

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич,
Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак

ЕТНОПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник

Частина I.

ББК
УДК
ЄВТ 27
М 296

Євтух В.Б., Марушкевич А.А., Дем'яненко Н.М., Чепак В.В., Етнопедагогіка. Ч. I": Навч. посібник. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. - ...с.

Авторський колектив: Євтух В.Б. (керівник авторського колективу; передмова, тема I), Марушкевич А.А. (теми 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10), Дем'яненко Н.М. (теми 3, 4), Чепак В.В. (тема 11).

Розглянуто історичні аспекти розвитку етнопедагогічного досвіду, роль міжетнічної взаємодії в державі і її вплив на етновиховну діяльність, проаналізовано найдавніші джерела етнопедагогічних знань, висвітлено роль рідномовного середовища у формуванні етнокультури особистості та проблему релігійного наповнення етнопедагогічних ідей, а також розкрито зміст основних етнотрадицій українців і їх місце у процесі родинного виховання.

Навчальний посібник "Етнопедагогіка. Ч. I" пропонується викладачам педагогічних дисциплін класичних та педагогічних університетів, аспірантам, студентам.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №1 від 1 жовтня 2003 р.).

Рецензенти :

Яковенко Ю.І., доктор соціологічних наук, професор
Паламар Л.М., доктор педагогічних наук, професор
Плахотнік О.В., доктор педагогічних наук, професор

ISBN

© Євтух В.Б., Марушкевич А.А.,
Дем'яненко Н.Н., Чепак В.В.

ПЕРЕДМОВА

Останнім часом у нашій країні з'явилась велика кількість публікацій, присвячених різноманітним проблемам етнополітики, етностосунків, міжетнічної взаємодії, етновиховання, рідномовного навчання і їм подібних. Науковці прагнуть пояснити причини тих чи інших подій або явищ, вдаються до їх детального аналізу, обґрунтовуючи доцільність та актуальність наведених фактів. Вагомим аспектом їх діяльності є підготовка і видання підручників, навчальних, навчально-методичних, методичних посібників для студентської молоді, оскільки вона потребує детальної і систематизованої інформації з багатьох наукових проблем, у тому числі й етнопедagogічного змісту. Враховуючи те, що студенти класичного університету зазвичай добре орієнтуються в суспільно-політичних подіях, розуміючи їх сутність і походження, усвідомлюючи наявний при цьому етнокомпонент, автори навчального посібника "Етнопедagogіка. Ч.I" вирішили створити серію видань для допомоги їм у розумінні того, що відбувається навколо і накопиченні інформації як про витоки, так і про наслідки конкретних явищ.

Крім того, розпочинаючи реалізацію свого задуму, вони пропонують студентській аудиторії першу частину передбачуваної серії і очікують їхніх побажань для врахування у своїй подальшій праці з цього напрямку.

Пропонований у "Етнопедagogіці. Ч.I" матеріал скомпонований так, щоб навчаючись, студенти одночасно могли виконувати різноманітні завдання і при цьому збагачуватись духовно, з вдячністю згадуючи про неймовірну силу духу і високий рівень творчого потенціалу своїх предків.

В основі тем, розглянутих у посібнику, представлено досвід виховання, навчання, формування цілісної особистості у житті етнічних українців, але представники різних етносів, які населяють територію України і інших держав, можуть подібним чином проаналізувати не менш цікаві матеріали, які стосуються етнопедagogічних надбань їх попередників і сучасників.

Автори видання сподіваються на підтримку і обмін досвідом та інформацією з фахівцями, які царині етнопедagogічної інформації.

*Володимир Євтух,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України*

Зміст

<i>Передмова</i>	3
Тема I. Вплив міжетнічної взаємодії на теорію і практику етновиховної діяльності	
Питання до семінару, творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття	
Тема II. Етнопедagogіка – основа освітньо-виховного досвіду українського народу.....	
Питання до семінару, творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття...	
Тема III. Українська педагогіка як джерело розвитку української науки і практики.....	
Питання до семінару, творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття.....	
Тема IV. Структура української етнопедagogіки.....	
Питання до семінару, творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття ...	
Тема V. Історичні аспекти етнопедagogіки (з найдавніших часів до наших днів).....	
Питання до семінарів (1-2), творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття.....	

Тема VI. Найдавніші джерела етнопедагогічних знань.....

Питання до семінарів (1-2), творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття.....

Тема VII. Етновиховний вплив міфічних образів

Питання до семінару, творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття.....

Тема VIII. Релігійне наповнення етнопедагогічних ідей.....

Питання до семінару, творчі завдання, письмова робота дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття

Тема IX. Роль рідномовного середовища у формуванні етнокультури особистості.....

Питання до семінару, творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття.....

Тема X. Виховні етнотрадиції українців.....

Питання до семінарів, творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття.....

Тема XI. Етнопедагогічні ідеї в основі родинного виховання.....

Питання до семінарів, творчі завдання, письмова робота, дискусія, самостійна домашня робота, контрольні запитання та завдання до теми, ключові слова та поняття.....

ВПЛИВ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
У ДЕРЖАВІ
НА ТЕОРІЮ І ПРАКТИКУ
ЕТНОВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Держава, що не має своїм меншинам дати змоги нормально розвивати свої літературні мови, робить із них своїх неприхильників, що завжди загрожуватимуть політичній силі її.

Іван Огієнко

Змістом поняття "міжетнічна взаємодія" є взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному рівні в усіх сферах суспільного життя, в результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом котрих формується уявлення один про одного (етнічні стереотипи), коригуються уявлення про самих себе (етнічні автостереотипи) й формується відповідна етнонаціональна ситуація в країні.

Володимир Євтух

Етновиховна діяльність у державі значною мірою залежить від міжетнічної взаємодії в її суспільстві і впливає на стан та розвиток цієї взаємодії. Вона необхідна для забезпечення політичної стабільності через взаємопорозуміння між представниками різних етносів, підтримку зі сторони державних структур їх прав, інтелектуально-професійного росту, соціального статусу тощо.

З метою усвідомлення значення етновиховної діяльності в українському суспільстві розглянемо окремі позиції щодо суті міжетнічної взаємодії в його межах і виникнення можливих конфліктів та їх вирішення через правильне усвідомлення суті, причин, витоків. До того ж, важливим аспектом етновиховної роботи є засвоєння наставниками і їх підопічними ряду понять, які сприяють кращому розумінню етновзаємин, етнополітики у державі. До їх числа відносимо такі: *міжетнічна взаємодія, міжетнічний конфлікт, етнічне дистанціювання, етнічна неприязнь, етнічна ворожість, етнічна напруга, етнічна конфронтація, етнічний антагонізм* та інші.

У з'ясуванні моментів, вкрай необхідних для розуміння суті міжетнічного конфлікту, знадобиться парадигма відносин американського соціолога П.Роуза, концентровано відтворена у формулі “ми - вони”[1]. Вона зводиться до того, що люди, вступаючи в контакти з іншими людьми, виокремлюють себе з-поміж інших (іноді протиставляють себе іншим, а частіше - ні), порівнюють себе з іншими і на основі цього вибудовують свої стосунки, особливо на індивідуальному рівні. Щоб зрозуміти можливі наслідки таких стосунків обов'язкове розуміння структури міжетнічної взаємодії.

Змістом поняття «*міжетнічна взаємодія*» є взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному рівні в усіх сферах суспільного життя, в результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом котрих формуються уявлення один про одного (етнічні стереотипи), коригуються уявлення про самих себе (етнічні автостереотипи) й формується відповідна етнонаціональна ситуація в країні.

Підставою для його введення в науковий обіг є два моменти:

1) широко вживаний термін «міжетнічні (міжнаціональні відносини)» орієнтує на апріорно визначені висновки про позитивність чи негативність цього процесу, надаючи великого значення його керованості, й досить часто виключає його давність природність, недетермінованість (мається на увазі мінімізація впливу соціальних чинників і природна необхідність вступати у взаємодію у результаті обставин, що не залежать від суб'єктів цього процесу);

2) існуючий термін «взаємодія» (interaction) і, зокрема, «символічний інтеракціонізм» засвідчив свою плідність в аналізі процесів суспільного буття, дійовими особами якого є різні, подекуди протилежні за своїми якісними характеристиками суб'єкти, й ця обставина спонукає до введення в етнологічні, етносоціологічні, етнопедагогічні дослідження поняття «міжетнічна взаємодія». Останній є однією з форм вияву взаємодії в етнічній сфері розвитку суспільства.

В теорії етнопедагогіки рідше зустрічається його використання, ніж у практичній діяльності педагогів, батьків, соціальних працівників, які займаються проблемами національного виховання. Саме їм потрібні знання подібних термінів і понять для оперування ними в широкому вжитку. До речі, важливо розуміти саму структуру міжетнічної взаємодії, яка обумовлена нинішнім станом та результатами етносоціологічних і етнополітичних досліджень в Україні й інших країнах світу. Вона включає до свого змісту міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв'язки, міжетнічні відносини. Необхідно усвідомлювати, що всі перераховані структурні елементи міжетнічної взаємодії реалізуються на двох рівнях: індивідуальному та груповому. Вони перебувають у взаємозв'язку, відрізняючись своїми функціональними особливостями. Скажімо, міжетнічне спілкування і міжетнічні контакти складають основу формування цілісної системи міжетнічних зв'язків. Міжетнічні відносини представляють собою усталену систему, яка завершує формування структури міжетнічної взаємодії.

Її структура реалізується на побутовому рівні, у процесі виробництва, суспільно-громадській діяльності, участі в політичних подіях.

Передбачуваними наслідками міжетнічної взаємодії може бути утвердження одного з трьох можливих *типів етносоціального розвитку* українського суспільства: 1) *інтегруючого* (коли етнічні спільноти інтегруються в україноетнічний суспільний контекст зберігаючи свою етнокультурну самобутність); 2) *дезінтегруючого* (коли з особливою силою виявляються спротив інтеграції, регіоналізація, сепаратистські тенденції); 3) *конфліктного* (коли в етнічному ґрунті виникають конфлікти у взаємодії між домінуючою і меншинними спільнотами або між самими меншинними спільнотами). Сьогоднішня ситуація в міжетнічних відносинах дає підстави вважати, що для України більш властивий перший тип: інтегруючий. Таке твердження базується на аналізі рівня міжетнічної толерантності впродовж років незалежності України і наявного історичного досвіду.

Зважаючи на вагомість обізнаності спеціалістів у галузі етнопедагогіки з різнорідними фактами етновзаємодії, звертаємо увагу на присутнє (тією чи іншою мірою) у суспільстві явище *міжетнічного конфлікту*... Його структуру можна представити таким чином:

- *етнічне дистанціювання* (свідоме чи неусвідомлюване несприйняття етнокультурних й етнопсихологічних відмінностей і інших етнічних спільнот);

- *етнічна неприязнь;*
- *етнічна ворожість;*
- *етнічна наруга;*
- *етнічна конфронтація;*
- *етнічний антагонізм.*

Варто зазначити, що кожен із цих компонентів має своє функціональне навантаження й зумовлюється на кожному етапі тими чи іншими обставинами. Спробуємо пояснити причини виникнення того чи іншого компонента міжетнічного конфлікту. *Етнічне дистанціювання* (етнокультурна дистанція)

визначається етнічними характеристиками індивідуума чи всієї спільноти, які вирізняють їх з-поміж інших. Кожна з етнічних спільнот України (в ній мешкають понад 130 етносів) має свої усталені етнічні риси,

які формують самобутню спільність й складають основу для порівняння себе з іншими. У ході цього порівняння на конкретній стадії етнічної взаємодії й виникнення потенційного конфлікту можуть проявлятися дві тенденції: перша отримує вираження у формуванні можливостей до зближення, основою якої стає прагнення опанувати і зрозуміти іншу етнічність, друга – в дистанціюванні, а подекуди і в протиставленні себе іншим, що створює непорозуміння між представниками різних етносів і закладає основи для майбутнього конфлікту (здебільшого це відбувається за умов змагання за престижні ніші в розвитку суспільства).

Наступний компонент – *етнічна неприязнь*. Він може вважатись початковою стадією конфлікту. В її основі лежить несприйняття людей з відмінною від своєї культурою. Як правило, таке ставлення до інших базується на системі етнічних стереотипів, зазвичай не позитивних, а неадекватних, подекуди й негативних. Негативні стереотипи формуються за умов обмеженого масиву інформації і, до того ж, її чітко вираженого негативного змісту, що спричинює розвиток неприязні.

Етнічна ворожість є концентрованим вираженням етнічної неприязні, яка має чітко визначений об'єкт, на котрому фокусується негативне ставлення представників інших спільнот. Зазвичай таке негативне ставлення формується цілеспрямовано через засоби масової інформації.

Етнічна напруга, на відміну від етнічної неприязні і етнічної ворожості, котрі, як правило, є ознакою міжетнічної взаємодії на індивідуальному рівні, виявляється на рівні груповому (колективному), оскільки охоплює певну частину спільнот. Виявами міжетнічної напруги на рівні відносин “більшість - меншість” можуть бути різкі заяви меншості щодо дискримінації її більшістю у різних сферах суспільного життя, відмова більшості враховувати інтереси меншості. Типовим прикладом є відносини колишніх депортованих та членів їх сімей, які вже повернулися і ще повертаються до Криму, і владних структур півострова.

Аналізуючи нинішню етнополітичну ситуацію в Україні ми можемо віднайти чимало прикладів вияву етнічної напруги: у заходах однієї етнічної

спільноти, за рідкісними винятками, не беруть участі представники іншої, хіба що окрім лідерів етнічних організацій.

Етнічна конфронтація є тим компонентом міжетнічного конфлікту, який реалізується в протиставленні інтересів однієї етнічної спільноти іншій або ж на рівні більшості і меншості й у прагненні вирішити проблемні питання за власними сценаріями.

Найвищою точкою в структурі міжетнічного конфлікту є *етнічний антагонізм*, який з'являється на ґрунті етнічних напруги та конфронтації й характеризується жорсткими змаганнями за згадані ніші в суспільному житті поліетнічної країни. Він завершує формування структури міжетнічного конфлікту. Дослідники цієї проблеми привертають увагу до домінуючої ролі економічних факторів в ескалації етнічного антагонізму. Зокрема Една Бонасіч, яка вперше стала досліджувати цей феномен, аналізуючи ситуацію у США, вказувала на його економічну природу (економічні чинники – змагання за економічні ніші були домінуючими у визначенні сутності явища). Щоправда, у 1990-і роки конфліктологи, наприклад російський дослідник Володимир Малахов, дедалі більшою мірою звертають увагу на силу інших факторів, передовсім “конфронтації з приводу цінностей ідеальних”[2,С.52]. Така думка випливає з твердження про те, що “конфлікти, які розгортаються в сучасних індустріально розвинутих суспільствах, осмислюються не тільки як зіткнення з приводу тих чи інших матеріальних цінностей (конфлікти інтересів), скільки як конфронтація з приводу цінностей ідеальних (конфлікт визнання)”[?]. А боротьба за визнання розгортається в першу чергу у символічній, а не в інструментальній площині, куди відноситься й економічна сфера. Сфера міжетнічних відносин дійсно є тією сферою, де, можливо, боротьба за визнання проявляється найбільш рельєфно, і тут символічний вимір може відіграти більшу роль, ніж практична користь.

Запобігання міжетнічних конфліктів може здійснюватись різноманітними засобами; переконання у доцільності чи недоцільності тих чи інших міжетнічних ситуацій має відбуватись на основі володіння масивом інформації з проблеми, який включає і знання з етнопедагогіки. На думку багатьох західних фахівців-конфліктологів задля подолання небажаної

етноситуації варто “ставити на меті не усунення конфлікту”, а “контроль” за ним, “регулювання”, “вирішення”. Саме це досягається шляхом спілкування з людьми, доведення правильності чи помилковості вибору ними остаточного рішення через застосування методів етновиховного впливу та дотримання відповідних принципів.

Англійський дослідник К.Мітчелл запропонував трирівневу систему впливу на конфлікт: 1) уникнення конфлікту, тобто запобігання його виникненню; 2) запобігання виникненню можливих негативних наслідків конфлікту; 3) вирішення конфлікту, тобто усунення його причини і примирення сторін, які перебувають у стані конфлікту [3, С.256-257].

Оскільки міжетнічні конфлікти реалізуються на двох рівнях (1-й - більшість – меншість і, як правило, влада – етнічні спільноти; 2-й - меншість – меншість), то й система запобігання їм має формуватися з урахуванням цих особливостей. Однак, є загальні умови, які визначають можливості попередження міжетнічних конфліктів та їх вирішення. До таких, передовсім, належить існування ефективної законодавчої бази, яка передбачає наявність концепції етнонаціонального розвитку, законів і нормативних актів.

Питання законодавчої бази етнонаціонального розвитку, яка передбачає й умови запобігання та розв’язання міжетнічних конфліктів, актуальні й для України. Чинне українське законодавство в галузі етнонаціонального розвитку переважно орієнтоване на задоволення потреб етнокультурного розвитку етнічних меншин України та, певною мірою, регулювання відносин між державою і етнічними спільнотами, а відтак практично не передбачає механізмів регулювання відносин між різними компонентами міжнаціональної структури українського суспільства.

Питання про формування системи виховання міжетнічної толерантності в українському суспільстві останнім часом артикулюється, оскільки новітні дослідження свідчать про певне зниження загалом досить високого її рівня. Соціологи фіксують зсув від міжетнічної толерантності до окремості і, певною мірою, до ксенофобії та збільшення (на 15 відсотків) кількості громадян України з ізоляціоністськими установками [4, С. ?].

Отже, етновзаємодія в українському суспільстві справляє значний вплив на теорію і практику етновиховної діяльності, оскільки викликана здебільшого етнокультурними чинниками, які закладені в досвід сучасників, котрі є їх активними носіями і потребує корекції зі сторони педагогів через ціленаправлений вплив на всі категорії населення в цілому, а молодого - зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rose P. They and We. Racial and Ethnic Relations in the United States: New York, 1964.
2. Малахов В. Символическое производство и конфликт // Язык и этнический конфликт // <http://pubs.Carnegie.ru> (фонд Карнеги. М.,2001).
3. Mitchell C. The Structure of International Conflict. – London, 1989.
4. Кириченко І., Паніна Н. Особливості національної толерантності в Україні // Дзеркало тижня. – 31 серпня-7 вересня. – 2002.

Питання до семінару.

Розкрити зміст

- 1) передбачуваних наслідків етновзаємодії;
- 2) складових структури міжетнічного конфлікту;
- 3) засобів запобігання етнічному конфлікту;
- 4) окремих положень чинного законодавства в галузі етнонаціонального розвитку.

Творчі завдання.

Обґрунтувати, якою мірою етновиховна діяльність

- 1) впливає на міжетнічну взаємодію в українському суспільстві;
- 2) може сприяти стабілізації міжетнічної взаємодії.

Письмова робота.

Висвітлити суть питання:

- 1) На чому базується етнічна неприязнь?
- 2) У чому полягають причини розвитку етнічного антагонізму?
- 3) Які є шляхи до інтегративного типу етнонаціонального розвитку суспільства?

Дискусія.

Чи можливе регулювання міжетнічних конфліктів засобами етнопедагогіки?

Чому?

Самостійна домашня робота.

Проаналізувати

- 1) трирівневу систему впливу на конфлікт англійського дослідника К.Мітчелла;
- 2) погляди сучасних педагогів-теоретиків і практиків на проблему етнопедагогічного впливу на розвиток міжетнічної взаємодії в українському суспільстві.

Контрольні запитання та завдання до теми ”Вплив міжетнічної взаємодії в суспільстві на теорію і практику етновиховної діяльності”.

1. У чому заключається необхідність етновиховного впливу у процесі міжетнічної взаємодії?
2. Розтлумачити зміст понять:
 - *міжетнічний конфлікт;*
 - *етнічне дистанціювання;*

- *етнічна неприязнь;*
- *етнічна ворожість;*
- *етнічна напруга;*
- *етнічна конфронтація;*
- *етнічний антагонізм;*
- *етнокультурна дистанція;*
- *етнопсихологічна дистанція.*

3. Що собою являють етнічні стереотипи?
4. Який зміст вкладається в поняття “етнічні автостереотипи”?
5. Охарактеризувати типи етносоціального розвитку.
6. Чи потрібно враховувати наслідки міжетнічного конфлікту в теорії і практиці етнопедагогічної діяльності?

Ключові слова та поняття.

Етнопедагогічний вплив, етнопедагогічна діяльність, міжетнічна взаємодія, міжетнічний конфлікт, етнічне дистанціювання, етнічна неприязнь, етнічна ворожість, етнічна напруга, етнічна конфронтація, етнічний антагонізм.

ТЕМА: ЕТНОПЕДАГОГІКА – ОСНОВА
ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ДОСВІДУ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

*“Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають”*

Тарас Шевченко

*“... вірний шлях розвитку народу полягає в тому,
що нові покоління, сприймаючи культурні
здобутки попередніх поколінь і зберігаючи
національні традиції, рухають свою культуру
вперед, вносячи в неї нові надбання.”*

Григорій Ващенко

*“... перебільшення не буде, коли скажемо, що педагогіку творить народ,
а професійні педагоги її тільки аранжують”*

Мирослав Стельмахович

Бурхливі перетворення у різних сферах життєдіяльності українців призвели останнім часом до змін у їх поглядах щодо значення рідної історії і набутого попередниками досвіду в житті сучасного суспільства. Вони глибоко усвідомили, що активізація людського потенціалу при забезпеченні соціально-економічного, політичного розвитку країни, духовне збагачення суспільства великою мірою залежить від якості навчання та виховання молоді, яка має виконати заповіді дідів і прадідів, щоденно плідно працюючи задля збагачення, слави і процвітання України.

Забезпечити якість навчання та виховання підростаючого покоління молоді в цілому не можливо без ґрунтовних знань з етнопедагогіки, яка існує впродовж багатовікової історії українського народу, але була означена як окрема галузь науково-педагогічного знання за М.Стельмаховичем у середині 70-х років двадцятого століття.

Цілком можна погодитись з трактуваннями поняття *етнопедагогіка*, які взаємодовершують одне одного. “Етнопедагогіка – це історично складена система народних знань і умінь у справі навчання і виховання підростаючих поколінь, яка є невід’ємною частиною національної духовності. Це усний багатотомний підручник виховання, що зберігається з найдавніших часів у пам’яті народу” [1, С.73], – сказано в одному джерелі, а в іншому ніби доповнено: “етнопедагогіка ...втілює у собі народний педагогічний досвід і народну мудрість, народні погляди на мету і завдання, зміст і методи виховання і навчання” [3, С.3].

У всім відомій державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)” (1994 р.) вказано мету виховання підростаючого покоління, окремі положення якої відповідають вимогам етнопедагогіки: “...набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу” [2, С.15].

Народно-педагогічні знання мають велику практичну цінність, оскільки пройшли апробацію часом і претендують на поважне ставлення до свого змісту у першу чергу викладачів вищих навчальних закладів, студентів, як майбутніх кваліфікованих спеціалістів, яким доведеться працювати з людьми і доносити до них етноідеї виховного та освітнього характеру,

доводячи при цьому їх актуальність. Вони направлені на розвиток і удосконалення духовних, моральних, фізичних, інтелектуальних сил особистості.

Етнопедагогічні ідеї найглибше висвітлені у історичних, фольклорних, етнографічних джерелах та витворах мистецтва. Вони своєю суттю нагадують про глибокі етичні, естетичні, трудові, творчі надбання нашого народу. Етновиховні погляди наших предків відтворені у традиціях, звичаях, обрядах, святах і мають тісний зв'язок з язичницькою і православною вірою. Вони втілені в дії міфологічних образів і продовжують життя разом з ними у казкових, билинних та інших сюжетах, які у міру своєї актуальності згадуються людьми і переказуються тим, хто цього потребує.

На сьогодні відомо багато фактів про етновиховну діяльність українських храмів, духовенства, релігійних діячів, а також про їх внесок у розвиток національної освіти, освітніх закладів, підготовку учительських кадрів.

Особливим інститутом формування і розвитку особистості українця була і залишається сім'я. Саме їй належить основна функція у підготовці до самостійного життя молоді, яка має продовжити справи прадідів, удосконалюючи, осучаснюючи, або просто реалізуючи їх різносторонній життєвий досвід. До найактивнішої молоді відносимо студентів вищих навчальних закладів, котрі проходять найсуттєвішу соціалізацію. Вважаємо за необхідне зазначити, що соціальна межа окремішності цієї молоді визначає її соціальну адаптацію і є дуже важливим фактором у процесі навчання на кожному курсі окремо. Свідомість студентської молоді формується через прагнення інтелігентності і частково є вираженням інтересів різних її груп.

Виходячи з вищесказаного наголошуємо на *меті* викладання курсу етнопедагогіки на педагогічних факультетах чи відділеннях класичних університетів, у вищих педагогічних навчальних закладах, інститутах післядипломної підготовки педагогічних кадрів. Вона полягає у донесенні найактуальніших етноідей освітньо-виховного плану до тих, хто вчить і тих, хто вчиться або самовдосконалюється через ознайомлення з їх джерельною базою, рівнями реалізації у найдавніші часи нашої історії і наслідками цієї

реалізації, доведенні необхідності їх творчого сприйняття, переосмислення і використання з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей об'єктів навчально-виховного чи виховного процесів, орієнтації на самозаглиблення у джерела етнопедагогічних ідей і вдосконалення відповідно до суспільно-економічних та політичних змін у державі й країнах, де знаходиться українська діаспора.

З огляду на мету акцентуємо увагу на таких *завданнях* курсу:

- висвітлити значення етнопедагогічних знань у професійній діяльності викладачів, учителів, майбутніх фахівців освітньої галузі;
 - розкрити провідні ідеї найдавніших джерел етнопедагогічних знань і вказати їх місце у змісті освітньо-виховної діяльності педагога;
 - проаналізувати принципи, засоби, методи, напрямки етнопедагогіки;
 - розглянути проблему використання міфічних образів у етновиховній практиці;
- обґрунтувати зміст релігійного наповнення етновиховних ідей;
- довести вагомість впливу рідномовного середовища на етновиховний процес;
 - наголосити на значенні дотримання народних етнотрадицій у вихованні особистості;
 - розкрити вплив етновиховних ідей на родинне виховання;
 - сприяти шляхом вимогливого ставлення до виконання передбачених кожною темою завдань орієнтації бажаючих на самостійне поповнення знань з проблем етнопедагогіки.

З метою реалізації поставлених при вивченні курсу “Етнопедагогіка” завдань ми спроектували *напрямки* роботи зі студентами в лекційний та позалекційний час.

Напрямок *повноцінного інформаційного забезпечення* читаного курсу включає лекційний виклад кожної з передбачених тем з використанням при цьому різномірних інформативних джерел, цитат із них, графічно-ілюстративних зображень, кіно-фото-фоно документів тощо.

Пошуково-творчий напрямок передбачає виконання студентами висунутих викладачем творчих завдань для розвитку умінь і навичок дослідницької діяльності і нестандартного мислення у позалекційний час.

Напрямок *самотійного поглиблення знань* – це цілеспрямована праця студента над додатковими питаннями чи джерелами, вказаними викладачем, які стосуються окремих аспектів теми.

Дискусійний напрямок набуття інформації розрахований на емоційно-інтелектуальну можливість осмислення кожним студентом висунутого проблемного запитання, яке не може мати однозначної відповіді і потребує здійснення швидкісних логічних мислительних операцій і використання “резерву” інформації задля правильного і ефектного обґрунтування своєї позиції.

Для кращого розуміння значущості виучуваного матеріалу передбачені *домашні завдання*, які, не обтяжуючи студента, впливають на розвиток у нього відповідального ставлення до засвоєння конкретних тем і спонукають до виявлення різномірних творчих здібностей.

З ціллю контролю знань нами підготовлені *контрольні запитання*, які сприяють процесу повторення, узагальнення і відтворення здобутих знань.

Опорні слова до кожної теми вказані з метою збагачення словникового запасу студентів, “насичення” його професіоналізмами, поповнення новими термінами і поняттями.

У процесі реалізації мети, поставлених завдань, передбачених напрямків з оволодіння студентами етнопедагогічними знаннями суттєвим є застосування найвпливовіших *методів*, які б стимулювали думки, викликали бажання здобувати інформацію, формували науковий підхід до підготовки різномірних завдань викладача. До таких відносимо *лекційний виклад, проблемну бесіду, дискусію, теоретичне узагальнення за темою, творчий пошук, узагальнення найсуттєвіших ідей, самотійне удосконалення набутих знань, пояснення, аналіз.*

Зазвичай ідея передує способу її реалізації, і тому ми маємо вказати ще не вказані найсуттєвіші *принципи* підходу викладача і студентів до оволодіння знаннями з окреслених в “Етнопедагогіці. Ч.1” тем. Це

вимогливість, посильність завдань, систематичність, послідовність, самокритичність, зв'язок теорії з практикою, етичність.

Хочемо зазначити, що кожна з представлених у книзі тем при практичній реалізації її змісту може доповнюватись, поглиблюватись, і, взагалі, вдосконалюватись, оскільки немає меж цьому процесу. Важливо одне: інформація, закладена в їх текстах, має впливати на вироблення у молоді поваги до минулого, виваженого ставлення до сучасного і бажання зробити вагомий внесок у справу накопичення духовних цінностей заради майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. І. Основи національного виховання: Концептуальні положення.-Умань, 1993.-108с.
2. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття).- К.: Райдуга, 1994.- 36 с.
3. Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі.-Київ, 1993.-88с.

Питання до семінару.

Проаналізувати

- 1) причини актуальності етнопедагогічних знань у сучасних умовах розвитку українського суспільства;
- 2) зміст визначення поняття «етнопедагогіка» в працях сучасних дослідників;
- 3) положення документів про освіту, які стосуються розвитку етнопедагогіки;
- 4) основні джерела, в яких висвітлені етнопедагогічні знання.

Творчі завдання.

Висвітлити зміст положень, якими б ви бажали доповнити

- 1) мету пропонованого посібника до курсу «Етнопедagogіка»;
- 2) завдання пропонованого посібника.

Письмова робота.

Розкрити зміст спроектованих авторами посібника

- 1) напрямків роботи викладача зі студентами у лекційний та позалекційний час;
- 2) методів роботи викладача зі студентами при вивченні пропонованого курсу.

Дискусія.

Чи варто аналізувати в етнопедagogічних дослідженнях давно забуті традиції, звичаї, обряди, свята? Так чи ні. Чому?

Самостійна домашня робота.

Підготувати текст виступу про етновиховну діяльність

- 1) українського духовенства;
- 2) українських релігійних діячів.

Контрольні запитання та завдання до теми “Етнопедagogіка - основа освітньо-виховного досвіду українського народу”.

1. У чому полягає актуальність етнопедagogічних знань?
2. Розкрити зміст поняття “етнопедagogіка”.

3. Назвати найвідоміші джерела, в яких висвітлені етнопедагогічні знання.
4. Розкрити зміст положень з документів про освіту, які стосуються розвитку етнопедагогіки.
5. Проаналізувати представлені у посібнику мету, завдання курсу.
6. Розкрити зміст напрямків, методів, принципів роботи викладача зі студентами при вивченні “Етнопедагогіки”.
7. Охарактеризувати основні напрямки етновиховної діяльності українського духовенства, релігійних діячів.

Ключові слова.

Етнопедагогіка, етнопедагогічні ідеї, народно-педагогічні знання, освітньо-виховний досвід.

УКРАЇНСЬКА ЕТНОПЕДАГОГІКА
ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ
ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ

Ідеальний варіант сучасної педагогіки той, що базується на інтеграції народної педагогіки, етнопедагогіки та педагогічної науки в цілому, передової практики навчання й виховання дітей у сім'ї.

Мирослав Стельмахович

Усі видатні педагоги минулого і сучасного досягли високого наукового злету завдяки тому, що свою педагогічну творчість будували на ґрунті народної педагогіки.

Мирослав Стельмахович

1. Українська етнопедagogіка як наука.

Етнопедagogіка – це наука про тисячолітній народний досвід виховання і навчання підростаючих поколінь, виховну мудрість певної етнічної спільності людей. Поняття “етнопедagogіка” і “народна педагогіка” не синоніми, друга виступає як предмет вивчення першою. Народна педагогіка – це сукупність педагогічних знань і виховного досвіду, які зберігалися в традиціях сімейного виховання, усній народній творчості і народних обрядах. Це давня педагогічна культура народу.

Етнопедagogіка перебуває в тісному зв'язку з науковою педагогікою, яка виникла і базується на здобутках народної педагогіки, продовжує осмислювати й розвивати її творчий досвід. Вона є першоджерелом і золотим фондом наукової педагогіки, фундаментом, на якому базуються досягнення педагогів усіх часів.

Вузівський курс етнопедagogіки посідає важливе місце в забезпеченні професійного та громадянського зростання особистості. Прилучення до народного виховного досвіду, глибинне знайомство з традиціями родинного життя, трудового виховання, звичаями, обрядами, народними духовними цінностями сприяють вихованню патріотизму, демократизму та гуманізму, закладених в основі народної педагогіки, пошани до духовних надбань свого й інших народів, розвитку творчого педагогічного мислення, новаторським пошукам у галузі виховання. Вони вказують на історичну перспективу, формують нове бачення шляхів розвитку національної педагогічної думки в майбутньому.

Курс етнопедagogіки тісно пов'язаний з багатьма іншими науковими дисциплінами – історією України, українським мовознавством, фольклористикою, етнографією, антропологією, соціологією, етнопсихологією, релігієзнавством.

Українська етнопедagogіка має деякі свої регіональні відмінності на Лівобережжі, в Центральному, Подільському, Польському, Карпатському, Слобожанському, Південному краях. Вони зумовлені відмінностями у географії, історії, етнографії, етнопсихології, господарській діяльності

мешканців, у місцевих говірках, особливостях матеріальної й духовної культури, народного мистецтва, місцевих звичаях і традиціях.

Етнопедагогіка включає кілька структурних елементів: родинознавство, родинна педагогіка, народне дитинознавство, етнодидактика, народна педагогічна деонтологія.

2. Становлення та історичний розвиток української народної педагогіки.

Історичний шлях становлення й розвитку української народної педагогіки розпочинається ще в епоху первісного суспільства, общинно-родового ладу. Вже тоді старші покоління докладали чимало зусиль, щоб молодь засвоїла родові й племенні звичаї, вірування, легенди, перекази, землеробські й мисливські навички. Одним із найважливіших засобів передачі досвіду старших поколінь була спільна праця та оборона від ворогів. Елементи цієї найдавнішої народної педагогіки простежуються, зокрема, у фольклорі, в давніх писемних пам'ятках епохи Київської Русі. Можна безпомилково твердити, що педагогічні настанови в “Повчанні дітям” київського князя Володимира Мономаха цілком ґрунтуються на народній педагогіці: “Старших шануйте, як батька, а молодших, як братів, брехні остерігайтесь, і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло. Куди б ви не вертали шлях своєю землею, не давайте отрокам чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. Куди б не прийшли, і де б не зупинилися, напоїть і нагодуйте нужденного... Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте“.

Пізніше, в козацькі часи, в Україні з’явилася дидактична література, що базувалася на християнському вченні та народній педагогіці. Найвизначніша її пам’ятка – “Учительное евангеліє” Кирила Транквіліона-Ставровецького.

На народну педагогіку спирались виховні системи братських та січових шкіл XVI-XVII століття. Про це свідчить, зокрема, статут Львівської братської школи 1586 року. Починається він з викладу високих вимог до вчителя, його морального обличчя, почуття справедливості, демократизму.

Далі в статуті говориться, що в школі “багаті над бідними нічим вищі не мають бути, тільки наукою, плоттю ж всі рівні”. Це цілком народне уявлення про справедливість. В

дусі ж народної педагогіки мовиться про високу вимогливість до учня, суворий контроль. Однак, при цьому вчитель завжди повинен залишатись на рівні педагога, а не тирана.

Духом демократизму був пронизаний навчальний процес у січових і полкових школах, де учні перебували на повному самоврядуванні, обирали свого отамана, жили в окремих куренях, готували собі їжу і навіть отримували свою частку пороху й свинцю для військових вправ та на випадок ворожого нападу.

Вперше питання про особливості національних виховних систем підняв видатний педагог К.Д.Ушинський. У праці “Про народність у громадському вихованні” він зазначає: “Загальної системи народного виховання для всіх народів немає...У кожного народу своя особлива національна система виховання”. К.Д.Ушинський підкреслював її надзвичайну силу.

Закономірності народної педагогіки на науковому рівні осмислив О.В.Духнович у своїй праці “Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских” (1857). Він є першовідкривачем терміну “народна педагогіка”, дослідником її принципів, методів, форм навчання. Виховний досвід українського народу, окрім фольклору, знайшов відбиття, пряме і опосередковане, у творчості майже всіх українських письменників, зокрема, Г.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша, Марка Вовчка, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І.Франка, С.Васильченка, Н.Кобринської, Лесі Українки, ряду письменників пізнішого часу. Відомому письменникові та громадському діячеві Олександр Кониському належить праця під назвою “Народна педагогія”, у якій зроблена спроба осмислити набутки нашого народу в цій галузі наприкінці ХІХст.

Відомі діячі української культури (В.Гнатюк, М.Драгоманов, Ф.Колесса, О.Потебня) популяризували матеріал з української етнопедагогіки, акцентуючись на фольклорному масиві. Праці українських

етнографів кінця XIX – початку XX ст. (Йосипа і Данила Лепких, А.Малинки, А.Онищука) висвітлюють регіональні особливості народного виховання в Україні.

Цілеспрямоване дослідження змісту народної педагогіки починається з 1920-х років. Так, у 1926 р. з’являється книжка Г.Виноградова “Народная педагогика”, де автор наголошує на необхідності її наукового вивчення, дає визначення народної педагогіки як суми знань і умінь, сукупності навичок і прийомів, застосовуваних для формування особистості. Ще через три роки (1929) побачила світ монографія Н.Заглади “Побут селянської дитини”. Праця містить аналіз значного масиву фактичного матеріалу щодо виховання дітей від раннього до підліткового віку.

Кращі педагоги XX ст широко використовували арсенал народної педагогіки. На її здоровому раціональному ґрунті побудована педагогічна система А.С.Макаренка, який ще з дитинства пройшов сувору народно-педагогічну школу у свого батька, а потім вдавався до засобів етнопедагогіки протягом усього свого життя. Гарячим прихильником народної педагогіки і її пропагандистом був В.О.Сухомлинський, автор книги “Батьківська педагогіка”. Дух народної педагогіки був завжди незримо присутній у кожній школі в Україні, хоча суспільство, педагогічна громадськість у радянські часи ще не повністю осмислювали все її значення.

Злет етнопедагогічних досліджень відноситься до періоду 1970 – 1980-х років. 1971 року М.Г.Стельмаховичем було видано книгу “Мудрість народної педагогіки”. Приблизно у цей же час виходить дослідження Є.І.Сявавко “Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку” (1974). Авторка обґрунтовує основні принципи, засоби й ідеали української педагогіки, виділяючи особливості трудового, морального, розумового, естетичного і фізичного виховання на різних історичних етапах розвитку, піднімає питання використання видатними вітчизняними педагогами традицій народної педагогіки. Фольклору як одному з найбільш впливових виховних засобів присвячена монографія Г.В.Довженок “Український дитячий фольклор”. У 1983 р. вийшла праця узагальнюючого характеру “Мудрыя заповіді народної педагогіки”, за авторством З.П.Васильцової, де

увага акцентується на кращих виховних традиціях різних народів. Упродовж 1980-х років було опубліковано серію статей В.Скуратівського, присвячених аналізу народних виховних традицій. Книга М.Г.Стельмаховича “Народна педагогіка” (1985) символізувала завершення цього етапу досліджень з етно- і народної педагогіки. Змістовно вона охоплювала питання історії народної педагогіки, узагальнення провідних напрямів родинного виховання, народної дидактики тощо.

З 1990-х років розпочався новий період етнопедагогічних досліджень, який репрезентують фундаментальні праці: Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання (1993); Кононенко П.П. Концепція національної системи освіти // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції (1997); Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки (1999); Щербань П.М. Національне виховання в сім’ї (2000); Історія української школи і педагогіки в матеріалах та документах / За ред. В.Г.Кременя (2002); Родинна педагогіка / А.А.Марушкевич, В.Г.Постовий, Т.Ф.Алексєєнко (2002) та ін.

3. Етнопедагогіка на сучасному етапі розбудови української національної системи освіти.

Відродження української народної педагогіки у виховних закладах, посилення інтересу до етнопедагогіки з боку педагогів-науковців спостерігається на сучасному етапі національного і державного відродження України. У народній педагогіці тепер справедливо вбачають ефективний засіб формування національної свідомості, гуманізації навчального процесу. Завдання полягає в тому, щоб перебороти національний нігілізм у значній частини молоді, виховати в неї почуття патріотизму, рідного дому, пошану до рідної мови й культури.

Народна педагогіка як складова частина скарбниці українського народу надає для цього широкі можливості. Її вивчення і впровадження входить у комплекс народознавчої роботи, що не мусить обмежуватись лише суто етнографічною роботою, вузьким колом питань, пов’язаним із пісенною творчістю, танцями та народним одягом. У кращих навчально-виховних

зкладах народознавство вивчають значно ширше, включаючи в нього й елементи національної географії, історії, мови, національну символіку, народні традиції та обряди, психологію та національний характер українців, народну педагогіку.

Елементи народознавства та етнопедагогіка повинні постійно вивчатися у загальноосвітній школі на уроках з усіх предметів – рідної мови й літератури, історії, географії, біології, математики, фізики, хімії, фізичної культури, у позакласній та позашкільній роботі та роботі з батьками. Окреме місце в цій роботі посідає особливий тип шкіл – національні школи. У цих школах панує особлива атмосфера любові до рідної мови, історії, культури, національних традицій, що сприяє вихованню патріота України. Народознавча, етнопедагогічна робота розгортається й у багатьох інших типах шкіл – гімназіях, ліцеях та спеціальних школах. Етнопедагогіка є однією з основних структурних складових теоретичної професійно-педагогічної підготовки у вищому навчальному закладі.

Можна сказати, що наше суспільство й педагогічна громадськість нарешті усвідомили й оцінили значення тисячолітньої народної педагогіки і взялися активно опановувати набутки.

Література

1. *Васильцова З.П.* Мудрые заповеди народной педагогики. – М., 1983.
2. *Ващенко Г.Г.* Виховний ідеал. – Полтава, 1994.
3. *Воропай О.* Звичаї нашого народу: У 2-х томах. – К., 1991.
4. *Волков Г.Н.* Этнопедагогика. – Чебоксары, 1974.
5. *Волков Г.Н.* Педагогика жизни. – Чебоксары, 1990.
6. *Духнович А.В.* Народна педагогія в пользу училищ і учителей сельских. - Львів, 1857.
7. *Каюков В.І.* Українська етнопедагогіка в школі // Рідна школа. – 1991. - №2.

8. *Костомаров Н.И.* Семейный быт в произведениях южнорусского народного творчества. - С-Пб., 1890.
9. Козацька педагогіка (концепція) // Освіта. – 1992. – 1 вересня.
10. *Скуратівський В.* Берегиня. – К., 1987.
11. *Стельмахович М.Г.* Народна педагогіка. – К., 1985.
12. *Стельмахович М.Г.* Мудрість народної педагогіки. – К., 1971.
13. *Сухомлинський В.О.* Батьківська педагогіка. – К., 1978.
14. *Сявавко Е.І.* Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К., 1974.
15. Украинский народ в его прошлом и настоящем. – С-Пб., 1916.

Контрольні запитання і завдання до теми “Українська етнопедагогіка як джерело розвитку педагогічної науки і практики”.

1. Роз’ясніть різницю між поняттями “народна педагогіка” та “етнопедагогіка”.
2. Чому вважають, що на народну педагогіку так чи інакше спиралися всі педагоги минулого й сьогодення?
3. Чому посилюється інтерес до вивчення народної педагогіки сьогодні?
4. Ви знайомі з виховними ідеалами українців, що склалися в історичному минулому.
5. Складіть характеристику сучасних виховних ідеалів.
6. З яким науковими дисциплінами пов’язаний курс етнопедагогіки?
7. Назвати структурні елементи етнопедагогіки.
8. Охарактеризувати структурні елементи етнопедагогіки.
9. К.Д.Ушинський про особливості виховних систем.
10. О.В. Духнович про закономірності народної педагогіки.
11. Народно-педагогічні ідеї О. Кониського.
12. Охарактеризувати найвідоміші дослідження з проблем етнопедагогіки.

13. Розкрити зміст народно-педагогічних ідей творчості визначних українських педагогів.

14. Назвати імена найвідоміших дослідників етнопедагогічних ідей українського народу.

15. Назвати найвідоміші видання з етнопедагогіки.

Питання до семінару.

1). Розтлумачити зміст понять «народна педагогіка», «етнопедагогіка», «наукова педагогіка».

2). Охарактеризувати процес становлення етнопедагогіки.

3). Проаналізувати зміст виховних систем, які спирались на педагогіку українського народу.

4). Висвітлити окремі етноідеї українського фольклору.

Творчі завдання.

Проаналізувати особливості двох- трьох етнопедагогічних досліджень сучасних українських науковців (за вибором).

Дискусія.

Чи доцільно проводити народознавчу роботу у вищих навчальних закладах України? Чому?

Самостійна домашня робота.

Укласти список

- 1) статей сучасних науковців з етнопедагогіки;
- 2) науково-методичних розробок з етнопедагогіки.

Ключові слова та поняття.

Народна педагогіка, етнопедагогіка, наукова педагогіка, національні виховні системи, народознавча робота.

СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГКИ

※※※

“Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу”.

К.Ушинський.

※※※

“ Людину представляють натура, наука і звичай, природну схильність одержує людина від самої природи, що складає її характер, але науки і звичаї дають вправи і настанови або виховання”.

О.Духнович

Як уже зазначалося в попередній лекції, структурними частинами української етнопедагогіки є народне родинознавство, дитинознавство, родинна педагогіка, національна деонтологія та народна етнодидактика. Коротко охарактеризуємо їх.

Народне родинознавство є сукупністю знань і народного досвіду про створення, збереження і розвиток сім'ї. Сім'я – втілення найглибших людських почуттів: кохання чоловіка й дружини, материнської і батьківської любові до дітей, пошани до старших у сім'ї, продовження роду, турботи про честь і добробут, добру славу, а через рід – причетності до свого народу, Батьківщини. Вона є осередком духовних, моральних, економічних, трудових відносин людей, носієм національних звичаїв, традицій і обрядів, первинним колективом держави.

Українська сім'я пройшла довгий історичний шлях розвитку від полігамної на ранніх стадіях первіснообщинного ладу до моногамної, від великої, багатодітної, що включала найменше три покоління, до сучасної малодітної, з представників двох поколінь. Сім'я завжди була і є сьогодні економічно-господарським осередком, тому соціальний статус батьків, їх професія накладали відбиток на все життя сім'ї – у селян був один уклад життя, у ремісників, робітників чи службовців - інший.

Родинна педагогіка. Українці протягом тисячоліть виробили свій народний ідеал сім'ї, де жінка рівноправна з чоловіком у вирішенні життєво важливих питань, але рахується з батьківським авторитетом чоловіка, де діти слухняні, роботящі й скромні у поведінці, де панує мир і злагода, любов і взаємодопомога. Народ завжди негативно ставився до антисімейних явищ – подружньої зради, ревнощів, неробства, пияцтва, родинних чвар, безгосподарності, нехтування батьківськими обов'язками щодо виховання дітей, жорстокості у ставленні до близьких. До цих негативних явищ сьогодні додалися ще нестабільність шлюбу, численні неповні родини (одинокі матері), залишені напризволяще діти чи старі батьки.

Позитивний потенціал народних сімейних звичаїв і традицій може суттєво вплинути на зміцнення сучасної української сім'ї, виховання дітей, поліпшення демографічної ситуації в країні.

Народне дитинознавство – це система психолого-педагогічних знань про дітей, нагромаджена народом протягом віків у процесі навчально-виховної практики батьків. Виховання дитини має починатися з перших днів її життя. Дитину треба не лише годувати й одягати, але й постійно розмовляти з нею – саме так засвоюється рідна мова з уст матері, дбати про її емоційний комфорт – дитина не повинна почувати себе зневаженою або покинутою. Велике значення має колискова пісня як коріння духовності дитини. В українській сім'ї старші діти завжди піклувалися про молодших, доглядали їх. Дітей рано залучали до праці по господарству, особливо в середньому й старшому віці.

Піклування про дітей завжди мало в Україні всенародний характер. Дітей-сиріт не кидали напризволяще, їх усиновлювали родини, сусіди або громада.

Про дбайливе, любовне ставлення до дітей свідчить багатий український фольклор – колискові пісні, дитячі співанки, казки, байки, загадки, велика кількість дитячих ігор, зроблених дорослими й самими дітьми іграшок.

На виховання дітей в українській сім'ї вирішальний вплив справляє родинна атмосфера. Там, де вона спокійна, гуманна і в той же час вимоглива, діти ростуть життєрадісними, працьовитими і дисциплінованими. Величезного значення має особистий авторитет батьків. Традиційний розподіл батьківських виховних ролей такий: батько – вимогливий, показує приклад фізичного загартування, професійної вмілості, громадського обов'язку; мати – чуйна, милосердна, вона розуміє найтонші порухи дитячої душі, захищає, втішає і оберігає дітей. Дідусь і бабуся – традиційно високоавторитетні члени сім'ї, вони вчать життєвої мудрості, передають свої професійні вміння і знання.

Особливе значення має єдність вимог усіх старших членів сім'ї по відношенню до дітей. Якщо її немає, сподіватися на добре виховання немає чого.

Важливе місце в системі української народної педагогіки посідає *деонтологія* (від грецького “деонтос” – потрібне, обов'язкове) – вчення про

обов'язкове, необхідне у вихованні дітей, тобто перелік тих рис, які слід виховати у підростаючого покоління.

Перш за все, це громадянські, патріотичні елементи, починаючи з відчуття свого родинного гнізда, гордості за свій родовід, а далі – свій народ, його історію й національних героїв, шанобливе ставлення до рідної мови, патріотизм, готовність взяти участь у праці на благо свого роду й народу. Громадянське виховання передбачає й виховання неагресивності, шанобливого ставлення до старших, до всіх членів суспільства, творчу працю, постійну готовність до боротьби зі злом, культивування моральних чеснот свого народу, доброзичливості до людей.

Однією з найнеобхідніших рис, що має виховуватись у підростаючого покоління, є працелюбність, а також охайність у побуті – особиста гігієна, чистота житла, подвір'я. Свої уявлення про необхідне й, з іншого боку, недопустиме народ сформував у вигляді чітких антитез, які й стали виховними дороговказами: “добро-зло”, “правда-брехня”, “честь-ганьба”, “працьовитість-неробство”, “милосердя-жорстокість”, “вірність-зрада”, “відвага-боязуство”, “ввічливість-грубість” та інші.

Принципи *народної дидактики*, власне, ті ж, що й у науковій педагогіці – індивідуальний підхід до дитини, гуманізм, систематичність, наступність, послідовність, доступність, зв'язок з практикою, єдність навчання і виховання. Джерела здобуття знань у народі сьогодні – спостереження природи, навколишнього світу, спілкування з досвідченими та освіченими людьми, школа, книги, преса, інші засоби масової інформації – радіо, телебачення тощо.

Народ завжди високо цінував знання, розуміючи їх як складову частину національної духовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бартошевський І.* Педагогія руська. – Львів, 1898.
2. *Волков Г.Н.* Педагогіка життя. – Чебоксари, 1990.

3. *Гайдай М.М.* Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян. – Київ, 1972.
4. *Духнович А.* Народна педагогія в пользу училищ і учителів сельських. – Львів, 1857.
5. *Кравець О.М.* Сімейний побут і звичаї українського народу. – Київ, 1966.
6. *Макаренко А.С.* Лекції про виховання дітей. – Твори: в 7-ми т. – Т.4.
7. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу. – Львів, 1878.
8. *Приступа Є.Н., Пилат В.С.* Традиції української національної фізичної культури. – Т.1. – Львів, 1991.
9. *Руденко Ю.Д.* Українська національна система виховання. – К., 1991.
10. *Скуратівський В.П.* Посвіт. – Київ, 1988.
11. *Стельмахович М.Г.* Народна педагогіка. – К., 1985.
12. *Стельмахович М.Г.* Народне дитинознавство. – К., 1991.
13. *Сухомлинський В.О.* Моральні заповіді дитинства і юності. – К., 1966.
14. *Сявавко Є.І.* Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К., 1974.
15. *Федоренко Т.Д.* Школа і освіта Запоріжської Січі. – Кривий Ріг, 1990.

Питання до семінару.

Розкрити зміст

- 1) народного родинознавства;
- 2) родинної педагогіки;
- 3) народного дитинознавства;
- 4) деонтології;
- 5) народної дидактики.

Творчі завдання

Проаналізувати

- 1) одне з художніх видань, яке містить ідеї виховання в українській родині;
- 2) структуру і зміст наукового видання з родинної педагогіки.

Письмова робота

Довести значущість знань з

- 1) української деонтології;
- 2) народного дитинознавства.

Дискусія

Чи є доцільними у навчальному процесі народно-дидактичні засоби?
Чому?

Самостійна домашня робота

Укласти список джерел з проблем

- 1) українського родинознавства та родинної педагогіки;
- 2) народної дидактики.

Контрольні запитання та завдання до теми “Структура української етнопедагогіки”.

- 1) Назвати складові української етнопедагогіки.
- 2) Розкрити зміст народного родинознавства.
- 3) Що собою являє родинна педагогіка?
- 4) Що ми розуміємо під деонтологією?
- 5) Які принципи народної дидактики не втратили своєї актуальності?
- 6) Хто з сучасних науковців досліджує проблеми етнодидактики?
- 7) Чи є доцільними у навчальному процесі народно-дидактичні засоби?

Ключові слова та поняття.

Народне родинознавство, народне дитинознавство, родинна педагогіка, деонтологія, народна дидактика, етнодидактика.

ТЕМА: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ
(З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО НАШИХ ДНІВ)

※※※

*Ніколи не забуваймо, що кожен плід виявляє в собі
все попереднє довге плекання, яке одержало дерево,
поки зродило його. Так і кожна людина виявляє на собі
і в собі все, що складає культурне вікове багатство
народу, який його породив.*

Митрополит Іларіон

※※※

*Історія – це основа нації, бо на ній же зростає народ. Усі народи
шанують свою історію, як зіницю ока, як матір свою рідну.*

Митрополит Іларіон

Етновиховання в українському суспільстві має свою давню історію і базується на системі духовних цінностей, напрацьованих впродовж тисячоліть. Вони найтісніше пов'язані з релігією народу і втілені у його розумінні добра і зла, взаємопідтримки та взаємодопомоги, совісті тощо.

Духовні цінності суспільства невідривні від його етнічного наповнення і виражаються в концентрації найбільш сприйнятих ним ідей, поглядів, переконань здебільшого напрацьованих на основі вже відомих, так званих “старих”, але актуальних, які підлягають оновленню та осучасненню. В такому вигляді вони постають перед молодим поколінням і впливають на процес його виховання. Етнопедagogіка знайшла відтворення в усній народній творчості: прислів'ях, приказках, піснях, казках, притчах тощо. Вона формувалася у процесі всього трудового життя народу.

Ще в *дохристиянські часи* у ранньому віці дітям прищеплювалися трудові навички і вміння, які закріплювалися у їх пам'яті за допомогою показу, спостереження, повторення. Етновиховання мало загальнонародний характер. З появою приватної власності і відокремленням сімей суспільне виховання було замінене індивідуальним. Відомо, що до заснування Київської держави носіями етнопедagogічної мудрості були селяни, і тому здавна пропагувалася ідея любові і поваги до землі. У наш час дещо змінені погляди стосовно значущості землі у житті кожної людини, але розуміння помилковості припущення про можливість її у когось відбирати, нею спекулювати, порушувати розуміння її святості викликає часті дебати серед найвпливовіших людей держави і сприяє виробленню у суспільстві нових підходів до використання земельних ресурсів.

Крім землі наші предки вшановували небесні світила і, в першу чергу, сонце, місяць, зорі. Із сонцем вони пов'язували існування добрих сил, які можуть протистояти злу, тому й виховували молодь сприймати сонце як світло і добро. Їх поклоніння сонцю включало морально-етичні норми, які супроводжували життєдіяльність і свідчили про високий рівень культури. Захід сонця предки вважали “...недобрим місцем, місцем вічної темряви й адом” і супроводжували його сумом з надією, що воно скоро знову з'явиться;

схід - "...блаженною стороною, де вічна весна, вічне світло й тепло". Люди завжди молились на схід, сподіваючись, що "...вранішнє сонце, добре викупане й виспане, завжди милостиве" [3, С.27]. По його кольору, "поведінці" у давнину передбачали погоду, рівень успішного чи навпаки перебігу справ, подій.

Місяць як і сонце в народному розумінні був космічною силою. Іван Огієнко писав: "Місяць скрізь шанувався, бо це ж нічне боже око. І навіть і тепер, хто бачить його вперше (новика), той конче має перехреститися, щоб щастило весь місяць" [3, С.26]. З місяцем пов'язувались різні теорії в астрології і демонології. Про людину, яка не достатньо інформована про якусь подію говорять: "Як з місяця звалилася". Затемнення місяця чи сонця сповіщало про щось недобре, зле, що доведеться долати найближчим часом.

Особливе місце у житті пращурів відводилось зорям. У давніх весільних ритуалах відбувалось вшанування місяця і вечірньої зорі, як символів молодого і молодої. Наші предки були переконані в тому, що "...небесні світила – це одна родина: сонце – жінка, місяць – чоловік, молодий, а зорі – то дітки" [3, С.25]. Зорі часто обожнювались. Наприклад: Сварог (бог неба і небесного вогню) мав 12 сузір'їв, головним серед яких було сузір'я зимового сонцестояння за назвою Перун (бог блискавки і грому). З ним пов'язували момент утворення Всесвіту, оскільки вважали що тоді Сонце перебувало саме в сузір'ї Перуна; Велес (захисник худоби) був у великій пошані і символізував достаток; богиня Дана - володарка святої води; Стрибог – бог вітру тощо.

Аналізуючи історичні аспекти етновиховання маємо наголосити на тому, що український народ споконвіку був хліборобським. Землю вони вважали матір'ю, яка дає все потрібне для людського життя. За давніми переказами вона розташована на водах океану на трьох великих китах і тридцяти малих. Її не можна кривдити, їй потрібно давати спокій, шанувати. Землю називали божою, праведною, святою. Вона не стала персоніфікованою богинею, але обожнювалась у всі часи. Візьмемо для прикладу відомі ритуали щодо вшанування землі як годувальниці, примножувачки духовних та матеріальних благ суспільства. Нею клялися, їй поклонялися, з нею

пов'язували свій добробут, майбутнє дітей. Про землю говорили повчально: “Земля дає все і забирає все”, “Земля – мати наша, всіх годує і пестить”, “Хто на землі сидить, той не впаде” і т. п.

Виховання у людей пошани до хліборобської праці і самого хліба вплинуло на їх світоглядні, психологічні, фізіологічні та інші особливості. Відомо, що хліборобську культуру український народ плекав протягом довгих тисячоліть, і вона мала суттєвий вплив на розвиток етнопедагогіки, особливо в плані ідейно-морального та емоційно-естетичного виховання. Варто відзначити, що бережливе і шанобливе ставлення українців до хліба, землі не зменшувало їх поваги до вогню, води, повітря, рослинного та тваринного світу, птахів – рідної природи взагалі і сприяло виробленню у них високої працездатності, працелюбності.

Щодо вогню – то його сприймали як “...вияв сонячного бога на землі, послом неба на землю” [3, С.30]. І досі існують застереження про необхідність збереження родинного вогнища. В огонь заборонялось плювати, говорити непристойні речі. Навіть піч вимітати нечистим віником вважалось скверною. Вогонь сприймався як очисна сила: через нього переводили молоду, стрибали в ніч на Купайла, його “розкладали” парубки і нестарі чоловіки навколо церков у святу ніч перед Великоднем, задля очищення громади від злого. Його похідні блискавка та грім теж обожнювались. Блискавка вважалась небесним вогнем, яким відганяються злі сили або караються негідні вчинки. Грім сприймався як посланець неба і вогню. Він мав цілющу силу.

Здавна обожуваною була й вода. Вважалось, що вона очищає людину від гріхів, оживляє природу, робить плодючою землю. “Вода буває жива і мертва, цілюща і безсила, – додає сил або, навпаки, відбирає їх” [3, С.42,]– писав про переконання наших предків Іван Огієнко. У давнину вода була символом розмноження і паруння. Здавна відоме обливання водою на свята. На сьогодні є широко використовуваними стародавні приказки: “Правда у воді не тоне і в огні не горить”, “Який поріг – така і господарка, яка криниця – такий і господар”, “Я виведу тебе на чисту воду”, “З нього як з гуся вода”, “Як у воду дивився” та інші. Освячення води збереглося від дохристиянських

часів дотепер. Цілющими вважалися сльози і роса, а хмари – джерелом плодючої сили.

Багато повір'їв склалося в народі і про вітер. Символом вітру при заклинаннях служить дмухання, яке розгонить злі сили або оберігає від злих духів. Люди вважали, що в повітрі є духи, які можуть стримати дощ, або зробити його сильнішим. Відомо, що від стану повітря залежить погода, а від погоди – багато видів трудової діяльності селян, тому вони свої вірування “...густо населили духами з повітря” [3, С.51].

У давнину священним вважалося деревопоклонство. Люди шанобливо ставились до дерев великих розмірів. Особливо схилялися перед дубом, буком, липою, вважаючи, що їх любили боги. Священими вважалися гаї.

По-різному реагували на звичайну та плакучу вербу (символ журби), бо, за народними переказами, саме з її дерева робили цвяхи для хреста. Але через свою невибагливість вона набула собі пошану.

Береза вважалася символом дівочої чистоти та смутку, оскільки налякалася і побіліла, але не прийняла зрадника Юди, коли той хотів на ній повіситися. Повісився він на осіці, і тому вона постійно тремтить та вважається нечистою, проклятою.

Нечистою називають і бузину, бо в народі побутує думка, що на ній повісили великомученицю Варвару. Її не слід викопувати, щоб не сполохати чорта.

Калина – символ дорослості та краси дівчини, кохання, вірності та крові. У народі про неї співають і кажуть: “Ой у лузі калина з квіточками, наче матуся з діточками”. Її використовували при простудних захворюваннях, вплітали у святкові вінки, прикрашали весільні караваї.

Лоза – символ дорослості дівчини та сирітства. І досі серед людей можна почути: “Гнеться, як лоза”, “Тонка, як лоза”.

Наші давні пращури поклонялися різним рослинам, бо зібрані у певний час, “...особливо на Івана Купайла, мають велику цілющу силу” [3, С.58]. Іван Огієнко відзначав, що любисток за народними переконаннями привертав любов дівчини чи жінки, барвінок – символ першого кохання та вдалого шлюбу, рожа – символ дівочої чистоти, лобода – символ убогості.

Люди вважали, що у чортополосі, будяках та кропиві водиться нечиста сила, а часник охороняє проти любої злої сили.

У давнину багато уваги приділялося різним плодам. Яблуко вважалося символом родючості, гарбуз – символ відмови, просо, гречка і коноплі – мають сексуальне значення.

Етновиховання у давнину здійснювалось у повсякденному житті. В його основі були народні знання про оточуючий світ, де кожна деталь мала певне смислове навантаження. Знання ці втілені у казках, піснях, різножанровій народній творчості.

Особливе місце у етновиховній практиці має світ звірів. У І.Огієнка знаходимо: “...звірі, як захисники певного роду чи племені, називалися тотемами” [3, С.64]. Лиса вважали хитруном, зайця – боягузом, ведмедя – недотепою. Багато звірів та свійських тварин символізували якості, з якими людям доводилось стикатись у житті: тур – символ сили, собака – вірності, баран – невинності, кінь – швидкості тощо. Якщо люди порівнювали когось із відповідним звірем чи твариною, то зважали попередньо на схожість якихось їх якостей.

У народному досвіді багато інформації про птахів. Відомо, що “...птаство в народних творах завжди антропоморфується, розуміє людську мову і розмовляє” [3, С.71]. Зозуля – віщий птах, який символізує сум і вдівство, голуб – щирю, ніжну та вічну любов, яструб – хижацтво, ластівка – весну, крук, коршак - лихо, сокіл – хоробрість, півень – допомагає проти злої сили, горобець – має недобру славу, сокола – віщує новини і т. п.

Особливого значення народ надавав плазунам. Гадюки і змії дуже сильно шкодять людині. “Змієборство – це давній і дуже поширений мотив у наших казках та легендах. Сюди належить і наша стародавня легенда про київського змієборця Кирила Кожем’яку, що забив змія, який вимагав собі великої людської данини й щоденно пожирав усіх” [3, С.79].

Вагоме місце у вихованні підростаючих поколінь особливо *періоду Київської Русі* мала опора на історичний досвід мужності і волелюбності наших предків. Історичні джерела свідчать, що задовго до офіційного

хрещення Русі і створення перших шкіл князем Володимиром місто Київ було відоме як культурний центр південної групи слов'ян.

Не можна не погодитись з позицією науковців про те, що "...Київ з самого початку формування українського етносу був не тільки найбільшим адміністративним, але й духовним і культурним його центром"[4, С.46]. Відкриття першої школи в Києві для вихідців із князівсько-боярського середовища за підтвердженням у відомому джерелі "Повісті минулих літ" відбулось у 988 році. Паралельно з нею були відкриті школи для дітей із бідних родин. У виховний процес було внесено багато "свіжого": християнська мораль, нові ідеали, культура.

"За князя Володимира почалася нова доба в усіх галузях життя: в політиці, релігії, культурі, економіці" [4, С.49]. Етнопедагогічні процеси набули високого рівня розвитку. Вірність князям, які уособлювали собою владу, презирство до неволі і рабства впливали на вироблення свободолюбних якостей характеру у підростаючої молоді. Поряд з цим маємо відзначити високий рівень самопожертви наших предків-українців як за ідею, так і за свого ближнього.

У період Київської Русі до процесу накопичення етнопедагогічних знань підключилося міське населення, причому люди різного соціального і майнового стану. Помітний вплив на навчання і виховання молоді мало християнське віровчення. Усвідомлення знань як особливої цінності було чи не найвагомим на той час аспектом етнопедагогіки.

Опановуючи спосіб мислення кращих представників соціуму, оволодіваючи інформацією про результати їх інтелектуальної діяльності молодь прагнула розвитку і самовдосконалення. За Стельмаховичем М. Г. "...винайдення письма на Русі... та його дальший розвиток дали змогу зберігати етнопедагогіку не тільки в пам'яті та практиці народу, в усній народній творчості, а й фіксувати її на письмі" [1, С.11].

За переконаннями учених давнє власне письмо існувало в Київській Русі задовго до прийняття християнства, і його використали Кирило та Мефодій для укладення алфавіту церковно-слов'янської мови. Рідномовне

виховання сприяло формуванню етносостосунків, зближувало людей різновікових категорій у щоденному житті та їх різномірній діяльності.

Однією з найяскравіших сторінок нашої історії була діяльність Ярослава Мудрого. Вона включала шкільну та книжну справи, право, філософію, публіцистику, містобудування, архітектуру, літературу, мистецтво. Ярослав Мудрий визнавав візантійське мистецтво, і тому візантійські митці розписували руські храми, прикрашали їх фресками, іконами, мозаїкою і т.п.

Розуміння змісту мистецьких творів поглиблювало і поповнювало знання значної кількості дисциплін, зокрема геометрії, математики, історії тощо. Цьому сприяли книгозбірні, бібліотеки при монастирях і книжних дворах, приватні колекції цінних видань. А побудований ним Софіївський собор збирав у своїх стінах "...гурток високоосвічених книжників і вчених, зайнятих не тільки перекладами з грецької, але й створенням нових літературних творів, які мали втілювати і пропагувати теоретичну платформу епохи. Наслідком такої діяльності стало відкриття У Софії першої на Русі бібліотеки та скрипторія – майстерні для створення книг" [4, С.49]. Школа вищого типу, створена Ярославом Мудрим у соборі, продовжила кращі етнотрадиції, започатковані Володимиром Великим, ввібрала найсуттєвіші освітні ідеї найкращих університетів світу.

Інший культурно-освітній центр почав формуватися з другої половини XI століття. З його стін вийшло багато вищої духовної ієрархії, художників, лікарів, перекладачів, каліграфів. Там виготовляли книжки, які були великою цінністю.

Відомий факт про привезене до м. Реймса дочкою Ярослава Мудрого Анною Євангеліє, яке згодом дістало назву Реймського. На ньому довгий час присягали королі, вступаючи на престол Франції. Євангеліє і зараз зберігається у Реймсі, засвідчуючи факт високого рівня культури і освіченості прадідів.

Навіть за роки монголо-татарської навали, в які Україна "...була спустошена. Люди, що залишилися в живих повтікали в ліси, а навіть і на далеку Литву; шляхи і села в той час позаростали бур'яном, а по селах і

шляхах валялися купи людських і кінських костей” [5, С.18], не були повністю знищені духовні напрацювання наших попередників. Це вмотивовуємо тим, що через віки відродження освітньої галузі здійснювалось найпомітнішими темпами.

Перебуваючи під Литвою “...політично переможена Русь...” мала на неї такі впливи, “...що сама назва князівство Литовське ...стає тотожне з поняттям Русі. Литва прийняла мову, релігію і частинно законодавство давньої Русі” [5, С.7]. Поновилась освітня діяльність Печерського та Михайлівського монастирів, Софійського собору, де навчались діти знаті. Багато киян відправились на навчання за кордон. Нащадки бідняків отримували елементарні знання за допомогою вчителів грамоти, які таким чином заробляли собі на життя.

У ті часи могутнім осередком національно-визвольного руху в Україні став Острів, “...якого наслідки даються вповні відчуті допіро в слідуючій століттю, в розвою Козаччини і постанню незалежної Української Гетьманської Держави” [5, С.7].

Князь Костянтин (Василь) Острозький розумів, що національні ідеї найкраще втілюються в життя через систему освіти і виховання, і тому “...приступив до заснування вищої української школи в Острозі” [6, С.107]. Вона була облаштована на зразок європейських академій і ділилася на дві частини: молодшу і старшу. У молодшій вивчали три науки: граматику, риторику і діалектику, а в старшій – чотири: арифметику, геометрію, музику і астрономію.

В Острозі вивчали три мови: слов'янську (рідну), грецьку та латинську. Грунтовну освіту в ній отримали відомі вітчизняні провідники: гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, чернець Іов Княгиницький, еромонах Кипріян та інші. У цій школі, яку сам князь називав академією, залучені до викладацької діяльності вчені та їх послідовники плекали національні ідеї, які були сприйняті нашими співвітчизниками як етнонаціональні, оскільки відповідали їх переконанням і опирались на досвід попередніх поколінь.

Національно-визвольна боротьба українців за свою незалежність у *Козацьку добу* (XV-XVII ст.) внесла нові імпульси в українську етнопедагогіку. Відомо, що козаччина зароджувалась як об'єднання вільних від гніту людей. До формування військових об'єднань, а пізніше і Запорозького війська призвела їх необхідність оборонятись від ворогів. У запорожці йшла найкраща молодь. Новонароджених хлопчиків називали майбутніми козаками, бо всі знали, що “козак” вбирає у себе знання хліборобської справи, промислової або ремісничої та ще й військової. Козаки були для людей символом мужності, честі, відваги, добродійства, національної гідності. Козаччина була направлена проти “...католицизму й унії була боротьбою за інтереси соціального і релігійно-національного визволення” [5, С.27]. Козацьке виховання набуло визнання у плані підготовки захисників своєї батьківщини, лицарів-визволителів, сміливих, чесних, загартованих, готових боронити правду воїнів.

У *Козацьку добу* особливу роль у етновихованні молоді відігравали братства. Вони “...багато зробили для виховання молоді, пробуджуючи в неї патріотизм, громадську свідомість, прагнення захистити рідну культуру, мову, систему освіти від денаціоналізації” [2, С.9]. Братства вели боротьбу проти окатоличення і ополячення за рідномовні ідеї в освіті, культурі, мистецтві та інших галузях людського пізнання. Вони плекали національну ідею і сприяли розвитку етнозв'язків між співвітчизниками.

Особливе місце у цьому процесі належить Петру Могилі, який заснував Лаврську школу (1631 р.) та погодився на об'єднання її з Київською братською школою, створеною у 1615 році. У результаті була організована Київська колегія (1631 р.), яка офіційно у 1701 році стала академією. “У практиці Київської та інших братських шкіл мало місце використання кращих елементів шкільництва як Заходу, так і Сходу, але це зовсім не було запозиченням, а показувало широту і рівень культури України, яка, успадкувавши елементи культури Київської Русі, створювалась надалі не як замкнена, наприклад Московська, а як така, що критично засвоювала все краще, створене людством” [4, С.78].

До занепаду національного життя українців привело руйнування царською Росією у 1775 році Січі та ліквідація у 1783 році Гетьманщини. Це призвело до закріпачення українського народу і знецінення його мови, гальмування розвитку культури та етнопедагогічної думки. Негативно вплинули на процес національного навчання та виховання укази Петра I про заборону книгодрукування українською мовою (1720 р.), Катерини II про заборону викладання українською мовою у Києво-Могилянській академії (1754 р.), розпорядження російського синоду про вилучення українських текстів з церковних книг (1769 р.), конфіскація українських букварів, закриття недільних шкіл в Україні (1862 р.), “Валуєвський циркуляр ” про припинення видання книг українською мовою в Російській імперії (1863 р.) та Емський царський указ про заборону ввезення української книги з інших країн (1876 р.), скасування україномовної преси, закриття українських театрів тощо. Ці події були несприятливими для розвитку етнопедагогіки.

Етнопедагогічні надбання зберігалися, перш за все, в умовах родинного виховання та закладах освіти, де працювали віддані національній ідеї люди. Помітного відродження та поширення вони набули на початку XX століття, особливо у *період відновлення в Україні державності та проголошення Української Народної республіки*. Уряд УНР докладав зусиль, щоб відродити в українців віру в себе і повагу до всього свого рідного.

Серед визначних діячів того часу виділялася постать Івана Огієнка як міністра освіти та віросповідань, головноуповноваженого українського уряду. У спогадах про нього знаходимо рядки, які підтверджують його вміння триматись з гідністю, боронити інтереси нації на всіх рівнях. О. Доценко, ад’ютант С. Петлюри, писав про нього так: “Міністр Огієнко зробив цінну прислугу для України. Він поведився в Кам’янці з достоїнством, обороняв українське громадянство та українські установи од сусідських (польських) зазіхань, виривав од поляків, що тільки можна було вирвати, все робив, керуючись тільки інтересами Нації”[7, с.86].

У ті часи знову повернулися до видання та перевидання українських книг, викладання українською мовою в навчальних закладах різних типів, поновлення роботи закритих та створення нових українських театрів,

використання українських грошей тощо. Етновиховання набуло поваги та подальшого розвитку.

У роки Радянської влади вплив етнопедагогіки значно послабився. На цьому процесі особливо позначився сталінський період, у який відбувалися гоніння на представників педологічної науки, людей з національними ідеями, загалом, кращих представників інтелігенції. В народ “спускалися” прислів'я і приказки такого змісту: “Націоналісти гайдамаки гірше собаки”, “Пани із Директорії не мали території”, ”Дурний, як Скоропадський” і т.п.

Але з кінця 1922 року у суспільстві здійснювався процес повернення до україномовного навчання, видання книжок та журналів українською мовою. Політична лінія була спрямована на те, що “...опанування українською культурою всіма групами населення, насамперед пролетаріатом, має винятково важливе значення, бо “ми повинні бути готові до зустрічі з українським молодим поколінням, яке йде до нас з глибини народних мас” [4, С.206].

Курс на українізацію був визнаний правильним лютневим пленумом ЦК КП(б)У у 1925 році. У той час відбувалося відродження освіти національних меншин, які проживали в Україні. Політика українізації включала питання опори на багатовіковий досвід українців у різних сферах життя, збереження національних святинь, охорони історико-культурних заповідників тощо. Етнонаціональні цінності перебували у центрі уваги культурних та освітніх діячів. Наприкінці тридцятих років двадцятого століття процесу українізації чинилась значна протидія. Почались масові репресії проти української інтелігенції, а, особливо, освітньо-педагогічних кадрів. Їх зазнали такі визначні постаті як: Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Михайло Яловий, Лесь Курбас та інші. Були випадки самознищення через несприйняття масового терору (М.Хвильовий, М.Скрипник). Справедливо вказано у книзі ВТригубенка та Л.Нестеренко “Освіта і педагогічна думка в Києві за 1000 років” (2002 р.), що “репресії 30-х років були страшним ударом по освіті Києва і всієї України. Проте не єдиним” [4, С.229].

У період голодомору 1933 року за свідченням очевидців “...умерло від голоду за різними обчисленнями десь коло 7000 000 до 8000 000 людей. Багато сіл вимерло до останньої душі... Велика ціна!...Страшна ціна!!!...”[7, С.65].

По-різному розвивалися етнопедагогічні ідеї в *довоєнний, воєнний, післявоєнний* періоди та *період застою*. Прислів'я і приказки тих часів засвідчують не найкраще ставлення правлячої верхівки до народних духовних надбань. Візьмемо для прикладу ті, які наведені після відповідних тем у “Хрестоматії з усної народної творчості” (1959р.) для студентів “мовно-літературних факультетів педагогічних інститутів”. У розділі “*Народна творчість періоду будівництва соціалізму*” знаходимо: “Близько вже той час хлоп'ята, як в музей піде лопата” (С.283); “Не випити курці глибоку річку – не зірвати куркулеві нашу п'ятирічку” (284); “Без кропила і кадила земля нам добре уродила”(С.285). Розділ “*Народна творчість періоду Великої Вітчизняної війни*” містить такі афоризми: “Бий націоналіста, бо він з фашистського тіста”(С.308); “Де Хмельницький пана гнав, Конєв фашиста доконав”(С.309) та ін. Звідси робимо висновок про те, що давні етнопедагогічні надбання були поза ідеологією партії та уряду. Але в усіх діяннях істинних українців прослідковувались напрацьовані попередниками якості: відданість своїй батьківщині, землі, родині, мужність і відвага у боротьбі за справедливість, віра у неминуче торжество правди. Це свідчило про велику силу етновиховання, насамперед, у родинах, які свято дотримувались найблагородніших моральних ідей, здавна визнаних нашим народом.

На сучасному етапі розвитку української державності оновлюються підходи до етнопедагогіки як науки та навчальної дисципліни. У національній доктрині розвитку освіти приділена значна увага проблемам саме національного характеру освіти і національно-громадського виховання. Нею передбачено, що “Освіта України ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності”, а складовою частиною мети національного і громадського виховання є “набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань

українського народу”. Це дозволяє сподіватись, що етнопедагогіка не залишить байдужими до всього свого рідного тих, хто її вивчатиме.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Стельмахович М. Г.* Українська народна педагогіка. - Київ: ІЗМН, 1997. – 231 с.
2. *Руденко Ю. Д.* Основи сучасного українського виховання. - Київ: Вид. ім. О. Теліги, 2003. – 328 с.
3. *Митрополит Іларіон.* Дохристиянські вірування українського народу. - Київ: Обереги, 1992. – 442 с.
4. *Тригубенко В. В., Нестеренко Л. С.* Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років: Навчальний посібник.-К.: ТОВ “Кадри”, 2002. – 369 с.
5. *Онуфрійчук Ф.Ф.* За православну козацьку Україну. - Вінніпег: ІДВ, 1897. – 60 с.
6. *Митрополит Іларіон.* Князь Костянтин Острозький і його культурна праця: Історична монографія. - Вінніпег, 1958. – 216 с.
7. *Правобережний Ф.* 8000 000: 1933 рік на Україні. - Вінніпег: Культура і освіта, 1951. – 84 с.
8. Хрестоматія з української народної творчості //Упор. Ф. М. Поліщук. - Київ: Радянська школа, 1959. – 331 с.

Питання до семінару 1.

Розкрити

- 1) суть етновиховних процесів у дохристиянські часи;
- 2) зміст етнопедагогічних ідей періоду Київської Русі;
- 3) роль братств у розвитку національної освіти і виховання;
- 4) значення розвитку вітчизняних закладів освіти в історії етнопедагогічної думки;
- 5) зміст царських указів, розпоряджень щодо української мови (заборони викладання нею), книги, книгодрукування.

Творчі завдання.

Довести що

- 1) прадавні мешканці села були носіями етнопедагогічних ідей;
- 2) перші руські князі брали участь у розвитку етнопедагогічних процесів.

Письмова робота.

Висвітлити питання про

- 1) місце і роль рослинного і тваринного світу в етновиховних процесах;
- 2) основні причини гальмування етнопедагогічної думки у XVII – XIX століттях.

Дискусія.

Мають чи не мають етновиховний вплив у сьгоднішньому суспільстві дохристиянські вірування наших предків?

Самостійна домашня робота.

Підготувати

- 1) список праць сучасних науковців з проблем етнопедагогіки в різні періоди розвитку українського суспільства;
- 2) список художніх творів, які розкривають зміст етновиховних процесів у різні періоди розвитку українського суспільства.

Питання до семінару 2.

Розкрити

- 1) причини повернення до етнопедагогічної теорії та практики на початку XX століття;
- 2) суть етнопедагогічних ідей в галузі освіти, виховання, соціальній сфері у довоєнний період та період Великої Вітчизняної війни;
- 3) особливості розвитку етнопедагогіки у післявоєнний період та період застою;

4) зміст положень “Національної доктрини розвитку освіти”, які безпосередньо стосуються проблем етновиховання, етновзаємин в освітній галузі та її управлінській сфері.

Творчі завдання.

Проаналізувати наслідки

- 1) рінмовної політики українських урядів;
- 2) голодоморів в Україні у сфері етновиховання та розвитку етнопедagogічної теорії.

Письмова робота.

Обґрунтувати

- 1) причини послаблення етнопедagogічного впливу у роки Радянської влади;
- 2) зміст етновиховної діяльності українських родин у роки Радянської влади.

Дискусія.

Як правильно говорити: в Україні було проведено курс на українізацію чи курс на дерусифікацію? Чому?

Самостійна домашня робота.

Підготувати інформаційну довідку про

- 1) роль Івана Огієнка у процесі розвитку національної освіти і виховання періоду УНР;
- 2) участь української молоді у національно-визвольній боротьбі періоду Великої Вітчизняної війни.

Контрольні запитання та завдання до теми “Історичні аспекти етнопедagogіки: З найдавніших часів до наших днів”.

1. В яких жанрах усної народної творчості знайшли втілення етнопедagogічні ідеї?

2. Хто був основним носієм етнопедагогічних ідей у дохристиянські часи? Чому?
3. Який характер мало етновиховання у язичників? Чому?
4. У чому полягав етновиховний вплив ритуалів, присвячених ушануванню землі?
5. Які морально-етичні норми включало поклоніння наших предків небесним світилам?
6. Яким чином хліборобські традиції впливали на розвиток етнопедагогічних знань (особливо в ідейно-моральному, емоційно-естетичному напрямках)?
7. У чому полягали етнопсихологічні причини обожнення вогню?
8. Проаналізувати зміст 2-3 приказок (за вибором) про воду і виокремити етнокомпонент змісту кожної з них.
9. Які етновиховні впливи здійснювало деревопоклонство наших предків на свідомість і поведінку молодого покоління?
10. Що символізували окремі рослини, плоди у житті наших предків і як це впливало на розвиток етноморалі молодого покоління?
11. Розглумачити значення поняття “тотем”.
12. Проаналізувати кілька (за вибором) народних афоризмів про звірів і вказати на рівень їх актуальності.
13. Проаналізувати кілька (за вибором) народних афоризмів про птахів і вказати на рівень їх актуальності.
14. Що нового в життя українського етносу внесло християнство?
15. Чому усвідомлення знань як особливої цінності з введенням Християнства стало одним з найвагоміших аспектів етнорозвитку українців?
16. Вказати долю внеску наших предків у винайдення письма та створення азбуки і обґрунтувати висловлену думку.
17. Означити внесок князів Володимира та Ярослава у розвиток національної освіти та етновиховання.
18. Що сприяло збереженню етнодосвіду предків у період монголо-татарської навали?

19. Що сприяло збереженню етнодосвіду предків у період олитовлення?

20. Обґрунтувати значення діяльності Костянтина Острозького у сфері національної освіти, навчання, виховання, видання навчальної та наукової літератури.

21. Проаналізувати особливості етновиховання у Козацьку добу.

22. Висвітлити зміст етноідей, впроваджуваних в Україні братствами.

23. Вказати причини гальмування етнопедагогічної думки в Україні у XVIII-XIX століттях.

24. Які етнопедагогічні надбання збереглись в українських родинах з найдавніших часів до наших днів?

25. Охарактеризувати провідні етноідеї в галузі освіти, навчання, виховання періоду відновлення в Україні державності та проголошення УНР на початку XX століття.

26. Назвати причини послаблення етнопедагогічного впливу на населення України в період Радянської влади.

27. Які етнонаціональні цінності перебували в центрі уваги культурних та освітніх діячів періоду українізації?

28. Як були реалізовані українською молоддю етновиховні ідеї у різні періоди національно-визвольних змагань рідного народу?

29. Назвати праці відомих українських учених, у яких мають місце етновиховні ідеї.

30. Розкрити зміст положень сучасних державних документів про освіту і виховання в Україні, які стосуються розвитку етнопедагогіки, етновиховання тощо.

Ключові слова та поняття .

Український етнос, етнопедагогіка, етновиховання, етномораль, етнодосвід, етнопедагогічна думка, рідномовна політика, українізація, дерусифікація, олитовлення, ополячення, язичництво, християнство, голодомор, указ, розпорядження, постанова.

ТЕМА: НАЙДАВНІШІ ДЖЕРЕЛА ЕТНОПЕДАГОГІЧНИХ ЗНАНЬ

“... коли ми хочемо збудувати у світі власний дім, ми повинні знати, як його будували до нас предки наші. Коли хочемо бути розумними, ми повинні знати, як думали до нас. Коли хочемо зрозуміти світ і себе у ньому, ми повинні знати, як його розуміли до нас. Це речі аксіомні, але їх треба повторювати, бо самотійно бур'ян росте, а не культурна рослина, і сама по собі поширюється глупість, а не розум. Розум нам треба культивувати, доєднувати до розуму предків, а недомисля їхнє бачити і пробачати. Це і буде запорукою нашого просування у часі”.

Василь Шевчук

Етнопедагогічні знання зафіксовані в джерелах найдавнішого походження, відомих своїм багатим змістом і великою кількістю різнобічної наукової інформації, яка й дотепер слугує підтвердженням численних історичних фактів, подій, явищ. Як відомо, створення цих джерел було зумовлене ростом патріотизму в суспільстві, яке прагнуло закріпити свої здобутки у різних сферах буття. У них обґрунтовані ідеї політичної і релігійної самостійності Київської Русі, представлені норми християнської етики, етноморалі, авторитет князівської влади, самодостатність духовенства.

Основними жанрами цих джерел були перекази, повісті, повчання, житія та інші. Найбільш поширеним жанром стала історична повість, яка не допускала художнього вимислу: всі названі у ній факти були документальними, підтвердженими конкретними датами, співвіднесені з іншими відомими подіями. Центральною особою повісті був князь-воїн, відданий захисник своєї держави, творець храмів та освітніх осередків, праведний суддя і т.п. Антиподом виступав князь, який вів кровопролитні війни, прагнув здобути владу силою. Повісті, як і інші літературні жанри, найчастіше знаходимо у складі літописів. Вони присвячені найважливішим подіям у житті народу і проносять через покоління етноідеї щодо збереження і шанобливого ставлення до всього свого рідного.

Візьмемо для прикладу найдавнішу збірку “Велесову книгу”, в якій прослідковуються мотиви поваги до віри своїх пращурів: “...се походимо от Дажбога і стали славні, славлячи богів наших”; блага для ближніх: “Ніколи не просили, не молили блага для себе”; відданості батьківщині: “І як прийде ворог на кордони наші, то через кордон не перейде...” [1, С.93]. Вони самі по собі є виховуючими і впливаючими на виховання особистості громадянина, відданого своїй вітчизні.

У книзі Бориса Ребіндера: “Влесова книга: Життя та релігія слов’ян” (1993 р.) є тлумачення: “Ця книга – набір дерев’яних дощочок, на яких невідомими літерами записані слов’янські тексти. Зміст написів дозволяє їх віднести до кінця IX століття, тобто до епохи, що передує приходу християнства у Київську Русь. Звичайно, всі західні і навіть російські

історики переконані в тому, що в даному разі можна говорити тільки про фальсифікацію. Але ж багатство деталей у текстах, краса мови доводять, що перед нами літературний твір, написаний самими слов'янами” [2, С.3]. Він доводить, що Велесова книга називається так через назву однієї з дощечок, присвячених богові Велесу. А бог Велес (Влес) навчив слов'ян обробляти землю і годувати худобу, що засвідчує факт написання твору язичниками. Борис Ребіндер стверджує, що “автори були мудрими людьми похилого віку” і сумували з приводу прийняття християнства й “закликали слов'ян захищати свої землі та залишатись вірними своїй вірі” [2, С.21].

Заклик захищати землі предків до останнього подиху повторюється не один раз в одній і тій же табличці. Так само повторюється і заклики до єднання. Цікавим є факт про те, що коли армія йшла в бій, то перед нею несли зображення бога, яке завжди старався вихопити ворог, з метою позбавлення супротивника сили. В сучасних умовах зображення бога замінюють стягами та прапорами. “Отже, – пише автор, – шанування полкового стягу зародилося у стародавні часи” [2, С.30].

З Велесової книги стало відомо, що стародавні слов'яни сприймали світ як співіснування трьох елементів, трьох світів (світ явний – той, у якому ми живемо; світ навь – той, у який вона переходить після фізичної смерті; світ правь – володіння справедливості). Вони вірили у загробне життя і були впевнені, що правда не була ніколи знищена кривдою. Борис Ребіндер стверджує, що автор (автори) Велесової книги вірив у культ правди і тому не має сумнівів у його слов'янському походженні.

У своєму дослідженні Борис Ребіндер висловив судження про те, що свою національність, етнічні ознаки зберігає краще той народ, який “залишається на рідній землі і продовжує її обробляти” всупереч всьому і навпаки, “народ, який іде з рідної землі і оселяється, хоча б і в прекрасних умовах, на чужині, навряд чи збереже свої національні особливості” [2, С.73].

Він запевнив, що характерною рисою способу мислення стародавніх слов'ян була вдячність богам за їх прихильність. “Молячись, вони нічого не просили у богів, а тільки дякували їм і славили їх. Тому вони звалися слов'янами. І Влесова книга навчає нас брати приклад з предків” [2, С.89].

“Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона є прекрасним зразком так званої ораторської прози XI століття. В “Історії української літературної мови” В.М.Русанівського підкреслено, що “Слово про закон і благодать” репрезентує “найвиразніше ораторське мистецтво” [10, С.20], в якому автор, вдаючись до яскравих метафор, алегорій, епітетів, повторів, інколи ритмізуючи текст прославляв князів Володимира, Ігоря, Святослава за їх мужність і хоробрість.

В основі твору – патріотичний пафос, який сприяв прославленню Київської Русі як рівноправної держави серед держав усього світу. Митрополит Іларіон I стверджував, що в центр вітчизняного віровчення поставлено благодать кожної людини, суспільства в цілому і, загалом, держави. Він націлював усіх на бачення природної доброти в людях і розуміння благодаті як вищого ступеню свободи.

Митрополит Іларіон доводив переваги благодаті перед законом, вказуючи, що закон був поширений тільки серед іудейського народу, а благодать бог послав усім народам.

Автор звеличував князя Володимира і за прийняття християнства, і за вміння керувати державою за законами своїх предків. “І понині перемоги і могутність їх споминаються і прославляються. Адже не в слабкій і безвісній землі володарювали, а в Руській, що знана і чувана є в усіх чотирьох кінцях землі” [3,С.94]. Він наголошував, що в серці князя “воссиял разум” і, серце його було повязане не лише з розумом, а й з силою волі, бажанням поліпшити матеріальне і духовне життя свого народу.

Для нинішніх поколінь “Слово про Закон і Благодать” є твором, який поєднує в собі релігійні, історіософські, гуманістичні і політичні ідеї, котрі стали особливо значимими в сфері етновиховання. Згадаймо факт: митрополит Іларіон підтримав ідею збереження родових традицій, вказавши, що Володимир Великий – син славного Святослава, внук Ігоря. В його творі використані цитати із Біблії, які найбільшою мірою за своїм ідейним наповненням відповідали духу наших предків і повністю сприймалися ними.

У зв’язку з загальною політичною боротьбою Київської Русі за утвердження своєї релігійної самостійності з’явилося багато оригінальних

творів, серед яких “Сказання про Бориса і Гліба”, створене, очевидно, наприкінці XI початку XII століття. В його основу покладено історичний факт вбивства Святополком своїх молодших братів Бориса і Гліба. Автор твору детально висвітлив цю подію і різко осудив убивцю, виступивши цим проти братовбивчих чвар, відстоюючи патріотичну ідею єдності Київської Русі. Він доводив необхідність родової наступності у системі наслідування княжого престолу. Борис і Гліб зображені ідеальними християнськими героями-мучениками. Вони чинили все відповідно до традицій предків, і тому князь Ярослав домігся їх канонізації. Благочестиві роздуми, молитви, плачі, які вкладені в уста героїв твору, являлись засобами розкриття їх внутрішнього світу, вказували на їх етнічні ознаки.

Князям-мученикам протиставлений негативний персонаж: “окаянний” Святополк. У ньому вирували заздрість, властолюбство, ненависть. У поданні автора він був носієм всіх негативних людських і християнських якостей. Оскільки у християнських віровченнях зло завжди було покараним, то й у “Казанні...” висвітлено міру покарання Святополка. Він, “розбитий” Ярославом, в панічному страсі біг з поля бою. Символічного значення набув факт, що битва зі Святополком відбулася на тому ж місці, де загинув Борис. Перемога добра над злом, справедлива кара за скоєне - це ті фактори, які були закладені у свідомості наших прадідів і передалися наступним поколінням.

Цінним з точки зору етноморалі є твір літописця Нестора “Читання про житіє Бориса і Гліба”, створений спеціально для богослужбових цілей. Центральна його частина присвячена автобіографіям героїв. Їх мученицька смерть – це торжество християнського смирення над гординою, яка веде до ворожості і міжособистісної боротьби.

Літописець Нестор зберіг основну політичну ідею “Сказання...”: засудження братовбивчих чвар і визнання необхідності молодших князів безперечно коритись старшим членам роду.

Етнопедагогічні ідеї присутні у працях і інших представників вітчизняної науки та культури. Однією з них є “Повість временних літ” (XII ст.): “...1-а – складена ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором з

літописних зведень кінця 11 ст. з доведенням розповіді до 1113; 2-а – ігуменом Видубецького монастиря Сильвестром у 1116; 3-я – виготовлена у Видубецькому монастирі 1118 для Мстислава – сина Володимира II Мономаха” [7, С.456]. У ній відображено становлення давньоруської держави, її політичний і культурний розквіт. Високопатріотична ідея могутності Київської Русі, її політичної самостійності, релігійної незалежності постійно відчуваються при ознайомленні зі змістом твору.

Автор акцентував увагу на процесі розвитку слов'янської писемності, наголошуючи цим самим на пріоритеті рідної йому культури. Він глибоко усвідомлював значення праці визначних мислителів Кирила і Мефодія з впорядкування азбуки. У його творі підкреслена мудрість і моральність полян, гуманістичні цінності яких мають чітко окреслені етнічні ознаки.

“Повість временних літ” представляє історію нашого народу як невід’ємну частку всесвітньої історії, відзначаючи при цьому її особливості, які вказують на етнічні відмінності рідного йому народу на тлі характерних ознак інших народів. Основною темою твору є тема батьківщини і її населення, яка пронизує весь його зміст. Відомості про військові походи князів займають більшу частину літопису; за ними слідує інформація про смерть князів; потім - народження дітей, шлюбні стосунки, церковні справи тощо.

“Повість временних літ” “...написана мовою, близькою до живої народної з нашаруванням церковнослов'янських елементів. Стиль лаконічний, місцями урочистий” [7, С.457]. Це черговий раз підтверджує приналежність укладачів до нашого народу, високий рівень їхньої освіченості і дотримання принципів, якими керувалися у своєму житті далекі предки.

Одним з найпоказовіших джерел інформації з багатьох галузей наукового знання є всім відома “Руська Правда” (ряд збірок XI – XII ст.). Вона включає положення етнопедагогічного спрямування.

Відомо до 300 списків “Руської правди”, які відрізняються лише незначними деталями [5, 252]. Ці збірки базуються на суто народній системі гуманістичних ідей: відсутність смертної кари, кари через покалічення, тілесних покарань. Тяжко карали тих, хто принижував людську честь і

гідність. Таким чином утверджувалось визнання рівності людей, їх обов'язків перед іншими, дотримання принципів співжиття, поваги до законів тощо.

Цікавими з погляду етнопедагогіки є статті “Руської Правди” щодо жінки-дружини, жінки-матері. Так, овдовівши, вона мала право розпоряджатись на власний розсуд своїм майном; після розподілу майна у жінки-матері залишалась її спадкова частина; чоловік не мав права залишати хвору дружину, і вона в аналогічному випадку мала діяти так само; після повторного одруження мати-вдова несла відповідальність перед дітьми від попереднього шлюбу за спільно нажите з їх батьком майно і, особливо, майно батька та його подальший розподіл. Якщо “...залишаться у чоловіка діти від рабині, то вони в успадкуванні не беруть участі, але отримують разом з матір'ю свободу” [5, С.182].

Важливим положенням “Руської Правди” було те, що у разі примушування доньки вийти заміж за нелюба та її рішення покінчити життя самогубством батьки суворо каралися, так само карали й синів, які били своїх батьків, причому кару вони несли подвійну: цивільний суд і відправлення на виконання господарських робіт до монастиря.

Етнопедагогічне навантаження має твір “Повчання Володимира Мономаха”. “Повчання...” написане незадовго до смерті (близько 1117 року) було сприйняте літописцями як заповіт, адресований дітям. Він складається із трьох частин: власне повчання, зверненого до синів, літопису, або автобіографії самого князя з практичними настановами, які ґрунтувались на прикладах з його особистого життя, листа своєму політичному опоненту Олегу Чернігівському.

Для педагогів важливим є те, що “Повчання...” за своїм змістом розраховане на молодь. Володимир Мономах підтримував освіту, дбав про своє добре ім'я. У його праці закладені такі важливі ідеї: пошани до старших і молодших себе, ставлення до них, як до найбільших родичів; любові до дружини; підтримки скривджених: “Куди не підете, де не спинитесь, напійте, нагодуйте хоч одного кого-небудь” [6, С.10.]; поваги до трудової діяльності: “...якщо вмієте щось, то не забувайте того доброго, а чого не вмієте, то того навчайтеся: отак от як батько мій, сидячи дома, навчився 5 мов, бо за це є

шана із інших земель” [6, С.10]; справедливості: “Не дозволяйте отрокам шкоди чинити, ні своїм, ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, щоб люди не стали вас проклинати” [6,С.10].

Серед державницьких ідей “Повчання...” – посилення єдності руських земель, спільність дій руських князів, їх політична компетентність, повага до однодумців тощо. Особливо критично князь ставився до лінивих. Він радив своїм синам проникатись усіма дрібницями, а у веденні справ не довіряти нікому, самостійно аналізувати усі проблеми і розв’язувати їх. Таким чином “Повчання...” вийшло за рамки родинного заповіту і набуло великого суспільного значення як твір, що містить суттєві етновиховні ідеї.

“Слово о полку Ігоревім” – це велична і безсмертна пам’ятка невмирущого українського духа, який кожне століття втілюється в плодючій Україні в геніальних нових всевічних творах” [8, С.5], - писав митрополит Іларіон. У своїй праці “Слово про Ігорів похід” (1967 р.) він переконливо доводив, що її автор був українець за походженням і, можливо, навіть киянин. Таке припущення базувалось на закладеній в змісті праці інформації, яка вказувала на глибокі знання автором стосунків і звичаїв саме Східної України. Він згадував стародавніх богів, вірив у закляття, пророцтва. Іван Огієнко наголошував, що існує “...сильний зв’язок “Слова...” і в змісті, і в формі з українськими похоронними голосіннями” [8, С.89].

“Слово о полку Ігоревім” демонструє зразки історичних знань, міфологічних, біблійних, філософських, астрономічних, астрологічних, військових. У ньому розглянуті вчинки, які засвідчують високий рівень розуміння нашими пращурами честі та слави, усвідомлення особистої гідності.

“Слово...” свого часу сприяло формуванню у молоді високих суспільних цінностей: любові до вітчизни, почуття національної гідності. Воно володіє народно-педагогічними засобами впливу на особистість у процесі формування у неї морально-ціннісних орієнтацій. У тексті твору особливе місце відведене віщим силам природи, зокрема Сонцю, а, також, богам, яким кланялись наші предки. Спірними є слова С.Ярмуся про те, що “Релігійний елемент у цьому творі зовсім випадковий” [9, С.79].

Зафіксовані в “Слові...” патріотичні цінності насьогодні набули територіально-етнічного змісту.

Справедливо відзначив Іван Огієнко: “Слово...” густо пересякнене ідеями національної волі, національної чести та всенародної єдності, а це ідеї невмирущі. І ніколи ідеї “Слова” не були нам такі свіжі та актуальні, як вони стали сьогодні: зо своєї багатовікової могили автор “Слова” знову кличе всіх нас пам’ятати “за землю Руську”, за українську єдність, за соборну Україну, за честь нашої Землі і Народу!” [8, С.132].

Ми розглянули окремі аспекти найдавніших джерел етнопедагогічної інформації, щоб черговий раз засвідчити важливість поради, представлені нами в епіграфі до цієї теми: ”Коли хочемо бути розумними, ми повинні знати, як думали до нас” і звир’ятати свої погляди з поглядами своїх далеких предків, попередників, учителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велесова книга (Переклад, підготовка тексту, коментарі Б.Яценка) //Хроніка - 2000. - 1994. - № 3-4. - С. 72-132.
2. *Ребіндер Б.* Велесова книга: Життя та релігія слов’ян. - К.: Фотовідеосервіс, 1993. – 80 с.
3. *Іларіон.* Слово про закон і благодать //Філософська думка. - 1988.- С. 96.
4. *Полонська-Василенко Н.* Історія України. - К., 1992. – Т. 1. –С.252.
5. Памятники русского права X-XII вв. – Вып.1. - М., 1952. - С. 182.
6. Цит. за: Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки /За ред. С. А. Литвинова. - К., 1961. – С. 10-11.
7. Українська мова: Енциклопедія. - К.: Вид. “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
8. *Митрополит Іларіон.* Слово про Ігорів похід. - Вінніпег: Волинь, 1967. – 251 с.

9. *Ярмусь С.* Духовість українського народу. - Вінніпег: Волинь, 1983. – 227 с.

10. *Русанівський В. М.* Історія української літературної мови. - Київ: АртЕк, 2002. – 422 с.

Питання до семінару

Охарактеризувати особливості змісту та ідейне спрямування

- 1) “Велесової книги”;
- 2) “Слова про Закон і Благодать” митрополита Іларіона;
- 3) “Казання про Бориса і Гліба”, “Читання про житіє Бориса і Гліба” літописця Нестора;
- 4) “Повісті временних літ”.

Творчі завдання

Проаналізувати

- 1) “Повість временних літ” і знайти в ній текстові підтвердження політичної самостійності Київської Русі;
- 2) “Слово про закон і благодать” і виділити положення про благодать як вищу ступінь свободи людини;

Письмова робота

Висвітлити зміст

- 1) окремих роздумів Бориса і Гліба, які, розкриваючи їх внутрішній світ, вказують на етнічні ознаки;
- 2) положень “Велесової книги”, у яких прослідковуються мотиви поваги до віри пращурів.

Дискусія

Зміст “Велесової книги” фантазія чи реальність? Чому?

Самостійна домашня робота

Згрупувати за змістом провідні ідеї

- 1) “Велесової книги”;
- 2) “Слова про Закон і благодать”.

Питання до семінару

Охарактеризувати особливості змісту

- 1) “Руської правди”;
- 2) “Повчання Володимира Мономаха”;
- 3) “Слова о полку Ігоревім”;
- 4) найдавнішого джерела етнопедагогічних знань (за вибором).

Творчі завдання

Проаналізувати

- 1) положення праці “Слово о полку Ігоревім” і довести, що автором її був українець;
- 2) уривки з “Руської правди” і відшукати положення про правове ставлення до жінки-дружини, жінки-матері.

Письмова робота

Висвітлити зміст

- 1) філософських ідей “Слова про Ігорів похід”;
- 2) духовно-моральних ідей звернення Володимира Мономаха до синів.

Дискусія

Чи є актуальними положення “Руської правди” щодо шлюбних стосунків? Чому?

Самостійна домашня робота

Згрупувати за змістом провідні ідеї

- 1) “Слова о полку Ігоревім”;
- 2) “Повчання Володимира Мономаха”.

Контрольні запитання та завдання до теми “Найдавніші джерела етнопедагогічних знань”

1. Назвати поширені жанри найдавніших джерел, які містять інформацію етнопедагогічного спрямування.
2. Що являє собою “Велесова книга”?
3. Які особливості життєдіяльності наших предків зафіксовані у “Велесовій книзі”?
4. Чому “Слово про Закон і Благодать” митрополита Іларіона називають зразком ораторської прози XI століття?
5. У чому суть патріотичної ідеї єдності Київської Русі за твором “Казання про Бориса і Гліба”?
6. Які етичні норми взаємовідносин між людьми зафіксовані літописцем Нестором у “Читанні про життя Бориса і Гліба”?
7. Як у тексті “Повість временних літ” підтверджена політична самостійність Київської Русі?
8. Як у тексті “Повість временних літ” підтверджена релігійна незалежність Київської Русі?
9. Як у тексті “Повість временних літ” підтверджена повага наших предків до існуючих етнотрадицій?
10. Які гуманістичні ідеї, що засвідчують етномораль українців, знайшли місце у положеннях “Руської правди”?
11. Проаналізувати за “Руською правдою” правові норми наших пращів по відношенню до жінки-дружини, жінки-матері?
12. Чи є актуальними положення “Руської правди” щодо шлюбних стосунків?
13. Назвати провідні ідеї “Повчання Володимира Мономаха”.
14. Чому “Повчання Володимира Мономаха ” вийшло за рамки родинного заповіту і набуло великого суспільного значення?
15. У чому суть етноморальних і ціннісних орієнтацій “Слова о полку Ігоревім”?
16. Висвітлити зміст філософських ідей “Слова о полку Ігоревім”.

17. Висвітлити зміст біблейних ідей “Слова о полку Ігоревім”.
18. Висвітлити зміст історичних ідей “Слова о полку Ігоревім”.
19. Висвітлити зміст астрономічних ідей “Слова о полку Ігоревім”.
20. Висвітлити зміст астрологічних ідей “Слова о полку Ігоревім”.
21. Висвітлити зміст військових ідей “Слова о полку Ігоревім”.
22. Якою мірою використані фольклорні жанри в найдавніших джерелах етнопедагогічних знань?
23. Як відтворені у найдавніших джерелах етнопедагогічних знань уявлення українців про сили рослинного і тваринного світу?
24. Проаналізувати зміст уривків з найдавніших джерел етнопедагогічних знань, у яких зафіксовані норми поведінки наших прадідів (за вибором).
25. Навести із найдавніших джерел етнопедагогічних знань факти дотримання їх героями біблейних заповідей як основних моральних законів давніх українців.

Ключові слова та поняття

Київська Русь, князі, християнська етика, етномораль, самодостатність, джерела знань, перекази, повісті, повчання, житія, сказання, літописи, закон, благодать.

ТЕМА: НАРОДНО-ПЕДАГОГІЧНІ
ОСНОВИ ЕТНОВИХОВАННЯ

※※※

*Немає мудріших ніж
народ учителів...*

Максим Рильський

※※※

*Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
Хто грамоти вміє, той краще сіє.*

(З народних джерел)

Етновиховання підрастаючого покоління та молоді з давніх-давен мало систематичний і послідовний характер, передбачало систему *принципів, методів, засобів, напрямків* формування особистості.

За Стельмаховичем М.Г. “провідні *принципи* української етнопедagogіки репрезентують сукупність основних вихідних положень та ідей, що визначають основне спрямування, зміст і організацію виховних дій” [5, С.47]. Основними принципами він вважав принцип гуманізму (зичливе ставлення до особистості, застосування найдоцільніших засобів впливу у процесі її виховання); природовідповідності (побудова процесу виховання з урахуванням особливостей природи рідного краю); зв’язку виховання з життям (врахування особливостей суспільно-політичного, економічного, традиційного укладу життя в краї); виховання працею (залучення до досвіду виробничої діяльності на основі пізнання найпоширеніших і найнеобхідніших професій даного краю); врахування вікових та індивідуальних особливостей особистості (виховний вплив має відповідати вікові, життєвому досвіду, можливостям людини); систематичності і послідовності (доводити, переконувати тощо системно, послідовно нарощуючи інформацію, ускладнюючи її і т. п.); єдності вимог і поваги до особистості (орієнтація на покращення долі, небайдужість до рівня набуття життєвого досвіду, врахування поглядів і переконань, піклування про життя і поведінку особистості тощо); поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи вихованця (відпрацювання педагогом такого стилю взаємин, який не придушує, а збуджує сили вихованців, розвиває їх самостійність та ініціативу).

Методи етновиховання сприяють реалізації його основних принципів і є способами досягнення мети у виховному процесі. Вони поділяються на загальні та часткові, відповідно використовувані у всіх видах виховної діяльності чи лише в деяких. Існує кілька класифікацій методів, але немає остаточної. Тому зосередимось на змісті найпоширеніших з них. Це є вправляння, привчання, переконання, дотримання режиму праці та

відпочинку, виконання доручень та дотримання обов'язків, народні ігри, забави.

Метод *вправлення* застосовується у тому випадку, коли необхідно вплинути на стан дій, поведінки, ставлення до себе і оточуючих конкретної людини. При цьому найчастіше застосовуються такі прийоми: вимога, нагадування, контроль.

Привчання має свої особливості і реалізується через тренування, показ, спрямування на здійснення самоконтролю.

Переконання впливає на свідомість, життєві погляди, ідеали, розуміння суті життя тощо. Воно здійснюється за допомогою роз'яснення, повчання, поради, в процесі дискусії, бесіди, розповіді і т.п.

Дотримання режиму праці і відпочинку є методом, який привчає економити час і впливає на вироблення якісних звичок. Позитивне ставлення до нього народу зафіксоване у приказках: “Хто рано встає, тому бог дає”, “Зробив діло – гуляй сміло”, “Не відкладай на завтра того, що можна зробити сьогодні”.

Виконання доручень та дотримання обов'язків було і залишається чи не найсуттєвішим у житті кожної родини. Цей метод дисциплінує, впливає на розвиток ініціативності, вміння долати труднощі.

Народні ігри через відтворення взаємин та дій сприяють пізнанню багатьох процесів, які відбуваються у людському житті, оскільки вони породжені трудовою діяльністю людини.

Забави, забавки пояснюються як “розривка, розвага. У переносному значенні: легка робота” [7, С.53]. В народі вони були поширені задля організації відпочинку.

В основу етновиховання покладено досвід попередніх поколінь. Він доносився до молоді найрізноманітнішими *засобами*.

Стельмахович М.Г. відзначав, що: “під засобами виховання розуміємо той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість у певному напрямку” [8, С.168]. Вчений виділяв природні і надприродні засоби етновиховання. До природних він відносив рідну мову, фольклор,

навколишню природу, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, ритуали, свята, символи, атрибути, реліквії тощо. До надприродних – релігію.

Вказані нами засоби етнопедагогіки найбільшою мірою реалізовувались при проведенні свят, обрядів, дотриманні звичаїв, передбачених народним календарем. Великою популярністю користувались дерев'яні календарі, на яких зарубками були позначені дні та місяці, а символами – види польових робіт.

Календарні традиції втілювали народні філософські ідеї і стверджували найвищі духовні цінності: взаємостосунки між людьми, особливо членами родин, любов до рідного краю, землі. Вони формували духовність, моральність, етичні норми поведінки, естетичні смаки. В українців різноманітні урочистості народного календаря діляться за порами року. У цьому поділі закладена глибока народна мудрість, яка вказує на взаємозв'язок людини з природою та значною мірою визначає зміст етновиховання.

Зв'язок людей з природою та навколишнім світом підтримували обряди, звичаї та свята. Вони розвивали відчуття етнічної єдності, мали значення як для духовного, так і для фізичного вдосконалення.

Обряди відзначали біологічну і фізичну зрілість людини, одруження, народження дітей, охрещення їх, проводи людини в інший світ тощо. За Іваном Огієнком “обряд – означений нормами спосіб зовнішнього вияву релігійного культу” [7, С.328].

Щодо звичаїв, то Олекса Воропай відзначив: “Звичаї народу – це ті прикмети, по яких пізнається народ не тільки в сучасному, а й у його історичному минулому” [10, С...]. Відомо, що звичаї охоплюють усі ділянки життя народу і вказують на його етнічні ознаки.

Обряди і звичаї є засобами виховання представників конкретного етносу. Вони бувають родинні, регіональні, загальнолюдські. Аналізуючи народнокалендарні засоби етновиховання в першу чергу звертаємо увагу на зимові, весняні, літні, осінні обряди, свята і звичаї, дотримання яких супроводжує ці заходи.

Зимові обряди сприяли підведенню підсумків року, який закінчується. Вони були наповнені глибоким етнічним змістом, оскільки супроводжувались піснями (переважно колядками та щедрівками), хороводами, іграми, танцями, властивими конкретному етносу.

Значний виховний вплив мало прикрашання на зимові свята “дідуха” – снопа жита чи пшениці, як символу найбільшого багатства. На початку лютого відзначалось свято Громниці (Стрітєння), яке символізувало зустріч зими з весною.

Важливою виховною функцією весняних свят було залучення молоді до мистецької творчості, естетичного сприйняття світу. Особливий виховний вплив мали Велесові святки, коли гурти людей (велесових жерців) у вивернутих кожухах ходили від хати до хати з магічними промовами та заклинаннями про здоров’я господаря, його роду, домашніх тварин.

Орієнтовно за місяць до Великодня відзначали Масляну (Колодія) спрямовуючи обряди на магію родючості, “караючи” тих дорослих неодружених хлопців, які порушували природний процес життя і не знайшли собі пари прив’язуванням до ноги “колодок” – символів продовження роду. Таким чином засвідчувався високий статус сім’ї і роду.

За тиждень до Великодня святкували Вербну неділю, яка супроводжувалась освяченням верби і магією здоров’я.

Чи не найбільший виховний вплив мали Великодні свята. Великодні короваї (баби, куличі) та писанки, крашанки вважалися символами пробудженої природи.

Тиждень після Великодня присвячувався шануванню пам’яті предків, душі яких з приходом весни мають сприяти врожаю і добробуту нащадків.

Найбільш визнаним літнім святом було і залишається свято Івана Купайла. Воно проводилось на берегах річок і славилось цікавими шлюбними ритуалами: проходженням молодят через огонь і воду (очищення), переповіданням прикмет і повір’їв, легенд щодо влаштування і облаштування сімейного життя.

Яблучний і хлібний Спаси відзначалися влітку для освячення дарів нового врожаю.

Відомим осіннім святом врожаю було відзначення осіннього рівнодення, яке припадає на вересень. Праця жінки-трудівниці відзначалась під час вшанування Мокоші у жовтні і, обов'язково, у п'ятницю.

Серед засобів етновиховного впливу (крім коротко проаналізованих нами засобів народного календаря), які народ вважав найбільш дієвими, була рідна мова. Засвоюючи рідну мову з малого віку діти "...поступово стають носіями національного змісту, духу: засобами рідної мови у них найефективніше формується національна психологія, характер, світогляд, свідомість і самосвідомість та інші компоненти духовності народу" [9, С.29].

Значне місце у формуванні особистості посідав фольклор. "У фольклорі – першовитоки оригінального світосприймання, самобутнього тлумачення явищ природи і людського життя. У думах, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлах у високопоетичній і глибоко ліричній формі відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу" [9, С.32].

Навколишня природа є підґрунтям національної духовності, культури. Астрономічні, географічні та інші фактори природи обумовили специфіку характеру, психології, світогляду українців, їх спосіб мислення. Природні явища здавна мають впливове місце у виробничій, побутовій, культурній сферах життя нашого народу.

Домашній побут включає оформлення помешкання, садиби, наповнення кімнат необхідними речами та оздоблення їх в національному дусі. Він доповнюється взаємостосунками в сім'ї: шанобливим ставленням до її старших представників, повагою до батька й матері, батьківською і материнською любов'ю до літей, їх прив'язаністю до отчого дому. Його деталі впливають на рівень етновиховання підростаючого покоління.

Символи є важливими засобами патріотичного виховання молоді. Державну, політичну, економічну, національну незалежність України символізують герб (тризуб), прапор (жовто-блакитний), гімн, герби різноманітних географічних і історичних зон України. Існують етнічні символи, які дорогі кожному українцю: різні обереги, калина, верба тощо.

Символи сприяють етнізації особистості, формуванню свідомості, розвитку історичної пам'яті, виробленню почуття любові до всього рідного.

Існує велика кількість природних засобів етнопедагогіки. Ми проаналізували лише їх незначну частину. Вважаємо за необхідне розкрити суть надприродного її засобу – релігії.

Здавна наші предки поклонялися богам, сповідуючи язичницьку релігію. Після прийняття Християнства багато з нащадків вважають себе православними. Відомо, що під впливом релігії розвивається віра в майбутнє, формуються гуманні погляди на суспільство, оточення, природу, трудові стосунки. У вихованні підростаючих поколінь використовуються церковні та релігійні історичні здобутки. Це сприяє плеканню національного духу, збереженню етноособливостей кожної людини.

Розглядаючи суть основних *напрямків етновиховання* (духовно-моральне, трудове, розумове, фізичне, естетичне, етичне) вникнемо у проблему головних цінностей, які посідали вагоме місце у формуванні особистості у давнину і є актуальними в умовах сьогодення та основних інститутів національного виховання.

Головними цінностями, які формували у молодих поколінь наші прадіди, були: загальнолюдські цінності (добро, правда, краса, користь, совість, любов, гідність, чесність та інші); національно-патріотичні (пошана до рідної землі, бажання її захищати, історична пам'ять, відданість князю (керівнику держави), сміливість, жертвовність); родинні (пошана до найстарших членів сім'ї, до батька й матері, подружня вірність, любов до дітей, пам'ять про предків, збереження родових могил, вірність вірі своїх попередників).

Серед найвпливовіших інститутів етновиховання, які сприяли реалізації найпоширеніших напрямків, у народі виділялись сім'я, громадськість, колектив ровесників, пізніше – церква.

Сім'я відповідала за якість виховання дітей, підготовку їх до професійної діяльності і самостійного життя. Уклад родинного життя сильно позначався на майбутній долі дітей. Участь у вихованні дідусів і бабусь,

батька й матері, інших старших членів родини сприяли всесторонньому розвитку дітей, розумінню проблем різновікових категорій людей.

Громада висловлювала похвалу чи осуд родині у залежності від того, як ця родина зарекомендувала себе у виховній справі, особливо у підготовці вмілих працівників різних суспільних сфер, мужніх воїнів, турботливих господарок, які вміють і в сім'ї лад тримати, і в разі необхідності державу боронити.

Колектив ровесників сприяв самоствердженню, самовизначенню, самореалізації, самооцінці особистості, а також вдосконаленню та етнізації.

Церква – “сприяла регламентації відносин всередині релігійних спільнот”, які будуються на основі норм канонічного права, вимог релігійної моралі, існуючих зразків поведінки...” [3, С.372].

Духовно-моральне виховання включає залучення до пізнання духовних цінностей рідного народу, формування особистості, наділеної високими моральними якостями. Духовність “звичайно мислиться в контексті релігійності, бо вона по суті є і продуктом, і виразником релігії і релігійності людини” [11, С.20]. Ще одне визначення духовності уточнює і доповнює попереднє: ”Духовність – це сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній, суб’єктивний світ людини, основні риси культурної спрямованості особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, світогляд, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов’язків і до самої себе, її осмислення, бажання, воля, естетичні і моральні почуття” [8, С.183].

Духовність є невід’ємною супутницею моралі. “Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, одна з норм суспільної свідомості” [5,С.120]. Практика духовно-морального етновиховання зосереджена на формуванні у людини оціночних суджень з позицій справедливості. Вона спрямована на виховання цнотливості, шляхетності, доброчесності, відданості вітчизняним ідеалам – всього того, що з позицій наших предків відповідало розумінню людяності (“Добрі люди вмирають, а діла їхні живуть”, “Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком – завжди”, “У лиху годину узнаєш вірну людину”, “Не той батько,

що зродив, а той, хто до ума довів”, “Вірний приятель – то найбільший скарб”, “Шануй учителя як родителя” та ін.).

За свідченням етнографічних, археологічних та інших письмових джерел на початку життя людини наші предки приділяли значну увагу *фізичному (гігієнічному) вихованню*. Вони пропагували утримання тіла в чистоті, загартування організму і правильне харчування. “Під впливом регулярних дій (сонця, повітря, води) відбувалося поступове пристосування організму до змін, що сприяло профілактиці різноманітних захворювань, зміцненню здоров’я” [3, С.40].

У дорослішому віці дітей виховували за допомогою демонологічних образів, вселяючи при цьому віру у їх існування. Таким чином предки домагалися долати життєві проблеми, які вимагали затрати енергії, сили, витривалості. Фізичний розвиток особистості сприяв за етнопедагогічною теорією виробленню в особистості позитивних рис характеру: наполегливості, дисциплінованості, рішучості, здатності долати труднощі (“Де сила, там і міць”, “Здоров’я – найдорожчий скарб”, “Коли не має сили, то й світ не милий”, “Хто дужчий, той і ліпший”, “Доки здоров’я служить, то людина не тужить”, “Здоров’я вартіше за багатство”, “При здоров’ї все людині миле” і т. п.).

Найважливішим завданням етнопедагогіки було здійснення *трудового виховання* підготовка дітей до життя в праці, до трудової діяльності. При цьому народ керувався принципом: краще вихованою є та дитина, яка раніше залучена до праці.

Культ праці, як однієї з найвищих суспільних цінностей, формував у підростаючих поколінь ініціативність, допитливість, винахідливість та інші суспільнозначущі якості. Підлітків залучали до участі в домашніх роботах, окремих з них – до ковальства, обробки металу, дерева тощо. Слідуючи Стельмаховичу М.Г. “Люди праці бачили в дітях майбутню зміну, своїх спадкоємців, помічників і годувальників” [5, С.130].

Фізична праця допомагала забезпечувати життєві потреби людей і дістала обґрунтування як “діяльність, спрямована на формування матеріальних і культурних цінностей з переважанням фізичної енергії” [12,

С.67]. Трудове виховання в українців за Стельмаховичем М. поділялося на три етапи: вступний (від двох до шести років), визначальний (від семи до п'ятнадцяти років), завершальний (від п'ятнадцяти до двадцяти років). Найбільшою мірою воно здійснювалось у сільській місцевості (“Хочеш їсти калачі – не сиди на печі”, “Хто рано підводиться, за тим і діло водиться”, “Не в тім хороша, що чорноброва, а в тім, що діло робить”, “Без діла жить – тільки небо коптить”, “На дерево дивись як родить, а на чоловіка – як робить” і т.п.).

На сучасному етапі “серйозні промахи в аграрній політиці підірвали віковічні традиції трудового виховання селянських дітей, відчуживши їх від землі, хліборобських професій, згубно вдарили по економіці, по народній моралі й етнопедагогіці” [5, С.144].

Розумове виховання здійснювалось предками виважено і послідовно. Воно тлумачилось як “цілеспрямований вплив батьків на розвиток розумових сил та мислення дітей, на вироблення культури розумової праці” [8, С.195]. Здавна відомі приказки: “Гарна пташка пером, а людина розумом”, “Не краса красить, а розум”, “Краще з мудрим загубити, ніж з дурним знайти”, “Око бачить далеко, а розум ще дальше”, “Людей питай, а свій розум май”, “Мудрим ніхто не вродився, а навчився”, “Гарно того вчити, хто хоче все знати” тощо.

Серед основних чинників забезпечення розумового рівня особистості – спілкування. З його допомогою відбувається мовний, емоційний розвиток, накопичується початковий життєвий досвід. У процесі загального та, зокрема, розумового розвитку з метою формування гуманістичних цінностей під час проведення свят, обрядів та здійснення інших виховних впливів на підростаюче покоління використовувались різноманітні фольклорні жанри, які містили етнопедагогічні ідеї.

У фольклорі постають образи багатьох русичів, які вірно служили своїй землі, героїчно захищали її від ворогів. Їх життя було відтворене у казках, легендах, міфах, які сприяли розвитку мислення, образної уяви, спостережливості та інших якостей підростаючих поколінь.

Справедливо відзначила Марія Чумарна, що “...наївність української казки здається нам такою самоочевидною, а ускладненість і заплутаність,

скажімо, австралійських міфів може викликати враження їх багатозначності і архаїчності...” [6, С.6]. Українська казка, пронизана глибокою народною мудрістю, містить, здебільшого, закодовані давні знання та уявлення про життєдіяльність українців, їх навколишній світ, сподівання на краще майбутнє.

У більшості казок головний герой – це вихідець із народу і поєднує у собі його найкращі риси, виступає носієм моралі, духовних надбань попередників. Кожна людина в українській казці може досягти найвищої реалізації в добрі, правді, красі. Казки переконують у тому, що справжні справи вершаться при наявності великої волі і бажання.

Одночасно виховним та розвивальним засобом виступає сама мова казок, яка є рідною мовою їх героїв. Казка впливає на пробудження допитливості, зацікавленості, логіки мислення тощо. Про неї в народі говорять так: “Гарна пісня ладом, а казка – складом”, “Казка від початку починається, до кінця читається, в середині не перебивається” і т. п.

З давніх віків взаємини між людьми регулювались почуттями, пов’язаними із “створенням, відтворенням і сприйняттям, прекрасного в мистецтві та житті” [8, С.187]. Це призвело до виникнення напрямку в етнопедагогіці, іменованого *естетичним вихованням*. Воно трактувалось як цілеспрямоване формування естетичного ставлення до життя.

Почуття краси проявляється у замилюванні природою, мистецтвом, ремеслом, людською зовнішністю, взаєминами між людьми тощо. Стельмахович М.Г. відзначив, що слово “краса” виражає властивість, якість гарного, прекрасного, хоча воно вживається і для вираження іронічного ставлення до когось чи чогось-небудь. На його думку “такий розгалужений понятійний апарат народного погляду на красу презентує широту цілей і змісту масової практики естетичного виховання, спрямованого на формування у підростаючого покоління естетичного ставлення до життя...” [5, С.157].

Своєрідний підхід в українців до проблем етики. *Етичне виховання* призводить до етичної вихованості, яка виступає ознакою внутрішньої

людської краси. Виходячи з цього етнопедagogіка орієнтує на привчання дітей з малого віку до ввічливості, чемності, поступливості, уважності.

Особливого значення набув мовний етикет. Здавна відомі афоризми: “Говори мало, слухай багато, а думай ще більше”, “Дав слово – виконай обіцяне”, “Слухай тисячу разів, а говори один раз”. Мовний етикет особливо яскраво відтворений в народних піснях, казках, билинах і т. п. Основними його ознаками є статечність, пристойність, шанобливість. За народними традиціями неетично мовчати, коли потрібно говорити і навпаки. Народ засуджував тих, хто порушував цю традицію (“Мовчить як пень”, “Мовчить, як води в рот набрав”) і схвалював протилежну (“За словом у кишеню не полізе”), хоча з осудом ставився до пустої балаканини (“Слів багато, а розуму мало”, “Базіка – мовний каліка”).

Висвітлені нами принципи, методи, засоби, напрямки етновиховання є актуальні і сприйняті народом. Вони продовжують використовуватись ним у його життєдіяльності і викликати зацікавлення науковців та сучасних педагогів-практиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Константинов Н. А.* Народные резные календари //Сборник музея антропологии и этнографии. -М. -Л., 1961.- Т. XX. - С. 110-115.
2. Історія релігії в Україні. - К., 1997. - Т. 1. - С. 140.
3. Релігійний словник /За ред. проф. А.Колодного та Б.Лобовика. - К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
4. *Завацький В.І., Цьсь А.В., Бичук О. І., Пономаренко Л. І.* “Козацькі забави”. - Луцьк: Надстир’я, 1994. – 112 с.
5. *Стельмахович М.Г.* Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник. - Київ: ІЗМН, 1997. – 232 с.
6. *Чумарна М.* Мандрівка в українську казку. Вип. 2: Приказкове коло.-Львів: Каменяр, 1994. – 78 с.
7. *Митрополит Іларіон (Іван Огієнко).* Етимолого-семантичний словник української мови. В 4-х т.-Т.1-2. - Вінніпег: Волинь, 1982. - С. 53, 328.

8. *Стельмахович М.Г.* Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. - Київ: ІСДО, 1996. – 288 с.
9. *Руденко Ю.Д.* Українська національна система виховання: Конспект лекцій. - Київ: КДПІ, 1991. – 49 с.
10. *Воропай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. -Т. 1-2.- Київ: Оберіг, 1991.
11. *Ярмусь Степан.* Духовість українського народу. - Вінніпег: Волинь, 1983. – 227 с.
12. Соціальна робота //Соціальна педагогіка (понятійно-термінологічний словник) /під заг. ред. І.Д.Звереві. -Київ: Етносфера, 1994. – 120 с.

Питання до семінару

Охарактеризувати

- 1) принципи української етнопедагогіки;
- 2) методи української етнопедагогіки;
- 3) засоби української етнопедагогіки;
- 4) обряди і звичаї українців як засоби етновиховання;
- 5) напрямки української етнопедагогіки.

Творчі завдання

Укласти сценарій найпоширенішого

- 1) зимового обряду (за вибором);
- 2) весняного обряду (за вибором);

Письмова робота

Проаналізувати найпоширеніші

- 1) етновиховні засоби народного календаря;
- 2) фольклорні жанри, якими супроводжувались календарні свята.

Дискусія

Чи вплинуло порушення давніх етнотрадицій трудового виховання на стан економіки у сучасному українському суспільстві? Обґрунтувати.

Самостійна домашня робота

Розкрити

- 1) суть напрямків козацького виховання молоді;
- 2) роль української казки у розвитку вміння спілкуватись і забезпеченні розумового виховання.

Контрольні запитання та завдання до теми “Народно-педагогічні основи етновиховання”

1. Що собою являють принципи української етнопедагогіки?
2. Назвати основні принципи етнопедагогіки і розтлумачити їх значення.
3. Охарактеризувати методи етнопедагогіки.
4. Які з методів є найбільш використовуваними у практиці етновиховання?
5. Що ми розуміємо під засобами етнопедагогіки?
6. Які з засобів етнопедагогіки називаємо природними, а які надприродними?
7. Охарактеризувати найбільш поширені засоби етнопедагогіки.
8. Що ми називаємо обрядом?
9. Що ми називаємо звичаєм?
10. Чому обряди і звичаї вважаємо засобами етновиховання?
11. Як на практиці реалізуються засоби етновиховання?
12. Охарактеризувати виховні засоби народного календаря.
13. Проаналізувати найпоширеніші фольклорні жанри, якими супроводжуються календарні свята.
14. Обґрунтувати значення природи як засобу етновиховного впливу.
15. Обґрунтувати значення домашнього побуту як засобу етнопедагогічного впливу.
16. Охарактеризувати значення різномірних символів як засобів етновиховного впливу.
17. Вказати найпоширеніші напрямки етновиховання.

18. Охарактеризувати найвпливовіші інститути етновиховного впливу.
19. Охарактеризувати духовні цінності, які наші предки вважали найсуттєвішими.
20. Що ми включаємо у зміст поняття «духовність»?
21. Що ми включаємо у зміст поняття «моральність»?
22. Розкрити основні ідеї змісту духовно-морального виховання.
23. Розкрити основні ідеї змісту фізичного (гігієнічного виховання).
24. Розкрити основні ідеї змісту трудового виховання.
25. Розкрити основні ідеї змісту естетичного виховання.
26. Розкрити основні ідеї змісту розумового виховання.
27. Розкрити основні ідеї змісту етичного виховання.
28. Яке місце посідав мовний етикет у життєдіяльності українців?
Обґрунтувати.

Ключові слова та поняття

Принципи, методи, засоби, напрямки, обряд, звичай, свято, цінності, мовний етикет, етика, естетика.

ТЕМА: ЕТНО-ВИХОВНИЙ
ВПЛИВ МІФІЧНИХ ОБРАЗІВ

※※※

*Мова, релігія, обряди, епос, народні пісні,
мудрість попередніх віків, передання,
казки, повір'я, пережитки довгих
століть, - усе це склало людину, у нас -
українця.*

Митрополит Іларіон

Етновиховний вплив міфічних образів є перевіреною часом методикою впливу на розвиток внутрішнього світу цілого ряду поколінь. В умовах сьогодення це є досить важливим чинником, оскільки міфічні образи доносять до нас інформацію про життя українського етносу, його особливості, цінності, різноманітні надбання. Такого роду інформація є попереднім досвідом у житті кожної особистості. Вона дає поштовх подальшим діям, планам, вчинкам і орієнтує на моделі поведінки в конкретних життєвих ситуаціях.

Міфічні образи втілюють специфічні особливості тих, хто їх створив, того народу, який їх виплекав. “Міф” у перекладі з грецької мови означає розповідь або переказ. У “Релігієзнавчому словнику” за редакцією професорів Колодного А. та Лобовика Б. вказано, що “одні вчені ототожнюють міф і релігію, інші – протиставляють, треті вважають, що домішок релігії псує міф, який первісно виражав творчу фантазію людини” [3, С.197]. Представники різних галузей наукового знання (релігієзнавці, літературознавці, філософи, етнографи, лінгвісти, історики культури і т. п.) по різному аналізують міфологічні явища, взаємно доповнюючи дослідження один одного. Міфологія в ньому розглядається як наука про міфи, або система міфів і міфологічна свідомість того чи іншого народу.

Перш ніж перейти до міфологічних образів, створених, визнаних і сприйнятих українцями, розглянемо, як розвивалася міфологія у світі, і як до неї ставились дослідники в конкретні історичні періоди.

У народному розумінні міфи – це старовинні казки про створення світу і людини, а також розповіді про діяння давніх, переважно грецьких і римських богів та героїв. До найбільш поширених у світі міфів віднесено міфи про тварин. Найдавнішими є міфи про походження тварин від людей або міфологічні уявлення про те, що люди колись були тваринами. Міфи про перетворення людей в тварин або рослин відомі більшості населення світу.

Не менш давніми є міфи про походження сонця, місяця, зірок. Небесні світила в них представлені у вигляді осіб, які з певних причин піднялися на небо.

Найпоширенішу групу міфів складають міфи про походження світу, всесвіту, людини.

Особливе місце посідають міфи про походження різних благ: добування вогню, винайдення ремесел, землеробства, а, також, встановлення між людьми конкретних правил життя (традицій, звичаїв, шлюбних стосунків тощо).

Поширеними є міфи календарного змісту, символічно відтворюючи природні цикли.

У міфах людина переносила на природні явища свої якості, приписуючи їм життєвість, людські почуття. Космос у міфах представлений живим велетнем, з частин якого може бути створений світ. Усі боги, духи, герої пов'язані людськими родинно-сімейними стосунками. Міфологічний час це той час, коли все було не так, як нині.

Аналізуючи зміст міфів прослідковуємо два аспекти: розповідь про минуле і пояснення сучасного чи майбутнього.

Науковцями відзначено, що багато міфів пояснюють релігійні обряди. Їх називають культовими міфами. Культові міфи вважались священними і зберігались як глибока таємниця.

Найчастіше міфи сприймалися як духовний скарб конкретної етнічної групи людей і пов'язувались саме з їх традиціями, підтверджуючи існуючу серед них систему цінностей. Вони відіграли значну роль у розвитку ряду наук, зокрема філософії, літератури, історії, медицини, етнопедагогіки. Не однозначним був їх вплив на мистецтво і політику.

Саме для етнопедагогіки важливими є закладені в міфічних образах позитивні якості конкретних персонажів, моделі їх поведінки, логіка мислення, якісне розв'язання нагальних проблем тощо.

Перші спроби узагальнення і переосмислення міфологічного матеріалу були здійснені в античний період. Переважаючим було алегоричне тлумачення міфів (софісти, стоїки, епікурійці).

Давньогрецький філософ Платон протиставляв народній міфології філософсько-символічну інтерпретацію міфів; Евгемер – бачив у міфічних образах обожнених історичних діячів.

Середньовікові християнські теологи посилались на епікурейську і евгемеристичну інтерпретацію і дискредитували античну міфологію.

В епоху Відродження до міфів знову підвищилась зацікавленість, оскільки гуманісти цієї епохи бачили в міфах відтворення почуттів емансипованої особистості.

Вчені відзначають, що для розвитку знань про міфи неабияке значення мало відкриття Америки і знайомство з культурою давніх індіців.

В епоху Просвітництва до міфології ставились по-різному. Цікавими з нашого погляду є ідеї німецького філософа І.Г.Гердера щодо національної своєрідності змісту міфів. Він сприймав їх як скарбницю народної мудрості.

Романтична філософія міфу розвинута Ф.В.Шеллінгом полягала в його баченні мистецтва як продовження міфотворчості.

У другій половині 19 століття в поглядах на історію та призначення міфології протистояли дві школи: перша (натуралістична) – не поривала з романтичними традиціями і опиралась на досягнення порівняльно-історичного мовознавства. Прихильники цієї школи зводили казкові та епічні сюжети до міфологічних; друга (антропологічна або еволюційна) – створилась в Англії і була результатом перших наукових проб з порівняльної етнографії. В ній досліджували життя давніх племен у порівнянні з цивілізованим суспільством. Виникнення міфів і релігії відносили (Е.Тейлор) до періоду первіснообщинного ладу і вводили в ранг не “натуралізму”, а анімізму (уявлення про душу, яке виникло в результаті роздумів первісних людей про смерть, хвороби, сни і т. п.). Наукові напрацювання обох шкіл підлягали в майбутньому ряду корективів.

У подальших дослідженнях зарубіжних учених аналізувались не стільки проблеми функціонального значення міфів, скільки специфіка міфологічного мислення. Досить глибокою вважалась ідея конструювання в міфах символічного світу. Були спроби учених пов'язати міфи з підсвідомою діяльністю людської психіки.

У радянські часи окремі вчені вважали, що міфи не мають пізнавальної сили, інші – співвідносили міфічні елементи з фольклором чи не надавали їм суттєвого значення.

Аналізуючи етновиховний вплив міфічних образів маємо звернути увагу на той факт, що “українська міфологія становить закінчену й автономну систему міфів, міфологічних персонажів, міфологічних уявлень і дій, що виявляються в народних обрядах і фольклорі – піснях, казках, загадках тощо” [3, С.198]. Назвемо найбільш сприйнятлі і поширені у різних жанрах народної творчості образи, імена яких повторюються і несуть у собі певне виховне навантаження, вважаючи, що інформація про них є цінним матеріалом у сфері навчання та виховання.

Для етнопедагогіки міфологічний матеріал цінний тим, що він втілює у собі “згустки народної мудрості, художньо-образне бачення світу, символічне відображення предметів і явищ життя, фантастичні уявлення предків, їхні пориви в майбутнє, витончені і високі почуття та оригінальні мислительні дії, прийоми” [4, С.32].

Кожен міфічний персонаж здійснює виховний вплив особливо на підростаюче покоління, бо він наділений народом якостями, яким потрібно підкорятись або наслідувати, прагнути виробити у собі, удосконалити чи навпаки, не допустити їх розвитку, ставитись до них критично, зневажливо.

Найчастіше в українських міфічних творах вживалося слово “бог” і одним з варіантів тлумачення його значення у Івана Огієнка знаходимо “податель добра” [2, С.86]. У народі і досі побутують слова “бог знає”, “допоможи боже”, “боронь боже”, “спаси боже” та інші, які вказують на віру в його справедливість і породжують впевненість у собі після звернення до нього.

В українській міфології представлені боги-духи Господар, Сонце, Зорі, Хмара, Громовик та інші.

За народною уявою пан Господар – гордий та багатий, живе на горі в обгородженому золотим терном дворі з золотими воротами і тримається на сімох стовпах. Він іноді їздить на білому коні, але більше сидить смутний і поважний та рахує гроші. На його дворі знаходиться церква у якій служить службу син божий. До неї його носять янголи.

Відомий український письменник І.Нечуй-Левицький відзначив міфічно-символічний характер обстановки господаревого двору: сам двір – то

широкий небосхил, який спирається на сім стовпів; огорожа із золота – то блискавка і т. ін.

Його золоті мости, золоті свічки, золоті кубки і інші цінні речі вказують на багатство і владність над світом.

У процесі етновиховання часто вживається слово «рід». У давніх пам'ятках поняття роду обожнюється. Образ Роду як бога долі, зачинателя усього живого є досить вагомим у сприйнятті українців. Роду приписується творча і чоловіча сила.

Його син Білобог вважався творцем землі, води, світла, добра. За давніми переказами він був одягнений у білий одяг, збирав світлі хмари і протикав їх, щоб землю оросив плідний дощ.

Білобог перебував у постійних чварах з Чорнобогом – носієм зла, лиха, темних хмар, нічних страхіть, зими. Місцем перебування Чорнобога вважали пекло.

Інший син Роду Сварог вважався богом неба і вогню, а, також, опікуном шлюбу, родинного щастя, ремесел, зокрема ковальської справи. В народі розповіді про нього сприймали як вдячність за сонячне світло, для якого він привідкрив небо, за іскри надії, натхнення, без яких не можливо виготовляти зброю, прикраси і т. п. За давніми переказами Сварог близький до простого народу. Він живе в його середовищі і піклується про нього.

Із зміцненням князівської влади функції цього бога перебрав Перун як бог війни, князівсько-дружинний опікун і бог плідності, борець зі злими силами. За давніми переказами Перун карає демонів і злих людей. Вважалось, що своїм першим громом він весною оживляє землю, даючи силу їй і людям, які будуть її обробляти.

Даждьбог як син Сварога, охоронець земних ключів, бог жнив, вважався у давнину ще й богом сонячної енергії. Він, як і його батько, сприймався народом у вигляді боголюдини. За уявленнями наших пращурів Даждьбог втілював у собі достаток, розцінювався як “податель добра, багатства, бог подавець, дарівник” [2, С.102]. Він навчив людей сіяти пшеницю, вирощувати хліб, а Сварог викував першого плуга для обробки землі. За давніми переказами коли ці боги почули про голод у країні росів, то

повезли до них хліб. Вони були перехвачені Чорнобоговим військом і покарані, але боги Вирію вирішили оживити їх і піднести до божого стану. Звідси й пішло в маси відоме і досі формулювання: людина підноситься до висот або обожнюється тільки за добро.

Важливу роль у житті народу мав культ Сонця – Світла. З ним було пов'язано багато свят і обрядів протягом року. Виховна роль Сонця полягала у його протиставленні темним силам зла. З численних джерел про найдавніші періоди життя нашої планети відомо, що поклоніння Сонцю мало морально-етичну і наукову основу.

Інша назва бога сонця була Хорс. Його називали оком неба. Хорс був ласкавим і добрим, піднімався вище всіх на небі і тому його ніхто не міг перемогти. Аналіз історичних пам'яток свідчать, що окремі вчені вважали Хорса і Даждьбога однією особою, але у змісті пам'яток Хорс виступає самостійним богом.

Як міфічний образ виступає і Велес (Волос), який спочатку теж вважався сонячним богом, а пізніше його стали називати “скотій бог” – бог достатку, багатства, торгівлі, опікун купців. Він – опікун творців, торговців, пастухів. Йому молилися, очікуючи кращого життя, вдачі.

Богом вітру і повітряних стихій народ вважав Стрибога. Стрибог – долаючий перешкоди. Якщо розгнівається, то гуде, крутить, виє, збирає хмари; у спокійному стані – дихає рівно, гуляє по морських просторах. Походження його назви “виводять від чеського *setriti* – берегти, щадити, милувати” [2, С.108], хоча не вважають це за остаточне тлумачення.

Любов і пристрасть, дітородство, силу і хоробрість, пробудження природи співвідносили з іменем бога Ярила. Його ім'я пояснювалось як ярий, сильний, особливо в любовній пристрасті, завзятий. Де Ярило пройде – бути хорошому урожаю, а на кого гляне – у серці того зародиться кохання.

Часто поряд з ним називають Купайла, бога земних плодів, радості, згоди та любові. Йому перед жнивами приносили жертви. В святковий день люди плели вінки, вішали їх на кришах будівель, щоб не допустити до них злих духів. Молоді хлопці та дівчата славили Купайла. Митрополит Іларіон пояснив, що “з приходом християнства Купайло поєднався зо святом Івана

Хрестителя 24-червня і став Іваном Купайлом” [2, С.112]. В усній народній творчості часто вживається ім’я бога Тура, і співвідноситься воно з поняттям хоробрості (тури – чорні лісові бики).

Джерела стародавнього походження містять ім’я Трояна: бога нічного світла, будівництва – у східних регіонах країни; нічного демона, який підтримує зв’язки з трьома царствами. Окремі дослідники співвідносять його з обоженним римським імператором Траяном. У сербів про нього говорять як про такого, що мав “три голови, воскові крила і козлині вуха” [2, С.116].

Антропоморфізація теїстичного – це відображення в образах богів соціальних якостей. Серед опікувальних божеств сім’ї була Рожаниця – уособлення і продовження людського роду, єдності нащадків одного предка, жіночої сили і долі. Вона сприймалась як фея, що з’являється при народженні дітей. “У нас Рожаниці святкували на другу Пречисту, на народження Богородиці 8 вересня” [2, С.115].

Лада – давньогрецька богиня шлюбу, кохання, щастя, добра і краси, сімейної злагоди і достатку. Підтримує добрі стосунки між молодим подружжям, рятує дівчат-сиріт від злих намірів мачух чи інших людей.

Ладо втілює у собі обоження світу, краси, миру, згоди, інших благ. Його звеличували у піснях ті, що вступали у шлюб.

В українських весільних піснях, веснянках Лада (Ладо) виступає у ролі молодої (нареченої) чи молодого (нареченого).

Богиня-Мати – взірць особистісного начала у давніх предків українців. Її називали Мокоша – взірць високого сімейного статусу жінки-матері, покровителька жіночої праці (особливо прядіння і ткацтва), достатку, породіль і пологів.

За Іваном Огієнком “старовинні пам’ятки не знають такого бога Долю, але весь пізніший світогляд свідчить виразно, що такий був” [2, С.116]. В українців віра в долю надзвичайно сильна. Вона є духом-покровителем людини, приносить успіх і багатство, ніде не має перепон. Доля “тікає” від поганих людей. Вважалось, що після народження людини Доля з’являлась у вигляді зірки на небі і поділялась на добру і злу, а після її смерті ця зірка падала з неба додолю. Про неї говорили: “від долі не втечеш”, “долі конем не

об'їдеш", "що має бути, того не минути", "доля і на печі знайде". За українським звичаєм "24 листопада на свято Катерини справляється обряд кликання своєї долі" [2, С. 118].

У праці Василя Ященка та Тамари Ковальчук "Пошук філософічних і етнопсихологічних сутностей українця" відмічено погляд Ліни Костенко на причину руйнації волі українців до боротьби, порозуміння, до "вивищування" духу талантів й формування геніїв, основи української еліти. Вона пов'язує це з "систематичним блокуванням іншокультурою найсуттєвіших духовних складників нації: мови, освіти, традицій" [5, С.106]. Українська міфологія, зокрема її образи, повертають нас до розуміння цього процесу і акцентують нашу увагу саме на "найсуттєвіших духовних складниках".

Отже, етнопедagogіка, користуючись міфологічними образами, формувала і формує у молодих поколінь повагу до роду, його старших представників, бажання продовжити рід; плекає любов до сільськогосподарської, ремісничої діяльності, загалом – до праці на благо суспільства; вчить любити природу і нагадує про тісний зв'язок людини і природи; застерігає від поганих вчинків, звичок, правопорушень; наповнює душі впевненістю в завтрашньому дні за умови дотримання добропорядності.

Вона впливає на процес формування національної самосвідомості українців поновлюючи їх історичну пам'ять щодо особливостей українського етносу, виявляючи істинно національні, найбільш актуальні для сьогодення традиції, даючи їм друге життя.

Етнопедagogіка сприяє вдосконаленню політичної культури українського народу шляхом "посилення морального виховання; викорінення із суспільної свідомості і суспільних відносин таких явищ, як конформізм, роздвоєння моралі, ; забезпечення гідного місця християнству, іншим релігіям у відродженні української культури..." [6, С.80].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. - К., 1992. - С. 9-10.
2. *Митрополит Іларіон.* Дохристиянські вірування українського народу. - К.: АТ «Обереги», 1992. - 424 с.
3. Релігієзнавчий словник /За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. - К.: Четверта хвиля, 1996. - 392 с.
4. Українська національна система виховання. Конспект лекцій /Укл. Ю.Д.Руденко. - К.: КДПІ, 1991. - 48 с.
5. *Яценко В., Ковальчук Т.* Пошук філософських і етнопсихологічних сутностей українця //Мандрівець: Освітнянський журнал.- № 2. - 1995. - С. 103-110.
6. *Рудакевич О.* Політична культура української нації (наукові засади дослідження та відродження) //Мандрівець: Освітнянський журнал. - № 1. - 1995. - С. 69 -83.
7. Персонажи словянської міфології /Сост. А.А.Кононенко, С.А.Кононенко. - Киев: фирма «Корсар», 1993. - 224 с.

Питання до семінару

Розкрити причини

- 1) виникнення міфології;
- 2) неоднозначного ставлення до міфологічного матеріалу і його призначення в різні історичні періоди в Україні і за кордоном;
- 3) своєрідності української міфології;
- 4) актуальності міфічних жанрів.

Творчі завдання

Зібрати і представити цікавий матеріал про шанування нашими предками в різні часи богів, які уособлювали

- 1) людський рід;
- 2) любов і пристрасть, дітородство.

Письмова робота

Висвітлити питання про

- 1) морально-етичну і наукову основу поклоніння наших предків Сонцю;
- 2) напрямки сучасних досліджень міфології.

Дискусія

Чи допомагають давні міфи зрозуміти реалії сучасного життя і поведінки людей? Чому?

Самостійна домашня робота

Проаналізувати з точки зору актуальності

- 1) міф (за вибором);
- 2) міфічний персонаж (за вибором).

Контрольні запитання та завдання до теми “Етновиховний вплив міфічних образів”

1. Що означає поняття “міфічний образ”?
2. Що ми називаємо міфологією?
3. Що ми вкладаємо у зміст поняття міф?
4. Яка тематика є найбільш поширеною у змісті вітчизняних міфів?
5. Що ми називаємо культовим міфом?
6. Яку роль відіграли міфи у розвитку гуманітарних наук, медицини, мистецтва, політики?
7. Коли були здійснені перші спроби узагальнення і переосмислення міфічного матеріалу?
8. Якого значення надавали міфам середньовікові християнські теологи?
9. Якого значення надавали міфам гуманісти епохи Відродження?
10. Якого значення надавали міфам учені епохи Просвітництва?
11. Розкрити погляди науковців XIX століття на призначення міфології.

12. Розкрити погляди на призначення міфології вчених радянських часів.
13. Що є характерним тільки для української міфології?
14. Які боги-духи найяскравіше представлені в українській міфології?
15. Яке етновиховне навантаження несли собою конкретні язичницькі боги?
16. Якими людськими якостями наділені боги в українській міфології?
17. Назвати напрямки сучасних досліджень міфології.
18. У чому полягає етновиховний вплив міфічних персонажів?
19. Яке значення міфології для етнопедагогічної теорії?
20. Яким чином етнопедагогіка сприяє вдосконаленню політичної культури українського народу?

Ключові слова та поняття

Міф, міфологія, міфічний образ, бог, казки, культовий міф, античний період, теологи, міфотворчість, антропоморфізація теїстичного.

ТЕМА: РЕЛІГІЙНЕ НАПОВНЕННЯ
ЕТНОПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ

Духовенство з своєї природи - всенародній учитель
Митрополит Іларіон

Наймудріші та найсильніші народи є водночас
найбільш релігійними.

Сократ

Віра, релігія, моральність - це необхідні підпори усякого
добробуту і ладу.

Джорж Вашингтон

Значний внесок у розвиток етновиховання вносили церква, релігія, духовенство. Вони спрямовували особистість на бережливе ставлення до всього рідного, вітчизняного, повагу до надбань інших народів, реалізацію власних можливостей щодо милосердя у ставленні до інших, правдивості у своїх рішеннях і судженнях, щирості, доброзичливості тощо.

Багато змін відбулося у Русі з прийняттям Християнства. Світоглядні і духовні цінності, напрацьовані у язичницькій міфології, прокладали дорогу новим надбанням. Релігійне наповнення етновиховних ідей включало поширення інформації про сенс життя, добро і зло, цінність людського існування і волі, значущість сім'ї для міцності держави, роль знань у становленні особистості тощо. Воно втілювалось через *духовно-моральну спрямованість діяльності вітчизняних храмів, поширення грамотності і книжності, творення навчальної книги, формування руської писемно-літературної мови на основі рідної народу розмовної, писемності, дотримання християнських чеснот.*

Хрещення Русі вплинуло на розвиток цивілізованих стосунків з багатьма розвинутими державами Європи і всього світу. Це принесло їй визнання і збагатило духовну скарбницю надбаннями інших культур. Православна віра стала вищою духовною цінністю, своєрідним символом держави і перебувала під її захистом. Духовенство поширювало серед людей знання і пробуджувало повагу до них, впливаючи цим самим на психологію наших предків і формуючи в них бажання використовувати набутий досвід з різних сфер життєдіяльності у етновиховній практиці, одночасно примножуючи його з метою добродійної діяльності.

З метою привернення уваги до історичного внеску українського духовенства у розвиток етнопедагогічних знань, звернемо увагу на ті його здобутки, які засвідчують елітність, спрямовану у вічність. Для цього лише трохи відступимо від здійснюваного аналізу означеної проблеми і проникнемось наступним. Окремі сучасні науковці стверджують, що існує чотири підсистеми системи "етнос". До них належать брахмани, кшатрії, вайш'ї, шудри. В одному з досліджень знаходимо пояснення цих підсистем:

“брахмани – це люди знання, кшатрії – люди влади, вайш’ї – виробники і постачальники суспільства, шудри – його слуги”. Далі у тексті дослідження йдеться про те, що “Нація досягає самоусвідомлення завдяки діяльності національної еліти, в першу чергу касти брахманів” [2, С.18]. На наш погляд духовенство здавна заявило про себе працею, яка доводить їх приналежність саме до цієї касти.

Здавна етновиховний вплив на людей справляли *вітчизняні храми*. У них навчали, виховували проповіддю, молитвою, змістом церковних церемоній, формували естетичні смаки зовнішнім і внутрішнім оформленням, позитивно впливали на емоційний стан особистості тощо.

Найдавнішою із відомих нам церков була Десятинна (988-996 рр.), “бо на неї назначав Володимир десятю долю своїх приходів” [10, С.466]. На цеглинах, які залишились після її зруйнування, археологи знаходять зображення тризубів, які були і на грошових одиницях часів Володимира. Десятинна церква мала вплив і на розвиток вітчизняної освіти: саме в її стіни була переведена із князівського палацу створена князем школа книжного вчення.

Не менш вагомою для українців у плані забезпечення духовно-морального життя стала Київська Софія (1061 чи 1067 р.). Вона “не була результатом механічного перенесення на київський ґрунт котрогось із готових візантійських зразків” [10, С.468]. Саме у ній зберігалися бібліотечні фонди, відомі своєю цінністю в Україні і за кордоном, при ній функціонувала школа вищого типу. Князь Ярослав Мудрий доклав зусиль, щоб цей собор став істинною святинею для українців.

З часом кількість храмів по території всієї України збільшувалась. У 1088 році почав діяти Видубицький монастир з церквою св. Михайла, а у 1108 – Михайлівський Золотоверхий. Побудову цих святинь пов’язують “з поширенням у нас дуалістичної науки болгарських ”богумилів” (боротьба добра й духа зі злом і матерією, якої героєм є архістратиг Михаїл) та ослабленням впливу, що його мав у нас Царгород у добі Ярослава Мудрого” [10, С.474].

Національною святинєю вважаємо і Почаївський монастир. “З давнього часу існують різні перекази, що Почаївський монастир розпочався ще в глибокій давнині, ще в дотатарські часи” [11, С.12]. Українці мають шанувати його за відкриття при ньому монахами народну школу, в якій навчалися діти довколишніх сіл. Свого часу Почаївський монастир “повів велику культурно-освітню працю, – з нього виходило багато учителів, дяків, дияконів та й священників (ієромонахів), які розходилися по Волині” [11, С.336]. За власний коштом монастир організував ремісничу школу (1869 р.), яку згодом (1886 р.) було замінено на двохкласову церковно-приходську. Пізніше (1990 р.), дбаючи про підготовку національних кадрів, які поважають православ’я, було відкрито церковно-учительську школу, після закінчення якої (з 1893 р.) можна було продовжувати навчання в учительській школі міста Житомира. Багато користі принесла Волині заснована при Почаївському монастирі іконописна школа.

З історичних джерел багато дізнаємось про Успенську церкву Печерської Лаври, яку у 1073-1078 роках будували грецькі майстри. Їй довелось пережити багато руйнацій, але на сьогодні відомо: Святиню будували не тільки чужоземні майстри. У давніх документах зафіксовано причетність до її оформлення печерського чернця Олімпія, відомого українського маляра. “Можна припускати, що Успенська церква Лаври була й по формі викладником цього перехрещення візантійсько-романських елементів з місцевими, українськими” [10, С.472].

Особливого значення після прийняття Християнства набуло поширення грамотності і книжності на Русі задля розповсюдження християнського віровчення. З цією метою князь Володимир провів, на наш погляд, широкомасштабну освітню реформу, розпочавши її організацією першої школи. За свідченням численних історичних джерел основу навчання в ній становили граматики, риторика, діалектика, геометрія, арифметика, астрономія та музика. Інші князі, слідуючи його починанню, перейнялись проблемою поширення грамоти серед населення. Перша школа була створена для дітей боярської верхівки, які з часом поповнювали лави представників державної та церковної влади, а вихідці з нижчих суспільних верств

здобували освіту у паралельно відкритих школах, які готували писців, вклинювались у ряди середнього кліру.

Навчали у тогочасних школах священники і дяки. Духовенство було чи не найбільше причетне до напрацювання інформації з різних галузей знання, переписування книжок і поширення набутого досвіду про праведне життя у цьому світі серед населення.

Школи не мали окремих приміщень, і тому навчання відбувалося там, де могли його про водити представники духовенства. Здебільшого навчали одночасно представників різних вікових категорій: ”учитель учив їх разом: і тих, і тих, що починали, і старших, показуючи їм, як читати й писати” [4, С45]. Майбутні духівники вчилися найдовше, бо вони мали після отримання освіти навчати інших людей. Каліграфічному письму навчали тих, хто мав переписувати церковні книги, скоропису – майбутніх урядовців для канцелярій.

Так звана “візантійська освіта”, яка базувалася на “скарбах старовинної культури”, була для багатьох мрією. Знання грецької мови потребувались дуже глибокі через зв’язки з Візантією. Серед іноземних мов, які вивчали наші предки, особливе місце посідали латинь і німецька.

З розвитком освіти виникала необхідність у *навчальній книзі*, яка своєю появою і постійним удосконаленням теж засвідчувала самовіддану працю вітчизняного духовенства. Воно займалося написанням, перекладанням та переписуванням книг. Особливими здібностями у цій справі відзначався митрополит Іларіон. За свідченням історичних джерел з часом “число таких переписувачів стало дуже велике, особливо у більших осередках культури, і писці ділилися між собою роботою: одні переписували книги, інші малювали ініціяли і заставки. Честилюбні писці старалися дати книгу у якнайкращому вигляді” [4,С47]. Вартість книги була дуже високою, оскільки потребувала величезних затрат енергії її творців. За її крадіжку карали прокляттям. “Не утримається корабель без цвяхів, а праведник без читання книжок” [4, С.48], – говорили в народі. Етновиховний вплив мало читання євангельських подій, житія святих, грецьких фантастичних повістей, казкових сюжетів, переказів, оповідань тощо. Вчилися по “Шестидневу”

Василя Великого, переробленому екзархом болгарським Іваном, у якому пояснювалося про шість днів створення світу, “доповнюючи біблійні відомості здебільш казковими оповіданнями” [5, С.50], Часослову, Псалтирю, Збірнику Святослава, літописах, багатьох інших суто релігійних джерелах.

З часом число різнорівневих навчальних закладів примножувалось. Проте і до їх створення у першу чергу мали відношення духовні особи. Візьмемо для прикладу перші гімназії. “Найстарша із них і найкраще уладжена була грецько-словянська школа або гімназія при Успенському братстві у Львові” [6, С.125], - написано в історичному джерелі і вказано на участь церковного братства у її заснуванні. За допомогою духовенства було зібрано кошти на її відкриття.

Острозька академія (школа, гімназія, триязычний ліцей, колегія) функціонувала завдяки праці, у першу чергу, релігійних осіб як викладачів, так і переписувачів та творців навчальної літератури. Вона була побудована князем Костянтином Острозьким, який свідомо виступав “за оборону православної віри” і мав “з поміж усіх українських магнатів найбільші заслуги для української культури” [9, С.253]. В академії було створено гурт учених, які в числі найважливіших справ вважали видання Острозької Біблії.

Києво-Могилянська академія мала витоки від церковних братств і діяльності митрополита Петра Могили. Подібно Костянтину Острозькому Петро Могила “бачив, що православні не дорівнюють католикам освітою й рішив зарадити лиху” [9, С.257]. Названа в його честь академія належала до відомих вогнищ освіти і культури, які сприяли втіленню української національної ідеї в життя, становленню і розвитку світогляду українців, їх етнічній єдності, хоча існує багато фактів, що підтверджують відповідність її функціонування до вимог часу чи певної політичної сили.

Етновиховний вплив навчальних закладів, і, перед усім, духовенства, полягав у формуванні і поширенні *руської писемно-літературної мови* на основі розмовної. Розмовна ж мова була і залишається основною ознакою етносу. Пізніше, русифікуючи українців, різнорідні верховні правителі вели боротьбу, перш за все, не стільки з самим народом, як з його найціннішим здобутком – мовою. Іван Огієнко про це писав так:

“Довгий і тернистий шлях пройшов нарід український, несучи на Вівтар Божий найдорожчу жертву свою – рідну мову... Багато на довгім шляху цім було колючого терену, і тому шлях цей густо всипано костемі поллято кровією кращих синів українських, що мужньо берегли й боронили рідну церкву свою...” [7, С.32].

Мова виходила на одне з перших місць у розвитку етнопедагогіки. Світогляд наших предків через мову донесений у наш час зі збереженням символіки слова: сонце спочиває, місяць виглядає, вітер свище, дощ іде, зорі бачать і т. д. Він формувався саме її засобами, оскільки мова виконувала велику культуротворчу, духовнотворчу, народотворчу місію в суспільстві. В енциклопедії української мови (2000 р.) в поняття “рідна мова” закладено глибокий етнопедагогічний зміст:

- “рідна мова єднає, консолідує народ у часі й просторі”;
- “духовні проводирі нації постійно звертаються до своєї мови як до основи народності”;
- “чим повніше обслуговування національною мовою духовного розвитку нації, тим більший її внесок у духовну скарбницю людства” [12, С.516].

Історичні факти свідчать, що “в давнину мова українська була вже мовою церкви” [7, С.4]. У цій цитаті сконцентровані глибокі знання з проблеми, аналізувати які ми не маємо потреби в даному параграфі нашої книги, оскільки він присвячений загалом не мовному питанню, але підтвердити факт причетності духовенства до формування етноморалі населення нашого краю через рідномовну проповідь та інші види спілкування з населенням (зокрема учнями, студентами) вважаємо за необхідне. Враховуємо те, що особливо діти, засвоюючи рідну мову, ставали носіями етноособливостей, які відрізняли їх від представників інших народів.

Відомо, що в давнину символічна *писемність* наших предків здійснювала як виховну, так і освітню роль. З її допомогою передавались уявлення про найсуттєвіші етноцінності народу. Через певний проміжок часу предки почали пристосовувати до своєї мови інші існуючі системи письма, особливо грецьке. Археологічні та літописні джерела підтверджують

правильність цієї думки (стіни Софіївського собору містять графіти із змішаною азбукою). Сучасні дослідники співвідносять це з інтелектуальною творчістю наших попередників, які прагнули постійного вдосконалення на всіх рівнях пізнавального та духовно-морального розвитку. У першу чергу це стосується духовенства.

Поширення освіти стимулювало інтерес наших співвітчизників до *наукових проблем*. “Розбуджене зацікавлення до знання наказувало збирати книги з усіх ділянок науки”, – згадується в історичних джерелах. Почали розвиватися бібліотеки, формуватися персональні книгозбірні у багатих і відомих родах, монастирях, окремих представників духовенства. До них потрапляли “рукописи, найбільше церковного змісту, але не рідко теж давні літописи та “руські хроніки”, як їх тоді називали” [7, С.133]. Все це духовне багатство накопичувалось віками завдяки невтомній праці духовенства, яке прагнуло довести, що наука не може існувати без віри і що найвизначніші вчені були глибоко віруючими людьми. В окремих дослідженнях знаходимо думки, подібні до висловленого професором П.Ковалівим твердження: “Найбільший учений не може своїм розумом осягнути того, що входить за межі людської можливості. Він з відрадом на душі може тільки сказати словами Псалма: ”Небеса проголошують Славу Бога, а зоряне небо показує діла його!” [13, С.28]. Проблема науки і релігії й досі залишається відкритою і має дискусійний характер.

У давньоруському православ’ї у систему цінностей, перш за все, входили ті, що стосувались держави і людини, а в католицькій – церковній ієрархії. Українське православ’я у “Релігієзнавчому словнику” за редакцією А.Колодного і Б.Лобовика тлумачиться як “переломлені через призму особливостей національної духовності, релігійних традицій українського етносу, його історичного буття і культури і ввібрані у ролі ідентифікаторів його духовності християнське віровчення і культ, організація церковного життя” [8, С.255].

В закладах освіти пропагувались ідеали етнопедагогіки, напрацьовані в стінах православної церкви. Варто відзначити, що церква, як символ незборимості народного духу, підтримувала його не тільки в освітньо-

виховній галузі, і тому Запорозьке козацтво вело боротьбу “під гаслом захисту Православ’я”, а за часів Гетьманської України православна церква вважалась “совістю держави” [3, С.77].

Серед проповідуваних *християнських чеснот* цінувалась любов до ближнього, милосердя, повага до особистості людини. Із запровадженням християнства проблема співвідношення вітчизняного і запозиченого з Візантії у системі освіти вирішувалась через поєднання у її змісті світових і етнічних досягнень. Вся система навчання розглядалась як шлях до християнської досконалості і була спрямована на даліше просування учнів по службовій лінії, в державно-адміністративній, духовній чи ідеолого-культурній сферах. Головна роль у формуванні етнопедагогічних цінностей належала внутрішнім силам українського народу.

Цікавим є факт, що в “Ізборніку Святослава”(1073 р.) знаходимо уривки з “Діалектики” Іоана Дамаскіна (візантійського філософа VII-VIII ст.), які містять такі слова: “...філософія є любов’ю до мудрості: істинна ж мудрість є бог. А тому любов до бога є істинна філософія” [1,С.622]. Релігійне наповнення етнопедагогічних ідей має глибоке коріння, і тому ми повинні, пам’ятаючи про це, з повагою ставитись до етнонапрацювань вітчизняного духовенства, яке протягом віків дбало про духовно-освітній рівень населення України. “Як бачимо, віра є глибоким внутрішнім мотивом наукового пошуку, магічним ліхтарем, що освітлює людині шлях у незвідане, але цим світильником розуму треба вміти користуватися, і далеко не всім це дано” [14, С.333], – справедливо відзначають окремі вчені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія мировой філософії: В 6 т.-М., 1969.-Т.1.-С.622.
2. Миро Продум. Україна: “Золота стежка” у третє тисячоліття //Мандрівець: Освітнянський журнал. - 1995.- №1.-С.4-31.
3. *Олег Рудакевич*. Політична культура української нації (наукові засади дослідження та відродження) //Мандрівець: Освітнянський журнал.- 1995. - № 1. - С. 69-83.

4. Історія української культури //Під заг. ред. І.Крип'якевича. - Львів: Вид. Івана Тиктора, 1937 (Зшиток – жовтень 1936). - С. 45- 48.
5. Історія української культури //Під заг. ред. І.Крип'якевича. - Львів: Вид. Івана Тиктора, 1937 (Зшиток – листопад 1936). - С. 50-51.
6. Історія української культури //Під заг. ред. І.Крип'якевича. - Львів: Вид. Івана Тиктора, 1937 (Зшиток – грудень 1936). - С. 125-132.
7. Релігієзнавчий словник /За ред. проф. А.Колодного і Б.Лобовика. - К.: “Четверта хвиля”, 1996. – 392 с.
8. *Огієнко І.* Мова українська була вже мовою церкви: Нариси з історії культурного життя церкви української. - Варшава, 1921. – 32 с.
9. Історія української культури // Під заг. ред. І.Крип'якевича. – Львів: Вид. Івана Тиктора, 1938 (Зшиток – березень 1937). – С.252 –258.
10. Історія української культури //Під заг. ред. І.Крип'якевича. - Львів: Вид. Івана Тиктора, 1938 (Зшиток – липень 1937). - С. 466-470.
11. *Іларіон.* Фортеця Православія на Волині – Свята Почаївська Лавра: Церковно-історична монографія. - Вінніпег: Накл. вид. комісії при тов. “Волинь”, 1961. - 398с.
12. Українська мова: Енциклопедія. - К.: Вид. “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
13. *Ковалів П.* Віра й наука. - Вінніпег: Віра й культура, 1962. – 32 с.
14. *Мазур Л.* Людина і бог у системі національної освіти //Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Збірник наукових записок Національного університету «Острозька академія». - Острог, 2002. – С. 331 - 338.

Питання до семінару

Дати характеристику

- 1) освітньо-виховній діяльності духовенства;
- 2) етно- виховному впливу на українців вітчизняних храмів;
- 3) процесу поширення грамотності і книжності на Русі;
- 4) діяльності духовенства у справі творення вітчизняної навчальної книги.

Творчі завдання

Відишукати джерела та висвітлити питання про

- 1) напрямки діяльності гуртка вчених у Острозі;
- 2) діяльність Петра Могили із забезпечення духовно-морального розвитку українців.

Письмова робота

Розкрити

- 1) етновиховне значення рідної мови;
- 2) вплив давньої символічної писемності на формування етноособливостей прадавніх українців.

Дискусія

За твердженням одного із професорів діаспори П.Коваліва “Віра збагачує наукове уявлення про світ, як про царство природної закономірності, ідеями про духовно-моральні цілі і цінності.” Чи згодні ви з такою позицією вченого? Чому?

Самостійна домашня робота

Висвітлити

- 1) роль бібліотек і книгозбірень у давні часи для розвитку наукової думки;
- 2) зміст найвідоміших християнських чеснот.

Контрольні запитання та завдання до теми “Релігійне наповнення етновиховних ідей”

1. Що являє собою релігійне наповнення етнопедагогічних ідей?
2. Яким новим надбанням у сфері етновиховання “проклали дорогу” наші далекі предки язичники?
3. Висвітлити роль духовенства в етновиховному процесі у давнину і нинішній час.

4. Висвітлити роль вітчизняних храмів у розвитку процесів освіти і виховання українців у давнині і нинішній час.
5. Вказати, місце і роль Десятинної церкви у розвитку вітчизняної освіти.
6. Вказати місце і роль Софійського собору у розвитку вітчизняної освіти.
7. Вказати місце і роль Почаївського монастиря у розвитку вітчизняної освіти.
8. Розкрити зміст широкомасштабної освітньої реформи князя Володимира.
9. Розкрити значення у розвитку етнонавчальних та етновиховних процесів діяльності князя Ярослава.
10. Дати характеристику процесу поширення грамоти і книжного вчення в Київській Русі.
11. Що являла собою “візантійська освіта”?
12. Дати характеристику діяльності українського духовенства у справі створення вітчизняної наукової книги.
13. Які видання вважались у давнину навчальними книгами?
14. Розкрити напрямки діяльності гуртка вчених в Острозі.
15. Висвітлити діяльність Петра Могили в забезпеченні духовно-морального розвитку українців.
16. Розкрити значення рідної мови у забезпеченні духовенством етновиховного впливу на особистість.
17. Розкрити етновиховне значення рідної мови.
18. Розкрити вплив давньої символічної писемності на формування етноособливостей прадавніх українців.
19. Чи дотримується сучасна інтелігенція проповідуваних церквою християнських чеснот?
20. Висвітлити значення давніх бібліотек і книгозбірень у розвитку вітчизняної науки.
21. Розкрити зміст основних християнських чеснот.
22. Що ми включено у зміст поняття “духовенство”?

23. Розтлумачити зміст поняття “релігійний діяч”.
24. Що ми включаємо у зміст поняття “християнські чесноти”?
25. Розкрити зміст поняття “християнська мораль”.
26. Розкрити роль православної церкви у забезпеченні духовно-освітнього рівня українців.
27. Охарактеризувати релігійні видання, які слугували першими навчальними книгами.
28. Висвітлити освітню діяльність відомого в Україні храму (за самостійним вибором).
29. Розкрити етновиховне спрямування діяльності одного з відомих представників духовенства (за самостійним вибором).
30. Проаналізувати зміст 1-2 статей у сучасних наукових виданнях про етновиховний вплив духовенства на молодь (за самостійним вибором).
31. Проаналізувати зміст 1-2 статей представників духовенства у релігійних виданнях, які містять інформацію про етновиховну діяльність церкви (за самостійним вибором).

Ключові слова та поняття

Духовенство, церква, релігійні діячі, християнські чесноти, символічна писемність, рідна мова, церковні братства, гурт учених, Шестиднев, Часослов, Псалтир, Збірник Святослава, навчальна книга, візантійська освіта, книжне вчення, святині, вітчизняні храми, духовні цінності, світоглядні переконання.

ТЕМА: РОЛЬ РІДНОМОВНОГО СЕРЕДОВИЩА
У ФОРМУВАННІ ЕТНОКУЛЬТУРИ
ОСОБИСТОСТІ

×××

Ступінь виробленості рідної мови – то ступінь зрілості народу й ступінь глибини його духовної культури. Сила нації – в силі її культури, тому треба конче дбати про розвиток рідної мови.

Іван Огієнко

×××

Справжнє національне життя, те, що творить, як каже Орестано, Батьківщину, те, що творить націю, гідну зайняти місце в світі поряд з іншими культурними націями, відбувається в безнастанному зусиллі щоденної роботи та виявляється назовні в творах національних геніїв, які збирають та синтезують у них неймовірну суму колективних і інтелектуальних знань.

Євген Онацький

Поняття “*рідномовне середовище*” поєднує в собі сукупність інших понять: “рідне – близькоспоріднене, близьке; рідна мова – материнська мова” [3, С.176]; *середовище* – “коло людей, об’єднаних спільністю походження, зацікавлень” [10, С.577]. В узагальненому вигляді воно може мати таке обґрунтування: “коло людей зі спільністю походження та спорідненістю зацікавлень, об’єднаних від народження однією материнською мовою”. Мова, як відомо, є найдовготривалішим витвором окремого народу, якості якого закладені в самій її конструкції, розмірі слів, милозвучності, наголосах тощо.

У кожному суспільстві, у тому числі й в українському, спостерігається взаємодія представників різних етносів, які, в основі своїй є *рідномовними спільнотами*, згрупованими на основі спільних конкретних історичних умов духовного і матеріального життя.

Такі спільноти, за Іваном Огієнком, мають бути підтриманими *державою*, найголовніший обов’язок якої “всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови” [5, С.13]; *письменницькими організаціями* з їх постійним впливом на “розвиток національної культури” [5, С.20]; *пресою*, спрямованою на “плекання ідеї всенаціональної єдності” [5, с.22] і “підтримку рідномовних видань”; *церквою*, яка “за мовне винародовлення народу... несе найбільшу відповідальність” [5, С.23]; *школою*, як “найсильнішим джерелом вивчення і консервації своєї рідної мови” [5, С.26]; *театром*, здатним бути “двигуном розвитку соборної літературної мови” [5, С.33] тощо.

Роль рідномовного середовища у формуванні етнокультури особистості є незаперечною. Для повноти розуміння цього явища розглянемо зміст поняття “етнокультура”. Воно теж є складовою двох різних понять, які, коренево злившись, характеризують важливу рису особистості, котра виділяє її з числа інших і свідчить про етнічне походження. “Етно-” означає в перекладі з грецької “народ”, а “культура” має багато визначень, зокрема “сукупність досягнень окремого народу у виробничій, суспільній, духовній сфері” [10, С.148]. Отже, поняття “етнокультура” в узагальненому вигляді має

таке тлумачення: “культура окремого народу, яка проявляється у його здобутках у різних сферах буття”.

Не можна не погодитись з позицією одного з представників української діаспори в Канаді Н.Я.Григоріва щодо тлумачення поняття “культура”. Він стверджує наступне: “*Культура* та її витвори, з одного боку, є свідомством вдачі людських поколінь, що їх витворили; зеркало душі, а з другого – чинниками, які впливають на витворення вдачі нових поколінь. В обох випадках це чинники, після яких пізнається *вдача народу*. Вони свідчать як про минулу та сучасну національну вдачу, так і про її тенденції в майбутньому” [1, С.34]. Учений стверджує, що саме ця вдача є спільною ознакою окремого етносу в одному випадку і тим явищем, яке відрізняє його від інших – в другому.

Звідси доходимо висновку про необхідність при розкритті означеної нами теми звернути увагу на роль об’єднаного однією українською мовою середовища, яке вирізняється спільністю зацікавлень і має конкретні здобутки протягом довготривалого історичного періоду в різних сферах свого існування. Це явище присутнє в житті кожного етносу і є однаково важливим для кожного окремого народу, але, розглянемо його на прикладі українців.

Українська національна вдача, яка ґрунтується на їх етнокультурі, виокремилась із загальнолюдської під впливом історичних умов, у яких перебували наші предки і продовжує вдосконалюватись в нинішніх умовах. На думку Н. Я. Григоріва їй притаманні такі *властивості*:

а) арійські (набуті у тих умовах, в яких перебували наші далекі предки – арійці);

б) слов’янські (“витворені ...в час загальнослов’янського побуту українських предків” [1,С.14]);

в) сусідніх народів (увібрані “ через сусідство, війни, торгівлю і т. п.” [1, С.14]);

г) власне українські (“відшліфовані” мовою, звичаями, суспільним устроєм тощо).

На сьогодні збереглися розвинуті здавна етнічні ознаки українського рідномовного середовища, які проявляються в його любові до природи, поезії,

глибокій моральності, релігійності, чутливості і неповазі до насилля, спільної власності, ліні, злочинності.

Властивості характеру етнічних українців спричинені *природними факторами*:

Рівнинною поверхнею (високий зріст, довгі ноги, широкий крок); *простором* (за умов малого простору деякі народи перебувають у постійній тривозі, напруженості, готовності захищатись, а на широких просторах, як в Україні, люди привчилися до пасивності, байдужості, недбалості);

грунтом (родючий ґрунт сприяє безпечності, розслабленню);

географічним розміщенням (запозичення духовних надбань у країн Сходу, Заходу, Півночі і Півдня, критичне порівняння досягнень сусідніх народів, гумор);

багатством природи (мальовничість одягу, житла, мови) і т.п.

“Не хочемо переоцінювати значення географічного фактору..., але, все ж таки, є дійсністю, що в землі й географічних умовах треба шукати висвітлення різних особливостей національної культури ...” [1, С.5] – зазначив Н. Я. Григорійв. Проживання окремого етносу на конкретній території впливає на формування характерів людей, їх темпераментів, розуміння ними змісту життя, визначення рівня свого добробуту. Відомо, що, потрапляючи в чужі, нерідні умови, особистість багато втрачає, оскільки волею ситуації опиняється за межами рідномовного середовища, пристосованого до природних умов і вироблених етнокультурних звичок. А більшість своїх досягнень людина може реалізувати лише в своєму краї.

Природні фактори впливають на вибір професії, оточення, духовний і моральний стан особистості, і, загалом, на її етнокультурні досягнення.

Також властивості етнічних українців викликані *внутрішніми суспільними факторами*:

належністю до держави (державна своєю рідномовною політикою, законами впливає на розвиток етнокультури народу);

оточенням (батьками, близькими родичами, сусідами, знайомими);

життєважливими структурами (навчально-виховними, виправними, культурними, інформаційними, медичними, довідковими тощо).

“На виховання людини впливають всі суспільні скупчення, з якими вона стикається...” [1, С.11], – справедливо писав Н.Я.Григорієв.

Важливими у цьому руслі є *зовнішні суспільні фактори*:

політична позиція сусідніх держав, яка історично впливала на розвиток окремих, часто не найкращих якостей характеру українців (згадаймо довготривале панування Литви і Польщі, котре витворило “покірливість, приниженість, надмірну скромність, недостачу почуття власної гідності, гордості, а подекуди навіть підхлібливості запобігливість” [1, С.46]);

культурні зв'язки з іншими народами, які базувались і базуються на повазі до рідномовних обов'язків та етнокультурних традицій кожного з них і виробленні на цій основі єдності національних і загальнолюдських позицій у сфері духовної взаємодії.

Етнічна культура особистості в українському рідномовному середовищі включає моральність, милосердність, відвертість, а, одночасно, і обережність, скритість, замкнутість, політичну пасивність тощо. Вона залежить від рівня її *етнічної самосвідомості*, охарактеризованої як “усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу, одна з основних етнічних прикмет” [14,С.600].

Щодо змісту поняття “*етнічні прикмети*” зазначимо наступне: це ” комплекс характерних ознак, які вирізняють певний народ і його етнографічні групи з-поміж інших етносів; забезпечують його унікальність і стабільність розвитку” [14, С.600].

Однією з таких ознак є *мова*. Вона з давніх-давен відігравала мобілізуючу роль, згуртовувала людей, сприяла формуванню їхньої духовності, відображала в піснях, прислів'ях, приказках, примовках, обрядах, заклинаннях тощо їх споконвічні прагнення.

Культура, як етнічна ознака, характеризувалась своєрідними для українців особливостями зведення та облаштування помешкання, пошиття та оздоблення одягу, традиціями приготування їжі, вирощування злакових та інших рослин, виховання підрастаючих поколінь... Вона впливала на утвердження національної самобутності та самосвідомості народу, розвиток ним виховних традицій.

Виховні ж традиції стали справжньою скарбницею *етнопедагогіки* – української народної педагогіки, яка є цілісною педагогічною системою.

За М. Г. Стельмаховичем “Українська етнопедагогіка є власненаціональною навчальною системою, що сформувалася завдяки поєднанню народного, національного і загальнолюдського, через зв’язок минулого з сучасним і майбутнім в історії нашого народу” [12, С.70]. Основні її ідеї закладені у змісті народних афоризмів, таких як “Камінь шліфують, а людину виховують”, “Викохав дитину в добру годину”, “Життя прожити – не поле перейти”, “З ким поведешся, від того й наберешся”, “Приклад кращий за правило”, “Яке коріння, таке й насіння” та ін.

Основною метою її є навчання кожного бути людиною.

Головна ідея змісту етнопедагогіки зводиться до підготовки людини до життя і праці.

Аналіз етнопедагогічних явищ засвідчив про наявність у ній негласних принципів: гуманізму, виховання працею, єдності, наступності, спадковості поколінь, природовідповідності, культуровідповідності, народності, демократизму.

Мова, культура, етнопедагогічні традиції трансформуються з покоління у покоління конкретного етносу і забезпечують безперервний зв'язок минулого і сучасного його життя.

Відомо, що “образ думок, сукупність розумових навичок та духовних установок, властивих певній етнічній спільноті” [9, С.378] називають *національним менталітетом*. Менталітет українців, людей, які належать до україномовного середовища, є свідченням високого рівня етнокультури його представників. Їх етнокультура відображена в думках, казках, легендах, прислів'ях і приказках, поезії, науці, мистецтві, побуті.

Вважаючи рідномовне середовище одним з етнонаціональних чинників формування особистості, звернемо увагу на складові цього середовища такі як родина, школа (освітній заклад), соціум, церква. В кожній з них закладені своєрідні виховні ідеї (а в освітньому закладі ще й навчально-виховні), на основі яких, виходячи з набутого досвіду поколіннями

попередників, формують погляди, переконання, уподобання, а, загалом, етнокультуру особистості у наш час.

Вони складають собою комплекс історико-педагогічних ідей, які орієнтують на *врахування* і належну *оцінку* досвіду державного керівництва, за якого по-різному розв'язувались мовні проблеми в Україні, *визнання* необхідності розвитку літературних мов національних меншин, *збереження* своїх родових прізвищ і, тим самим ,пам'яті про родовід, *усвідомлення* історичної ролі церкви, преси, радіо, телебачення тощо у становленні літературної мови держави.

До основних виховних ідей рідномовного середовища відносимо ті, що стосуються материнської мови. Недаремно визначний український учений Іван Огієнко у своїй праці “Наука про рідномовні обов’язки” зазначив: “Найголовніший і найміцніший цемент, що об’єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю, – то соборна літературна мова” [5, С.11].

Для оволодіння засобами мови необхідно, перш за все, *усвідомлення* молоддю її значущості в житті самостійного народу, *визнання* нею положення про те, що ступінь виробленості рідної мови є ступінню зрілості народу, *прийняття позиції*: “культура рідної мови зростає разом із національною свідомістю народу” [5, С.15].

Виховні ідеї рідномовного середовища тісно пов’язані з навчально – виховними, які, в основному , зводяться до проведення занять тільки сучасною літературною мовою, уникання в процесі мовлення діалектних слів, використання в навчанні рідномовних видань, забезпечення різних його форм наочністю, текстові частини якої написані з урахуванням академічного правопису.

Важливим у цьому процесі є дотрання *рідномовних обов’язків* кожним членом етносу. За Іваном Огієнком рідномовні обов’язки, або рідномовна політика являють собою: “Збір державних і приватних практик найкращого розвою рідної і літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури” [5,С.12].

Основою цілеспрямованого впливу рідномовного середовища на формування етнокультури особистості є загальні підходи (емпіричний,

ситуативно-процесуальний, аналітико-прогностичний) та орієнтація на розвиток гуманної особистості і необхідність врахування національної спрямованості навчання й виховання.

Емпіричний підхід передбачає організацію навчально-виховного процесу українців з урахуванням вагомості оновлення його і дотримання рідномовних обов'язків батьками, учнями, педагогами.

Ситуативно-процесуальний підхід полягає у тому, що на основі аналізу різних ситуацій у рідномовному навчально-виховному процесі можна дійти висновку щодо особливостей суперечностей, які в ньому виникають. Процес, у такому разі, є послідовністю рідномовних педагогічних ситуацій.

Аналітико-прогностичний підхід враховує розробку теорії процесу актуалізації набутого попередниками досвіду відповідно до пояснень наявних у ньому суперечностей, виділення закономірностей та аналітичного прогнозування на основі цих закономірностей позитивних впливів у сфері керування навчанням і вихованням у рідномовному середовищі.

Оскільки *родина* є чи не найважливішою складовою рідномовного середовища, то, принагідно зазначимо, що саме вона має значні переваги у процесі впливу на вироблення характеру і світогляду, а, загалом, етнокультури особистості. Українська родина у давнину була міцною, ”розлук майже не було, або траплялись вони дуже рідко” [11, С.21].

Важливою умовою ефективного родинного виховання є врахування батьками досягнень народної педагогіки, її дидактики, а, також, філософії, психології, астрономії, медицини, дотримання ними споконвічних традицій і звичаїв.

Серед основних положень, які мають засвоїти батьки, виховуючи дітей, є такі :

діти поважають ту мову, якою спілкуються в домашніх умовах;

рідна мова є “найціннішим ґрунтом” для виховання сильного характеру;

кожна родина має створити рідномовну бібліотеку;

найголовнішими учителями рідної мови є батьки [5, С.27].

Завдяки родині у молоді формується своєрідний стиль сприйняття і осмислення дійсності, усвідомлення значущості материнської мови і вітчизняної культури, розуміння суті історичних фактів. Загалом, у родинних умовах пробуджується національна свідомість, відбувається “реальне включення кожної особистості в громадсько-національне суспільство та в структуру національної держави” [9, С.326].

Принагідно зазначимо, що роз’єднаність родин (дідусі і бабусі живуть окремо від сімей своїх дітей і внуків) ослабила процес трансформації етнокультурних традицій і, тим самим, знизила усталений вплив на формування етнокультури особистості кожного підрастаючого громадянина України.

Емпіричний, ситуативно-процесуальний, аналітико-прогностичний підходи в практичній діяльності виступають як єдине ціле і здійснюють вплив на вироблення положень щодо рідномовної політики в галузі *освіти*. Найважливішими з них є положення про розвиток духовно-моральної особистості, національне спрямування навчання і виховання, забезпечення ефективного керівництва рідномовною освітою.

Розвиток духовно-моральної особистості в умовах рідномовного середовища ґрунтується на вдосконаленні світоглядних позицій та етнокультури молоді шляхом застосування в числі існуючих засобів впливу на її свідомість рідної літературної мови.

Врахування національної спрямованості навчання й виховання передбачає досягнення цілей ціннісного характеру через засвоєння молоддю знань, умінь і навичок щодо досвіду в духовній і матеріальній сферах рідною мовою.

Забезпечення ефективного керівництва освітньо-виховними процесами в рідномовному середовищі з метою розвитку етнокультури особистості орієнтує на усвідомлення управлінців вагомості користування рідною мовою в професійній діяльності.

Як відомо, мовна культура особистості відображає рівень її загального розвитку, відіграє позитивну роль у процесі самовдосконалення.

Забезпечення високої культури мовлення, дотримання рідномовної політики здійснюється найбільшою мірою саме через освітні заклади. Досконале володіння педагогами рідною мовою призводить до вироблення у тих, хто вчиться, відчуття її мелодійності, краси і неповторності. Цілі, які визначаються педагогами щодо проведення занять, передбачають розвивальні, пізнавальні, виховні моменти.

В “Українському стилістичному словнику” Івана Огієнка представлено ґрунтовне пояснення таких понять “виховання”, “виховувати”, “вихований”, “освіта”, “освічена людина”.

Виховання, за І. Огієнком, це “зовнішня чемність, уміння пристойно триматися на людях” [6, С.59]. Автор словника зауважив, що поняття “виховання” бажано не підміняти поняттям “освіта”. В тлумаченні Івана Огієнка вихований – це той, хто “добре знає світські звичаї, чемний на людях” [6, С.60]. Поняття “вихований” і “освічений” за Іваном Огієнком зовсім не тотожні. Освічена людина, на його думку, це “людина науково розвинена”, і вона не завжди є вихованою.

Розвивальні, пізнавальні виховні моменти включають вироблення в учнів уміння аналізувати, порівнювати, зіставляти мовні факти (навчання), вбачати її споріднені ознаки з іншими мовами (пізнання), спонукати до зацікавлення нею (виховання).

Формуванню етнокультури особистості у рідномовному навчальному закладі допомагає бажання слухати мову, постійно поповнювати свій словниковий запас, удосконалювати мовний етикет, який полягає в оволодінні системою закономірностей, регулюючих поведінку співрозмовників. При спілкуванні педагогів і вихованців відбувається дотримання норм, які в різних етнічних груп мають свої особливості. Водночас маємо пам’ятати про загальнолюдські правила поведінки у спілкуванні.

Окрім цього, до найголовніших чинників організації життя в навчальному закладі відносимо добір рідномовних книжок для бібліотеки, ведення рідною мовою діловодства.

Піклуючись про розвиток етнокультури українців у своєму рідномовному середовищі, держава має турбуватись про *етнокультуру національних меншин*, їх національну освіту, гідне життя на обраній ними території. Іван Огієнко з приводу цього наголошував: "...держава, яка не має змоги дати своїм меншинам нормально розвивати свої літературні мови, робить з них своїх неприхильників, що завжди загрожуватимуть її політичній силі" [5, С.14]. Він радив представникам національних меншин "не ховати свого національного походження", а "шанувати й боронити свою рідну мову" [5, С.32].

Саме педагогу держава довірила професійний контакт з молоддю, і тому він може сприяти усвідомленню нею ваги рідного слова, рідних звичаїв, традицій та подавати власний приклад співжиття у своєму рідномовному середовищі і підтримці стосунків з представниками інших етносів.

Важливою ланкою у формуванні етнокультури особистості є вплив *соціуму* і рівень соціалізації представника конкретного рідномовного середовища. Так звана "етнічна соціалізація" являється явищем, пов'язаним з "врахуванням типових рис етнічної спільності, ментальності народу, прилученням молоді до життєвих норм і цінностей старшого покоління, культивуванням, розвитком кращих рис народу в молодіжних об'єднаннях, визначенням власного місця у суспільстві, здатністю і готовністю до конструктивно-критичної взаємодії з існуючою соціальною реальністю" [13, С.9]. Етнічна соціалізація здійснюється через рідномовну політику окремої спільності, а, отже, саме мова є її основою.

Відомо, що молодь поважає ту мову, якою спілкуються і яку застосовують у професійній діяльності найближчі і найрідніші люди. Адже, засвоївши від них мовленнєві та поведінкові звички, вона пізнає світ, "шліфуючи" при цьому свої думки, вчинки і, загалом, культуру.

Етносоціалізація базується саме на засвоєнні елементів культури, певних норм, цінностей, які є суттєвими для окремої спільноти. Це засвоєння відбувається здебільшого через спілкування, глибоко пов'язане з культурою мовлення.

Визначний український учений Іван Огієнко запевняв, що складовими культури мовлення є правильна вимова, наголос, структура речень і т. п.

Він доводив про необхідність участі у реалізації рідномовної політики як державних органів влади, так і *церкви*, оскільки “кожна віра найміцніше зв’язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри” [5, С.23].

Виховання вірою було дещо призабутим у попередні десятиріччя. На сьогодні воно набуло особливого значення, оскільки молодь у рідномовному середовищі прагне пізнати витoki батьківської віри, її походження, рівень освіченості православного духовенства, значення молитви, історичні мотиви твердження “українська мова була вже мовою церкви” [7, С.4] тощо.

Проаналізувавши наукову інформацію щодо ролі рідномовного середовища у формуванні етнокультури особистості, доходимо висновку, що в середовищі людей, об’єднаних спільністю походження, однією материнською мовою, досягненнями у виробничій, суспільній та духовній сферах етнокультура особистості формується при безпосередній державній підтримці, сприянні письменників, преси, театру, школи, церкви тощо. Ознакою представників конкретного етносу є їх вдача, яка ґрунтується на етнокультурі і має ряд притаманних тільки їй властивостей. Прикмети рідномовного середовища спричинені природними, внутрішніми та зовнішніми суспільними факторами. Це впливає на етнічну самосвідомість, яка, поряд з мовою, культурою належить до етнічних ознак і зафіксована в народній педагогіці, основною метою якої є навчання кожного бути людиною. Етнокультура особистості, що розвивається у етнокультурному середовищі, “шліфується” під впливом національного менталітету, а, також, комплексу усталених історико-педагогічних, виховних, навчально-виховних ідей, закладених у практиці родинного, освітнього, церковного життя та процесі етнічної соціалізації.

Маємо пам’ятати, що “...мова, релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір’я, пережитки довгих століть, – усе це склало людину, а у нас – українця” [4, С.53].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Григорів Н.Я.* Українська національна вдача. - Вінніпег (Манітоба): Видання української видавничої спілки в Канаді, 1941. – 61 с.
2. Етнографія і фольклор рідного краю: Конспект лекцій /Укл. Л.С.Углярєнко. - К.: ІЗМН, 1996. – 80 с.
3. *Митрополит Іларіон.* Етимолого-семантичний словник української мови.-У 4-х т. - Вінніпег: Волинь, 1982. - т. 2. - 400с.
4. Огієнкові афоризми і сентенції /Упор. З.Тіменика. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.
5. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. - Львів: Фенікс, 1995. – 45 с.
6. *Огієнко І.* Український стилістичний словник. - Вінніпег: Волинь, 1978. – 496 с.
7. *Огієнко І.* Мова українська була вже мовою церкви: Нариси з історії культурного життя церкви української. - Варшава, 1921. – 32 с.
8. *Онацький Євген.* Спрага справедливости: Нариси з суспільного життя. - Буенос-Айрес: Перемога, 1950. – 132 с.
9. Родинно-сімейна енциклопедія /За заг. ред. Ф.С.Арвата та ін. - К.: Богдана, 1996. – 440 с.
10. Словарь русского языка. В 4-х т. -Москва: Русский язык, 1985. - Т. 2. – 735 с.
11. *Стельмахович М.* Українське родинознавство. - Івано-Франківськ, 1994. – 56 с.
12. *Стельмахович М.* Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник. - Київ: ІЗМН, 1997. – 232 с.
13. Українська етнопедагогіка в школі /Автор-укладач В.Т.Ромариця. - Київ: ІЗМН, 1997. – 24 с.
14. Українське народознавство: Навч. посібник /За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. - Львів: Фенікс, 1994. – 600 с.

Питання до семінару

Проаналізувати фактори, які впливають на формування

- 1) рідномовного середовища, національної вдачі, характеру;
- 2) “етнічних прикмет” народу;
- 3) народно-педагогічних знань;
- 4) етнокультури національних меншин.

Творчі завдання

Ознайомитись з працею Івана Огієнка “Наука про рідномовні обов’язки”, вокремити і проаналізувати його ідеї про

- 1) рідномовне середовище;
- 2) рідномовну політику.

Письмова робота

Обґрунтувати пріоритети формування етнокультури особистості у

- 1) рідномовному навчальному закладі;
- 2) родині.

Дискусія

Як ми оцінюємо рівень менталітету сучасного студента-українця? Чому?

Самостійна домашня робота

Створити цитатник про

- 1) українську мову;
- 2) українську культуру.

Контрольні запитання і завдання до теми “Роль рідномовного середовища у формуванні етнокультури особистості”

1. Розтлумачити зміст поняття “рідномовне середовище”.
2. Що собою являють рідномовні спільноти?
3. За яких умов рідномовні спільноти можуть гідно існувати і розвиватись?

4. Хто має здійснювати різnorідну підтримку спільноті в організації її життєдіяльності?
5. Що ми називаємо етнокультурою?
6. Які властивості притаманні українській національній вдачі?
7. Якими природними факторами спричинені властивості характеру етнічних українців?
8. Якими внутрішніми суспільними факторами спричинені властивості характеру етнічних українців?
9. Якими зовнішніми суспільними факторами спричинені властивості характеру етнічних українців?
10. Розтлумачити зміст поняття “етнічні прикмети”.
11. Що ми називаємо національним менталітетом?
12. Назвати складові рідномовного середовища.
13. Що являє собою комплекс історико-педагогічних ідей рідномовного середовища?
14. Що являє собою комплекс виховних ідей рідномовного середовища?
15. Що являє собою комплекс навчально-виховних ідей рідномовного середовища?
16. Що є основою цілеспрямованого впливу на формування етнокультури особистості в рідномовному середовищі?
17. Які переваги має родина як складова рідномовного середовища у процесі формування етнокультури особистості?
18. Розтлумачити зміст понять “виховання”, “вихований”, “виховувати”, “освіта”, “освічена людина”.
19. Обґрунтувати питання про значення рідної мови у процесі формування етнокультури особистості.
20. Розтлумачити зміст поняття “етнокультура національних меншин”.
21. Обґрунтувати пріоритети формування етнокультури особистості у рідномовному навчальному закладі.

22. Обґрунтувати пріоритети формування етнокультури особистості у рідномовній родині.

23. Висвітлити власний погляд на рівень менталітету сучасного студента-українця.

24. Обґрунтувати зміст поняття “рідномовна політика”.

Ключові слова та поняття

Рідномовне середовище, рідномовні спільноти, етнокультура, українська національна вдача, етнічний українець, етнічні прикмети, національний менталітет, етнокультура національних меншин, рідномовна політика.

ТЕМА: ВИХОВНІ ЕТНОТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ

※※※

Шанування традиції – це характер українця.

Іван Огієнко

※※※

Рідна традиція наймиліша душі і найсолодша нашому серцю.

Іван Огієнко

Міжетнічна взаємодія в українському суспільстві відбувається завдяки дотриманню кожним етносом, який є його складовою, виховних традицій, що набули статусу об'єднуючих, концентруючи у собі найцінніші етико-моральні засади. Історичні факти переконують у споконвічному обміні старшого покоління з молодшим духовними надбаннями, соціальним досвідом, тонкощами формування національної культури. Накопичена віками скарбниця етновиховних цінностей слугує невичерпним джерелом розвитку свідомості, характеру, психологічних особливостей кожної людини.

В умовах сьогодення, переживаючи кризовий стан в економіці, освіті, культурній сферах український народ має відроджувати духовність, найбільшою мірою закладену у виховних етнотрадиціях.

Слідуючи М.Г.Стельмаховичу можемо погодитись з обґрунтуванням поняття “*традиція*”, яке полягає у наступному: “Традиція – це досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються з покоління в покоління. Традиція забезпечує спадкоємність поколінь, без якого не може бути родинного виховання, яке, по суті, зводиться до передачі народного досвіду, національних звичаїв, культурних надбань із покоління в покоління” [4, С.42].

Як доповнення до наведеного нами тлумачення змісту слова “традиція” може бути висновок “Традиція – це все,... , що набуло сталої форми, і в такому незмінному вигляді передається від покоління до покоління” [12, С.603]. Звичайно, виховні етнотрадиції не можуть перебувати постійно у незмінному вигляді. Вони вдосконалюються, оновлюються, зберігаючи при цьому основу свою, яка має багатівікове походження.

Вдаючись до їх аналізу ми не можемо не вказати того факту, що зосереджуємо увагу на виховних етнотрадиціях українців, зауважуючи при цьому на їх особливому впливові щодо дотримання народних морально-етичних норм поведінки. Звичайно, маємо враховувати той факт, що вони бувають родинними, регіональними, загальнонаціональними. Серед них провідне місце “...належить культуротворчим, духовнотворчим, політичним і державотворчим” [11, С.37]. Загалом, виховні етнотрадиції українців є

складовою частиною життєдіяльності, життєтворчості їх нації. Вони і сьогодні мають великий вплив на зміст національної системи виховання.

Виховання на національних культурних традиціях включає процес донесення до наступних поколінь їх наставниками ідей збереження тих якостей і рис особистості, які були визнані українським народом упродовж багатовікового періоду свого існування. Основу виховних етнотрадицій українців складають їх переконання у необхідності закріпити у наступних поколіннях лагідність вдачі, щирість, дотепність, жартівливість, працьовитість, правдолюбство, витривалість і терпеливість.

За Григорієм Ващенком “Традиційним ідеалом треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і в творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу” [1, С.103-104]. Учений вважав, що традиційний ідеал людини – це не вишивана сорочка, скинувши яку можна залишитися українцем, а все те найкраще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення.

Візьмемо для прикладу традиції *пошани* до старших представників свого роду, *любви* до дітей та відповідальності за їх долю, *передачі* трудового досвіду та професійних таємниць від старших членів сім’ї до молодших, збереження *пам’яті* родоводу, а, також, *хліборобські, промислові та ремесленні, мистецькі, побутові, церковні* тощо. Всі вони сприяють підготовці до життя молодих поколінь, їх духовному прозрінню, усвідомленню своєї значущості у збереженні, поширенні і збагаченні накопичених віками своєрідних виховних норм нації.

Традиція пошани до старших представників свого роду, великодушність у ставленні до них, синівський обов’язок має давнє коріння і є мірилом вихованості всього суспільства. Їх позиція щодо виховних впливів на дітей та молодь сприймається як закон, без дотримання якого у цих процесах мислиться втрата гуманної сутності. Відомо, що саме їх називають носіями життєвої і виховної мудрості.

Старші представники роду, особливо дідусі і бабусі, передавали нащадкам народні знання різностороннього порядку: з ґрунтознавства, народного календаря, медицини, ветеринарії, метрології, космогонії, астрономії, моралі, етики тощо. Чуйне ставлення до них – “найхарактерніша ознака людяності” [10, С.22]. Вони сприяли формуванню світогляду молоді, засвоєнню нею знань, необхідних у професійній, побутовій, культурно-освітній та інших сферах.

Поведінка батьків по відношенню до старших від них членів сім’ї орієнтувала дітей та молодь на поважне ставлення, стриманість, співчутливість у стосунках з літніми людьми. Вона сприяла виробленню вміння сприймати і поважати думку досвідченіших представників соціуму, гордитись їхніми досягненнями, переймати кращі риси характеру, звіряти свої вчинки з їх діями, оскільки престарілі здавна вважались покровителями нащадків. “Старість до правди коротку дорогу знає”, – гласить народна мудрість.

Традиція любові до дітей та відповідальності за їх долю ґрунтується на багатовіковому досвіді народу. Люблячі батьки звертали значну увагу на виховання у дітей чемності, гідності, працьовитості. Вони, за давніми звичаями, вважали, що краще вихована та дитина, яка раніше залучена до праці.

Ця позиція знайшла своє втілення в прислів’ї: “Синок-сосунок – не вік сосун, через рік – стригун, через два – бігун, через три – іґрун, а там – в хомут”. Вона засвідчує передбачливість батьків, відповідальність за майбутню долю дітей. Адже ставлення до підростаючого покоління і турбота про його майбутнє визначає рівень гідності людини та її моральне обличчя.

За Стельмаховичем М.Г. “Розумна любов до дітей проявляється в ласці, що не опускається до запещування, у піклуванні, що не веде до потурання, у вимогливості, яка завжди поєднується з чуйністю” [7, С.106].

Повноцінне сімейне виховання за народною традицією здійснюється в атмосфері самовідданої любові і злагоди.

Традиція передачі трудового досвіду та професійних таємниць з покоління у покоління нащадків є споконвічним явищем. Найкращим

спадком, який можуть залишити своїм дітям батьки, є трудові навички, любов до роботи, високий рівень працездатності. За умов визнання праці найпершою потребою і обов'язком молодий чоловік чи жінка зможуть забезпечити повноцінне життя собі та своїм близьким.

Не даремно в народі говорять: “Хочеш їсти калачі – не сиди на печі”, “Маленька праця краща за велике безділля”, “Без діла жить, тільки небо коптить”, “Де труд – там і щастя”, “Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається”, “Щоб людиною стати – треба працювати” і т. п. За українською традицією саме батьку належало розподіляти трудові обов'язки у сім'ї, аналізувати якість виконання дітьми трудових завдань. Вимогливі господарі дотримувалися принципу: “Хто не працює, той не їсть”. Іншим, не менш значущим принципом був принцип наступності, який базувався на вікових можливостях і потребах дітей.

Попередні трудові завдання були завжди простішими у порівнянні з майбутніми, бо їх виконували менші діти. Крім того враховувались статеві особливості. Передача трудового досвіду відбувалась під час проведення трудових свят, тому їх теж зараховуємо до виховних етнотрадицій українців.

Традиція збереження пам'яті родоводу пов'язана з необхідністю розвитку знань про історичні родинні цінності, які мають великий вплив на формування духовності, вироблення впевненості у собі і своїх силах, майбутню професійну орієнтацію, ідейну життєву позицію тощо.

Численні крилаті вислови засвідчують виховні можливості цієї традиції (взьмемо для прикладу окремі з них: “Тяжко жить без роду-племені”, “Тому роду не буде переводу, в якому браття милують згоду”, “Ой роде наш красний, роде наш прекрасний !”). Вони полягають у включенні молоді в реалізацію започаткованих дідами чи батьками планів, мрій, продовженні сімейних традицій, а, також, формуванні культу роду і народу тощо.

Саме через існуючу традицію збереження пам'яті родоводу “Не втратив наш нарід і своєї характерної риси – свідомости людської гідности” [1, С.138].

Виховні етнотрадиції українців включають *хліборобські традиції*. Вони мали неоціненний вплив на ставлення дітей та молоді не тільки до хліба як життєнеобхідного продукту людської діяльності, а й до самої хліборобської праці.

Вагомими є традиційні підходи українців до дотримання своєрідних ритуалів заорювання, завершення польових процесів, зажинок тощо. Вони сприяли розвитку світоглядних позицій, особливо у ставленні до матеріальних цінностей, згуртуванню людей, їх духовному збагаченню. Хліборобські традиції впливали на вдосконалення у молоді зосередженості, витримки, організованості. Вимоги до правильної організації праці втілені у народній мудрості: “Коли почав орати, то у сопілку не грати”, “Добрий початок – половина справи”, “Хто спішить, той людей смішить”, “Кінець – справі вінець” і т. п.

Бережливе ставлення до хліба вироблялося у людей ще з раннього дитинства, завдяки численним святам та урочистостям, наповненим обрядовими діями по його вшануванню. Хліб вважався джерелом життя і святинею. Дорослі постійно нагадували дітям, що “...в хліб укладена мозоляста людська праця, зневажати яку не можна. Під час споживання їжі старші стежили, щоб ні в кого не впала хоч крихта хліба на долівку” [9, С.140].

Крім хліборобських виховних традицій в українців здавна розвинені ще й *промислові та ремесленні*. Вони теж зосередили в собі великий арсенал засобів формування основних якостей національно-спрямованої особистості. Ці засоби представлені творами народного мистецтва, які поділяються на багато видів і жанрів. Своїм змістовим оформленням вони сприяють збереженню пам’яті про багатющий досвід народних умільців у сфері поширення етнотрадицій трудового виховання.

Наші предки вчили нащадків працювати якісно, добротню, вдосконалюючи при цьому свої здібності. Тому ткацтво, килимарство, вишивка, в’язання, художня обробка шкіри, деревообробка, художнє плетіння, гончарство, гутництво (скляне виробництво), художня обробка металу, писанкарство, витинанство, іграшкове ремесло, зберігаючи і

примножуючи традиції має і досі великий вплив на розвиток естетичних смаків молоді.

Досить помітними у нашому суспільстві залишаються *мистецькі виховні традиції* українців. Саме народне мистецтво містить невичерпні можливості впливати на формування людини-гуманіста, розвиток її естетичних, етичних, загалом, духовно-моральних цінностей. Оскільки національне мистецтво завжди було масовим явищем, то й сприяло вихованню значної кількості громадян України. В ньому сконцентрована “Історична енергія народу, стійкість, багатство і краса його національного духу” [5, С.126]. Вони трансформувалися в різноманітні мистецькі жанри – пісенний, музичний, танцювальний, декоративно-прикладний і інші.

На сьогодні мало дослідженою є проблема виховного впливу українських народних пісень на релігійний текст, так званих українських кантів (*canto* – співаю з лат.), які мали “походження від українських псалмів” [2, С.19]. Але знаходимо відомості про те, що канти відтворювали бажання народу і глибоко вражали українців своїм змістом.

Важко заперечити факт, що, проймаючись “...чарами естетичних цінностей, дійств, учні переконуються в тому, що мистецькими традиціями пройняті всі сфери життя, діяльності, побуту і дозвілля народу” [5, С.127]. Оволодіваючи тонкощами різних мистецьких жанрів молодь засвоює моральні, естетичні, ідейні аспекти духовності українського народу. Вона концентрує в собі національний дух і стає спроможною пропагувати і відстоювати все своє рідне на найвищих рівнях.

Побутові виховні етнотрадиції українців здавна вважались проявом високого рівня культури цього народу. Вони умовно поділялись на *сімейні і громадські*.

Сімейні побутові виховні етнотрадиції базувались на принципах соціальної та національної ендогамії, яка полягала в доборі рівних за походженням та національністю обранців для майбутнього спільного життя, дотриманні внутрісімейних стосунків, основаних на звичаєво-спадковій системі. Функції української сім’ї забезпечували її економічну, експресивно-рекреаційну, виховну сфери та сфери етнічного й природничого відтворення.

Побутові виховні етнотрадиції супроводжувалися дотриманням різноманітних обрядів і звичаїв. Серед них звичаї передпологові, а обряди весільні, похоронні, поминальні тощо. Саме їх зберегли люди і по цей час лише з окремими відмінностями в залежності від місця (регіону) проживання.

Громадські побутові виховні етнотрадиції полягали в чіткому дотриманні рішень громадської ради, очолюваної сільськими старостами; неписаних норм звичаєвого права, сформованих на основі вікового досвіду людей; функцій соціального захисту тих, хто проживає на конкретній території стосовно недоторканості рухомого і нерухомого майна; економічних засад господарської діяльності (організація бюджету, наявність каси взаємодопомоги, оподаткування, штрафування, інвентаризація тощо); належних морально-етичних стосунків між різними віковими категоріями людей у позавиробничій сфері (соціальній, економічній, духовній) під час проведення свят, церковних заходів.

Релігійні виховні етнотрадиції українців базуються на вірі наших предків, яка утверджує собою ідеали добра, правди, справедливості, благородства, краси, милосердя. Найбільшою мірою вони реалізуються українською церквою, яка має "...своє церковне право, як сукупність тих конкретних норм, якими керувалася вона в досягненні свого певного, сталого, єдиного і вічного ідеалу" [7, С.10]. Теоретично ці норми полягають у шануванні старих правил, серед яких повага до Руської Правди як до колишнього українського права, постанов вселенських соборів, церковно-національної ідеології і т. п.

Протягом багатьох віків релігія напрацювала дійові виховні традиції морального, трудового, етичного, естетичного, духовно-матеріального змісту. Вони є проявом уявлень багатьох людей. Відомо, що релігійні уявлення називаються віруваннями. Уявлення та вірування посідають важливе місце у світогляді українців.

Дохристиянські вірування наших предків у плані свого розвитку в часовому просторі включали такі релігійні форми як анімізм (вірування в добрих і злих духів), поклоніння Роду і Рожениці (втілювачам творчих сил природи), віра великій кількості різних божеств. Вони знайшли своє

відображення у легендах, колядках і щедрівках, народних звичаях і обрядах, усталених етичних нормах.

З прийняттям християнства на Русі все це доповнилось новим змістом. Оновлений релігійний світогляд українців виявляється в їх моралі, яка, як і в давніші часи базується на працьовитості, скромності, дбайливості, доброзичливості, ввічливості тощо.

Таким чином, значення виховних етнотрадицій українців полягає в тому, що вони

- мають бути в основі національного змісту виховання;
- служити формою етнокультурного самозахисту нації;
- виступати засобом виховного впливу на особистість;
- сприяти міжетнічній взаємодії в українському суспільстві;
- стояти на захисті етнічної самобутності народу;
- орієнтувати на професійне самовизначення молоді відповідно до традицій регіональних промислів, виробництва загалом, різних видів мистецтва тощо.

Виховні етнотрадиції українців втілюють у собі найкращі духовні надбання попередніх поколінь, впливають на сучасний моральний стан нації, являються унікальним педагогічним явищем. У поєднанні з загальнолюдськими духовно-моральними цінностями вони, безперечно, можуть здійснювати позитивну функцію в напрямку вдосконалення національної зрілості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ващенко Г.* Виховний ідеал. - Полтава: ред. газ. "Полтавський вісник", 1994. – 190 с.
2. *Маценко П.* Українські канти. - Вінніпег: Волинь, 1981. – 22 с.
3. *Митрополит Іларіон.* Удосконалюємось в любові //Віра й культура. - 1954. - № 2 (14). - С. 15-20.
4. *Митрополит Іларіон.* Українська літературна мова. - Вінніпег, 1951. – 297 с.

5. Основи національного виховання: Концептуальні положення //За заг. ред. В.Г.Кузя, Ю.Д.Руденка, З.О.Сергійчук. - Київ: Інформ. ред. вид. центр "Київ", 1993. – 151 с.
6. Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник //А.А.Марушкевич та ін. - Видавець ПАРАПАН, 2002. – 215 с.
7. Савчук С. В. Церковні канони в теорії і практиці. -Вінніпег, 1955.- 94 с.
8. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. - Київ: ІЗМН, 1996. – 285 с.
9. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник. - Київ: ІЗМН, 1997. – 231 с.
10. Українська етнопедагогіка в школі //Автор-укладач В.Т.Розмариця. - Київ: ІЗМН, 1997. – 24 с.
11. Українська національна система виховання: Конспект лекцій //Автор-укладач Ю.Д.Руденко, 1991. – 48 с.
12. Українське народознавство //За заг. ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. - Львів: Фенікс, 1994. – 607 с.

Питання до семінару

Проаналізувати, розкривши зміст однієї-двох (за вибором) актуальних етнотрадицій

- 1) духовнотворчих;
- 2) культуротворчих;
- 3) державотворчих;
- 4) політичних.

Творчі завдання

Розкрити зміст актуальних етнотрадицій

- 1) пошани до старших представників свого роду;
- 2) любові до дітей та відповідальності за їх долю.

Письмова робота

Висвітлити суть однієї-двох (за вибором)

- 1) мистецьких етнотрадицій;
- 2) побутових етнотрадицій.

Дискусія

Чи існують актуальні релігійні етнотрадиції? Пояснити. Обґрунтувати.

Самостійна домашня робота

Укласти добірку прислів'їв і приказок про етнотрадиції українців:

- 1) хліборобські;
- 2) промислові та ремесленні.

Контрольні запитання та завдання до теми “Виховні етнотрадиції українців”

1. Розтлумачити зміст понять “традиція”, “етнотрадиція”.
2. Розтлумачити поняття “культуротворчі етнотрадиції”.
3. Розтлумачити поняття “духовнотворчі етнотрадиції”.
4. Розтлумачити поняття “державотворчі етнотрадиції”.
5. Розтлумачити поняття “політичні етнотрадиції”.
6. Що являє собою “традиційний ідеал” за Г.Ващенком?
7. Розкрити зміст етнотрадиції пошани до старших представників свого роду.
8. Розкрити зміст етнотрадиції любові до дітей та відповідальності за їх долю.
9. Розкрити зміст етнотрадиції передачі трудового досвіду наступним поколінням.
10. Розкрити зміст етнотрадиції збереження пам’яті родоводу.
11. Розкрити зміст етнотрадиції пошани до хліборобської праці.
12. Розкрити зміст промислових та ремесленних етнотрадицій.
13. Розкрити зміст мистецьких етнотрадицій.
14. Розкрити зміст побутових етнотрадицій.

15. Що являють собою сімейні побутові етнотрадиції?
16. Що являють собою громадсько-побутові етнотрадиції?
17. Пояснити значення окремих релігійних етнотрадицій.
18. Розкрити значення етнотрадицій у житті сучасного українського суспільства.
19. Які етнотрадиції потребують оновлення та осучаснення?
20. Чи є в актуальних нині етнотрадиціях елементи запозичення з культур інших народів?
21. Які етнотрадиції ви вважаєте застарілими? Чому?

Ключові слова та поняття

Традиція (культуротворча, духовнотворча, державотворча, політична, побутова і т. п.), етнотрадиція, традиційний ідеал, релігійний світогляд, пам'ять родоводу, досвід поколінь.

ТЕМА: ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ
В ОСНОВІ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

*Молімо ж милосердного господа, щоб він
послав усім нашим українським родинам
повного розуміння великої відповідальності
за виховання своїх дітей, і щоб вони віддали
на це всі свої сили і таки зробили нашу молодь
українцями!*

Митрополит Іларіон

Родинне виховання є серцевиною етновиховного процесу. В Україні воно має глибоке історичне коріння. Сучасні науковці відзначають той факт, що “виникнення і розвиток української сім’ї досліджені ще недостатньо” [8, С.207]. Окремі з них прослідковують цю проблему за існуючими джерелами і акцентують увагу на наступному: “У період матріархату та екзогамії дітей до п’яти- шести років виховувала мати. Після утворення патріархату створилась моногамна сім’я, а разом з нею і так звані будинки молоді, куди батьки віддавали дітей на виховання” [6, С.3]. Ці ж дослідники аналізують процес її розвитку з найдавніших часів і вказують на поширення у східних слов’ян у V-VI століттях великої патріархальної сім’ї, яка складалась із кількох поколінь родичів. Із впровадженням християнства на Русі та відкриттям шкіл відбувалася ізоляція дітей, які навчались від впливу їх батьків. До того ж, у князівських та боярських родинах (у період феодальної роздробленості Київської Русі) матері не годували своїх дітей молоком, а віддавали їх найманим мамкам.

З плином часу у межах великої сім’ї стали помітними відмежування пар і їх спільне співжиття, що призвело до укладання шлюбів. Такий підхід до організації парного шлюбу пройшов свої стадії розвитку. У період виникнення освітніх закладів все більше проявлялась необхідність у підтримці дітей батьками, їх участі у виховному процесі сина чи доньки, і моногамний шлюб набув поширення. За звичаями українців хлопці одружувалися після служби в армії або (хто не міг служити в ній) після досягнення 21 року. Дівчата мали право вступати в шлюб з 16-18 років, а в інших випадках потребувався дозвіл місцевої влади. У народі схвально ставилися до ранніх шлюбів. У науковому обґрунтуванні “шлюб – це дозволена і регульована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, що визначає їх права і обов’язки по відношенню один до одного і до дітей” [8, С.204].

В українських родинах були напрацьовані підходи до обрання майбутнього чоловіка чи жінки, які мали етновиховне коріння: у шлюб вступали рівні за походженням люди, здебільшого однієї національності.

Вони мали отримати батьківське благословення як гарант майбутнього родинного благополуччя. У випадку порушення цих життєвих норм молода пара позбавлялась приданого. Обов'язковою вимогою до молодих була відсутність між ними будь-якого родинного зв'язку. Шлюби за давньою етнотрадицією укладались між молодими людьми за взаємною згодою, хоча серед мотивів вибору наречених в українців існувало врахування економічної вигоди. Серед народу побутують прислів'я і приказки, які засвідчують факт обопільної згоди при вирішенні шлюбного питання: “Сухар з водою, аби, серце, з тобою”, “Коли любиш – так женись, а не любиш – відступись”, “Не допоможуть і чари, як хто кому не до пари” й інші.

Цікавим є той факт, що “церковне вінчання в Україні до кінця XIX століття не було дозволом на спільне сімейне життя. Якщо шлюб у церкві та весілля відбувалися не в один день, то повінчані молоді жили окремо – кожний у своїх батьків – до весілля” [8, С.206]. Він засвідчує глибоке усвідомлення і сприйняття етнічними українцями значення моральності вчинків і взаємостосунків. До того ж “церковне вінчання в Україні тривалий час було притаманне лише пануючому класові” [9, С. 149].

Етновиховання у кожній конкретній родині включає реалізацію досвіду багатьох поколінь близьких по крові людей. Поняття “родина” справедливо трактується як “природний осередок найглибших людських почуттів: тут народжується і поглиблюється любов до матері і батька, бабусі і дідуся, роду і народу, пошана до рідної мови, історії, культури” [1, С.368]. Для кожної родини важливим було і є питання помешкання чи рідної домівки (оселі). Житло в Україні називали господою, а чоловіка і дружину – господарями. Господа теж мала не абияке значення в етнопедагогічному процесі. Про неї відгукувалися з повагою і гордістю: “У своїй хаті своя правда, і сила, і воля”, “Своя стріха – своя втіха”, “Своя мазанка ліпша любої світлиці” і т. п.

Головними вихователями у родині вважаються батьки. Народ глибоко шанує тих батьків, які поряд з вимогливістю і справедливістю проявляють чуйність і уважність до синів та дочок і, водночас, засуджує всілякі ухиляння від батьківських обов'язків. Мотиви батьківства і материнства пронизують

багато народних висловів: “Мати однією рукою б’є, а другою гладить”, “Умієш дітей родить – умій же їх і вчить”, “Гни дерево, пока молоде, учи дітей, поки малі”, “Не той батько, що зродив, а той, що до ума довів”, “Учи сина, як годуєш, бо тоді вже не навчиш, як тебе годуватиме”.

Діти були і є бажаними у кожному домі. Про них мріяли, їх пестили, за ними тужили, ними гордились. В українській етнопедагогіці здавна побутують істини, закладені у змісті прислів’їв та приказок: “Де діти, там радість”, “Діти – окраса дому”, “Без гілок не дерево, без дітей – не сім’я”, “Діти – основа щастя” тощо. Справедливо зазначено: “Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це – наші сльози, це – наша провина перед іншими людьми, перед усією країною” [1, С.370].

Українська родинна етнопедагогіка сьогодні розглядається як окрема галузь педагогічного знання, яка містить у собі узагальнений досвід вітчизняного народного виховання і досліджує його актуальні аспекти, які є суттєвими для нинішніх і прийдешніх поколінь. Вона тлумачиться як “національний варіант загальнолюдської педагогічної культури, яка в своєрідній формі виражає навчально-виховний досвід, інтереси й прагнення мас” [1, С.409]. У її науково-термінологічному апараті багато понять, створених самим народом. Вона сприяє насиченню наукової педагогіки гуманістичними ідеями, напрацьованими віками вимогами до особистості, спроможними впливати на її становлення в сучасному світі.

Етнопедагогіка виступає дійовим чинником покращення якості виховання дітей у сім’ї, посилює його національну спрямованість. Вона суттєво вдосконалює родинно-педагогічний вплив на особистість, викликає позитивну реакцію на перевірені часом засоби виховного впливу. А засоби ці збережені у пам’яті народу і через живе спілкування передаються від пращурів до правнуків.

Розглядаючи проблему втілення етнопедагогічних ідей у практику сучасного родинного виховання маємо зазначити, що українська родина є найсуттєвішим структурним компонентом нації. Вона, як “компонент системи соціального формування особистості” [2, С.222] втілює у собі її

духовні, моральні, фізичні, матеріальні тощо надбання. А батьківське родинне виховання з його традиціями – це джерело сімейних вартостей та етнокультури.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства необхідно повернутись до дотримання сім'ями найважливіших і актуальних понині норм співжиття і виховання дітей. Апробовані часом *функції сім'ї* все більше претендують на збереження і реалізацію в умовах сьогодення, оскільки серед молоді точаться суперечки щодо основних життєвих цінностей, які стосуються, перш за все, здоров'я, матеріальної забезпеченості, високого заробітку, а, загалом, соціального виживання та благополуччя. В таких умовах важливо не втратити духовності, не схибити. І тому етнічні українці виділяли серед функцій сім'ї найважливіші: *економічну, виховну, етнічного відтворення, природного відтворення, сексуально-емоційну і експресивно-рекреаційну* [8, С. 217].

Економічна функція “забезпечувала матеріальні засади її (сім'ї) існування, організацію домашньої праці та споживання” [8, С. 217]. Для українського етносу суттєвим був статево-віковий розподіл праці. Чоловік здебільшого виступав організатором виробництва, а дружина – виконувала домашні справи, була його помічником. Діти у залежності від віку виконували посильні роботи в господарстві.

Виховна функція спрямована на передачу родинного досвіду дітям і впливу на формування у них ціннісних орієнтацій. Особливо важливим вважалось вироблення у підростаючого покоління пошани до праці та високого рівня працездатності. Не дивно, що факт народження дитини у сім'ї сприймався з радістю як поява на світ ще одного помічника. Необхідним було забезпечення розумового розвитку дитини. В народі говорили: “Не краса людину красить, а розум”, “Без розуму ні сокирою рубати, ні личака зв'язати”.

Функція етнічного відтворення полягала у формуванні “у членів сім'ї національної свідомості”, сприянні “нагромадженню та передачі національно-культурних цінностей” [8, С.222]. Завдяки цій функції у часи військових,

політичних, економічних і інших негараздів в Україні було збережено етнотрадиції, рідну мову.

Функція природного відтворення “покликана підтримувати біологічну неперервність суспільства”, бо народження дітей українці розцінювали як особливий “дар Божий” [8, С.223]. Відтворення себе в дітях було мрією кожного з них. Про дітей говорили: “Діти – найбільша радість у світі”, “Діти як рожеві квіти”, “Хата з дітьми – базар, а без дітей – пустка”.

Сексуально емоційна функція “задовольняла потреби подружжя в спільному інтимному житті” і “була тісно пов’язана з функцією дітонародження” [8, С.224]. Слідуючи етнопедагогічним ідеям українців інтимне життя до шлюбу і поза ним не підтримувалось церквою і людьми.

Експресивно-рекреаційна функція “формує емоційно-психологічний мікроклімат сім’ї, сприяє зняттю напруження у внутрісімейних відносинах, стресових станів у членів сім’ї” [8, С.222]. Вона підтверджена у народі відомим афоризмом “Нащо клад, коли в сім’ї лад”.

Проаналізовані у наукових джерелах і представлені нами оглядово функції сім’ї не є остаточно дослідженими, оскільки вони теж підлягають корекції у зв’язку із змінами в політичному та суспільно-політичному житті країни.

Звичайно, не можна залишити поза увагою тих негативних впливів, які мають місце у сучасному родинному житті. До них відносимо падіння життєвого рівня у нашому суспільстві, руйнування моральних устоїв, зниження інтересу до походження національних святинь, нехтування їх значенням в історії власного народу. “Наркотична залежність, алкоголізм, самогубство, аборти, розумові відхилення, девіантна поведінка, хворі та занедбані діти, сироти при живих батьках, кількість розлучень та одиноких серед дорослих постійно зростає, що вказує на невирішеність проблеми та невміння ефективно будувати стосунки” [3, С.410], – зазначають сучасні вчені. Цікавим є той факт, що до сфери важливих цінностей молодь відносить стосунки з друзями, інтимне життя тощо. У таких умовах важливим стає відродження традиційного статусу української родини, в якій панує вірність,

любов до дітей, відповідальність за їх долі, піклування про дідусів і бабусь, дотримання найсуттєвіших норм християнської моралі.

Визначний український учений Іван Огієнко стверджував: “А виховувати своїх дітей треба у повній батьківській любові, з повним терпінням. Світ іде вперед, а з ним і діти наші потребують поступу” [4, С.134]. Він доводив про важливу роль рідної мови, історії, народного мистецтва, народних ігор, національних традицій, звичаїв і обрядів як основних етнопедагогічних засобів родинного виховання. У його теорії батьківське родинне виховання має базуватись на вітчизняному фольклорі, літературних і мистецьких засадах. Це сприяє формуванню основних складових духовного світу особистості: національного мислення, естетичних смаків, етичних навиків, правосвідомості тощо.

В українській родині у дітей завжди виховувалась повага до церкви, яка у всі віки регламентувала доброзичливі стосунки між людьми, розвивала у них патріотичні почуття, милосердя, розуміння свого оточення, підтримку народних обранців. Важко не погодитись з думкою про те, що “Актуалізований сучасною релігійною свідомістю імператив вірності стимулює і підтримує відповідну моральну активність у різноманітних галузях світовідношення, допомагає людині наших часів, не впадаючи в гріховне самостверження, боронити неповторність власного покликання, відстоювати унікальні цінності своєї культури, прерогативи людини як такої” [3, С.161].

У родині дотримувались найморальніших заповідей: “Шануй вітця твого і матір твою, щоб тобі було добре і щоб ти довго прожив на землі”, “Люби ближнього як самого себе” [5, С.203]; шанували моральні чесноти – мудрість, справедливість, мужність, стриманість; поважали “дев’ять плодів Святого духа”: любов, радість, мир, терпеливість, добротливість, милосердя, віру, лагідність, поміркованість.

Батьки прагнули з ранніх літ формувати у них національну свідомість, задовольняти духовні потреби, впливати на стан морального і фізичного здоров’я та загартування, психологічний і інтелектуальний розвиток тощо.

Вони намагались знати, чим живе і цікавиться їхня дитина, які моральні якості їй притаманні, який у неї характер.

У дітей з розвинутою з малих років національною свідомістю виробляються стійкі мотиви приналежності до нації, держави, але, водночас, вони здатні й до розуміння проблем інших етносів, допомоги їм у разі необхідності. Результатом батьківського виховання є і сформована у дитини система поглядів, переконань, ідеалів, покликаних впливати на її цілісну орієнтацію.

Родинне виховання спрямоване на вироблення у молоді шанобливого ставлення до матері, дівчини, жінки, бабусі; готовність допомагати найменшим, хворим, потерпілим від всілякого лиха; здатність співчувати, жаліти, остерігати тощо. “Сучасна ситуація у сфері сімейних стосунків (зростання кількості самотніх людей як наслідок зменшення народжуваності та значної кількості розлучень, неповні сім’ї, діти, залишені власними батьками та ін.) свідчить про те, що потенційні можливості сім’ї у вихованні в дитини потреби гуманного ставлення до близьких людей значною мірою залишаються не використаними” [3, С.373], – знаходимо у розвідках сучасних учених. Наслідки родинного виховання відтворені в духовному світі особистості та її інтелектуальній сфері.

У наш час, коли багатьом родинам варто звернутися до етнопедагогічних ідей і виправити допущені у вихованні помилки, до *основних етнопедагогічних завдань* родинного виховання відносимо:

- створення у сім’ї атмосфери доброзичливості, яка базується на взаємопідтримці, взаємоповазі, взаєморозумінні всіх її членів;
- турботу про всебічний розвиток дітей (інтелектуальний, духовний, фізичний тощо) на основі етновиховного досвіду українського народу;
- формування у них високих духовно-моральних якостей (ввічливість, пошана старших, відданість батьківщині, чесність, працелюбність, благородність вчинків, гідність, волелюбність);
- піклування про розвиток їх трудових навиків і здібностей, творчого ставлення до праці;

- залучення їх до активного громадсько-політичного життя (співпраці по розв'язанню нагальних проблем у соціумі, аналізу політичних ситуацій і правильній їх оцінці, участі у життєво-необхідних діях, підтримки молодіжних починань тощо).

Реалізація представлених завдань потребує застосування *засобів* родинного виховання, серед яких на першому місці є рідна материнська мова, традиції, звичаї, обряди, символи, природа рідного краю і його історія, приклади героїчного минулого представників свого родоводу та гідності, просвітницької і освітньої самодостатності вітчизняного духовенства. Жоден засіб не може бути важливим, коли він не доречний. Батькам потрібні особливі знання, розуміння деталей і подробиць життя для правильної реалізації вказаних нами засобів.

У процесі втілення етнопедагогічних ідей у практику родинного виховання важливо дотримуватись конкретних принципів, реалізація яких уможлиблює отримання позитивних результатів. Загальновизнаними *принципами етновиховання в родині* були і залишаються гуманізм, природовідповідність, культуровідповідність, врахування вікових та індивідуальних особливостей, вимогливість, самостійність, ініціативність.

Пріоритетами сім'ї у вихованні підростаючих поколінь до життя залишаються визнання її як духовного центру формування особистості, усвідомлення беззаперечного впливу батьківської мудрості, забезпечення реалізації набутого від попередників життєвого досвіду, поширення знань про моральні цінності свого народу та сприяння їх засвоєнню, попередній розвиток релігійних почуттів молоді тощо.

Розв'язання основних завдань, дотримання провідних принципів, використання засобів, розуміння суті пріоритетів родинного виховання сприяють успішній реалізації етнопедагогічних ідей, утвердженню гуманістичних стосунків у процесі виховного впливу.

Не можливо не погодитись з твердженням: "Ті чоловік і жінка, які вміють творити велике, безцінне духовне багатство подружнього життя, взаємну повагу і любов, мають у своєму домі найсприятливіший для

виховання дітей мікроклімат – незмінне кредо народної педагогіки” [1, С.419].

ЛІТЕРАТУРА

1. Родинно-сімейна енциклопедія /За заг. ред. Арвата Ф.С. та ін. - К.: Богдана, 1996. – 438 с.
2. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка /Соціальна робота. - Київ: ІЗМН, 1997. – 392 с.
3. Панасюк С. Виховання у молодших школярів пошани до батьків в контексті християнської моралі //Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Збірник наукових записок національного університету “Острозька академія”. - Острог, 2002. - С. 373-379.
4. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині: Бережимо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси. - Вінніпег: Українське наукове богословське товариство, 1956. – 168 с.
5. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. - К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
6. Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник /А.А.Марушкевич, В.Г.Постовий, Т.Ф.Алексєєнко та ін. - К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
7. Любар О.О., Федоренко Д.Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні. - Частина 1: Дохристиянський період. - Київ, 1993. – 109 с.
8. Українське народознавство /За заг. ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. - Львів: Вид. центр “Фенікс”, 1994. – 605 с.
9. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: Навч. посіб. для студ. вищ. навч.закл. - К.:Унісерв, 2000. – 191 с.

Питання до семінару

Проаналізувати проблему

- 1) історії розвитку українського родинного виховання;
- 2) ролі церкви в етнізації родинного виховання;

- 3) використання народного досвіду у родинному вихованні;
- 4) виховання в українській родині за 1-2 публікаціями сучасних авторів.

Творчі завдання

Прочитати і проаналізувати положення праць (на вибір) про використання традицій родинного виховання

- 1) І. Огієнка;
- 2) В. Сухомлинського.

Письмова робота

Назвати і охарактеризувати основні

- 1) етнопедагогічні завдання родинного виховання;
- 2) принципи етновиховання в родині.

Дискусія

Чи є переваги рідномовного виховання в сучасній родині над іншомовним? Чому?

Самостійна домашня робота

Укласти збірничок

- 1) афоризмів про родинне виховання;
- 2) цитат відомих вітчизняних учених щодо родинного виховання.

Контрольні запитання та завдання до теми “Етнопедагогічні ідеї в основі родинного виховання”

1. Розтлумачити поняття “родина”.
2. Навести приклади прислів’їв чи приказок про родинне виховання і коротко розтлумачити їх зміст.
3. Чому родинне виховання називаємо джерелом етнокультури?
4. Чому на сучасному етапі важливим є відродження традиційного статусу родини?
5. Проаналізувати кілька (за вибором) давніх родинних заповідей.

6. У чому проявляються наслідки негативного виховного впливу родини на особистість дитини?
7. Розкрити суть завдань родинного виховання.
8. Проаналізувати пріоритети українського родинного виховання.
9. Розкрити суть засобів українського родинного виховання (за вибором).
10. Розкрити суть принципів українського родинного виховання (за вибором).
11. Проаналізувати функції етновиховання в родині.
12. У чому полягає на сучасному етапі споконвічна проблема батьків і дітей?
13. Розкрити основні положення сучасних публікацій з проблеми втілення етнопедагогічних ідей у практику родинного виховання.
14. Проаналізувати цитати з праць відомих учених про родинне виховання засобами етнопедагогіки.
15. Довести значення мікроклімату сім'ї у етновиховному процесі.
16. Розтлумачити значення понять “засіб”, “принцип”, “метод” співвідносно до родинного етновиховання.
17. Які відмінності між поняттями “сім'я”, “родина”?
18. Чим структура окремих сучасних сімей нагадує сімейний уклад наших предків?
19. Які давні поведінкові норми родинного спілкування збереглися до нашого часу?

Ключові слова та поняття

Родина, родинне виховання, етнізація родинного виховання, народна педагогіка, етнопедагогіка, традиційний статус родини, принципи, засоби, методи етновиховання в родині.